

Šukrija Pandžo

**SAMO JOŠ KOSOVI
ZVIŽDUĆU**

U KLUPAMA

PLANINČE

Učiteljica se naglo digla iza stola i počela da umiruje učenike. U zadnjim klupama otpočelo je bilo neko komešanje sve jače i jače. Čuo se uzvik: "Drži ga!" I dvojica snažnijih dječaka iz četvrtog reda klupa hvatali su malog Murta za ruke. On se otimao s namjerom da se otrgne i iskoči kroz otvoren prozor. Školska zgrada bila je prizemna, s prozora do zemlje nije bilo visoko, metar najviše. Učenici sva četiri razreda sjedjeli su u jednoj učionici. I dok bi jedni pisali ili se zanimali tihim čitanjem, drugi bi slušali učiteljicu šta im govori i o čemu ih uči. Bila je to nepodijeljena škola.

– Hoće da bježi kroz prozor, molim! – vikalo je nekoliko njih uglas.

– Pustite ga! – rekla je učiteljica, i približila se malom Murto, kome to nije bilo rođeno ime, ali su ga svi kod kuće tako zvali. Stajao je bespomoćno, preplašen, sa uznemirenim očima. Drhtao je kao list na vjetru, a suze su mu klizile niz lice. Jutros ga je otac doveo iz planine u ovo selo na željezničkoj pruzi gdje je škola. Zakasnio je desetak dana, ali otac je molio učiteljicu da ga primi jer je već prerastao, mogao bi biti u trećem razredu. Kuća mu je pri vrhu planine, podaleko, sat i po hoda, pa je čekao da dijete ojača. A nije zaboravio da uzgred doda: eto ti ga, učiteljice, pa radi s njim što znaš. Zapamtio je te riječi Murto, i sve mu je ovdje, u ovoj sobi sa slikama, po zidovima, izgledalo neobično, tuđe, sve ga je strašilo svojim čudnim izgledom i šarenilom. Jutros je prvi put u životu vidio kako željeznica juri i tutnji, zadrhtao je od straha i uhvatio oca za ruku.

I kad je ušao u ovu gomilu djece, toliko ga je očiju susrelo da se on izgubio. Došlo mu je bilo da se pribije u ćošak i da otuda ne miče. Sjetio se prvo majke, podbrađene šamijom, kako ga pri polasku doziva: Murto, sine, čuvaj se! – pa Milave, sa malim žučkastim teletom čija je njuška vlažna a oči velike i sjajne, pa onda Zeljova pod kućnom strehom, ovaca u hladu na plandovanju, ovna Cvjetana sa raspređenim rogovima koji je gotov svakog časa da se zaleti i gruhne ga u leđa. I pijevca Krestana na grudini ispod klanice, i one bijele brezove šume iznad kuće što izgleda kao da je neko ispružio na stotine bijelih ruku put sunca, pa i izvora iznad puta što stalno šapće. Kako to – razmišlja Murto da mu se to sve odjedanput priviđa pa mu od toga nešto steže vilice i dira oči?

Učiteljica ga sad gleda sa smiješkom, ne želi mu, vidi on, zlo – ali ono očevo: Pa radi s njim što znaš – kopka mu u pameti.

– Spremite se, djeco! – kaže ona iznenada – idemo u šetnju!

Radost je zažagorila među njima. Svi su znali da idu na ledinu više sela šarovića, kao i obično. Dvoje i dvoje, držeći se za ruke, kreću seoskim uskim putem, a noge im poigravaju od želje da se otisnu: ko će prije krušci vrh ledine. Podijele se tako na dvoje, u dva reda, pa onda svi jedan po jedan trče i hvale se: Stariji smo od vas – kaže jedan red drugom. I onda zapnu iz petnih žila. Murto se u hodu drži za Bojanovu ruku. Sjede zajedno u jednoj klupi, i Bojan koji stanuje u blizini škole – priča mu da ledina nije daleko. Kaže mu još da će se tamo igrati, utrkivati, pa ko može bolje. Murto ne smije da ispusti ruku Bojanovu. Čini mu se da bi se izgubio.

Kad su se rastrkali po pašnjaku iznad šume, nisu više bili đaci, nego djeca. Dah svježeg vazduha pomilovao ih je po obrazima i sunce oživjelo. Murto se tu na ledini, kao da je kod kuće, oslobodio prisustva klupa, tračnica, željeznice. A u utrkivanju bio je najbrži. Ha, Murto! – sokolili su ga, a on je grabio bez daha, stizao prvi do kruške, njegov red je dobivao. Smiješila mu se učiteljica, Bojan ga zahvalno tapšao po leđima. On je već pričao Bojanu da može da se uspenje na

najviše drvo, da tamo "odere jarca", to jest da se prihvati nogama za granu i objesi strmoglav. Oslobodio se pomalo u govoru, pa bi da se pohvali svim onim što može.

Sutradan kad je od kuće krenuo u školu, nije mislio na učionicu, na tablu i računaljku i na strah od sveg tog učenja, već samo na ledinu više Šarovića, na krušku kojoj treba prvi dotrčati. Još je, čini mu se, čuo kako mu viču: Ha, Murto, ha, sokole!

Otada se nekako uz Bojana i ostale drugove obikao na klupe, crnu tablu, na obojene kuglice sa školske računaljke, na svoju kamenu tablicu i pisaljku. Počele su mu i one kose i debele crte da sliče nekoj igri. Pisaljka u njegovoj nenavikloj ruci još se krivila: kosa crta bi legla nekako previše potrbuške, a ona uspravno sagnula leđa kao gudalo. A u učiteljičinu priču o svemu i svačemu utrčao je jednom nehotice otkinuo se od svog ćutanja i počeo sam da priča kao da je kod ovaca pa kazuje svojoj sestri: ... Jes... ja ti pogledam u onaj grabić u prisoju, kad šta je – a gnijezdo u samom vrhu. Popnem se, a ptica: fir – odleće ko strijela. Zavirim, a u gnijezdu pet malih pirgastih jaja. Opet ja kroz dan-dva dođem, popnem se, i da ću rukom da opipam jaja jesu li se izlegla, a ono ozgo nešto siknu i ja ti brže-bolje s rukom natrag. Kad, moj brate, zmija iz gnijezda zinula pa palaca jezikom. A ja ti niz grab, pa tres na leđa. Jes, zdravlja mi moga!

Djeca se sva zagrnula od smijeha. Neobično im što to Murto priča kao da je sam među djecom, a ne u školi pred učiteljicom. Naročito im je smiješno što se zaklinje zdravljem, nekako im to nije školski. A Murto onda, poslije te priče, vidi da se zaletio, da mu se smiju, pa se zacrvenio, šćućurio u klupu i zagledao preda se.

Jednog dana ne dođe u školu, pa ni drugog; trećeg dana pomoli se pokunjen i tih.

– Zašto nisi dolazio? – pitali su ga sa svih strana iz klupa, – vidjećeš ti od učiteljice, aha! – On kao da je izgubio riječ, pa im ne odgovara. Samo trepće očima. A Bojan se podigne, pogleda uokolo po učionici i ljutito mjesto Murta odgovara:

– Šta se vas tiče? Šta se vas tiče?

Učiteljica je svojim ulaskom prekinula prepirku. Pogledala je iznad njihovih glava i opazila Murta. On je gledao u klupu i nije dizao očiju. Malo zatim čuli su se glasovi: Došao je Murto, molim! Učiteljica se približila njegovoj klupi i upitala ga blago.

– Gdje si se to zabavio dan-dva, planino moja? – Tako ga je često zvala.

Murto je ustao i bez riječi stajao blijed i tužan.

– Što mi ne kažeš, nisi valjda na mene ljut? On je tad prinio pesnice očima i počeo grčevito da plače. I kroz taj plač čule su se njegove isprekidane riječi:

– Umro mi babo!

Svi su se u učionici umirili kao da se nisu usudili da se pokrenu. Čula se samo škripa prozora i vjetar napolju. Nekako ih se sve to dotaklo, pa bi sad, kad bi mogli, povukli one maloprije izgovorene riječi.

Učiteljica je spustila ruku na Murtovo lice, pomilovala ga i progovorila, a nešto joj je drhtalo u glasu:

– Ne plači, dušo! Svak živi da umre. Ima nas još ovdje koji nemamo oca. Slušaj majku, njoj je najteže!

A Bojan ga je sad zagrlio rukom i ništa nije rekao.

Tog dana kad su djeca u dvorištu sjela da ručaju i izvadila iz torbe hljeb, sir i drugo što su ponijeli, Murto je stajao u prikrajku osamljen. Sa vrata svog stana posmatrala ih je zamišljeno učiteljica. Bilo joj je teško, gotovo da se rasplače. Jedno po jedno dijete ustajalo je i prilazilo Murtu, teglilo polako za rukav, nudeći ga da sjedne zajedno s njima da jede. Porječkali su se među sobom, otimajući se o njega. A on je zbunjen nespretno držao svoju torbu u ruci. Pa je najposlije sjeo uz najbližu skupinu djece koja su pomiješala torbe i zajedno jela. I tada su opet sa svih strana prilazili i stavljali pred Murta: jabuku, krušku, šaku oraha, lješnika, šljiva, sa jednom jedinom riječi: Na, uzmi! Pred njim se stvorila cijela hrpa voća.

Učiteljica se hitro uklonila s vrata, obrisala rupcem oči i tiho, za sebe prošaptala:

– Dobra moja djeca!

Tako se Murto malo-pomalo navikao i na školu i na drugove. One crte, šare i priče počeo je da razumijeva, prigrlio je bukvar, zagledao se u njegove slike, sa slovima se sprijateljio, vezivao ih u riječi rastežući ih pjevušavo. I nekoliko pjesama je naučio napamet, pa kad bi krenuo kroz šumu prema planini, govorio je te pjesme glasno da mu bude običnije u putu.

I da se nije dogodila ona nesreća, o njemu se ne bi više govorilo, on bi bio kao i ostali đaci.

Kad je poslije jedne nedjelje došao u školu, dočekali su ga kao maljem po glavi: Bojana juče ujutru pregazio voz. Umro je. Odmah blizu škole, na

zaokretnici, gdje dolje u potoku ispod pruge klopara vodenica i ništa se od nje ne čuje. Nije ni on čuo, potjerao janje niz tračnice, a voz preko njega.

Murtu stao dah, nešto ga sapelo u grlu i cijelo tijelo mu oledenilo. Noge omalaksale i kad je sjeo u klupu, pogledao je na prazno mjesto kraj sebe i sjetio se kad ga je onda kad se on rasplakao zbog oca Bojan prigrlio. I grčevito je stegao lake.

Taj dan ni djeca ni učiteljica nisu mogli da se smire, da zagnjure glave u knjige. Veseli Bojan bio je još među njima, mislili su o njegovim radosnim očima. Samo ih je nešto učiteljica savjetovala da se paze, ali su to oni čuli i nisu čuli. A na odmoru je nestalo Murta. Kad su poslije sjeli u klupe, njega nije bilo. Uznemirila se djeca, zabrinula, učiteljica.

Zviždao je voz i ušao u stanicu. Zazeblo ih nešto od tog zvižduka. Nije prošlo mnogo, a na vrata je ušao čiča Radoje, čija je kuća bila nedaleko od škole i vodio za ruku Murta, blijeda i uznemirena. Oči su mu čudno sijevale kao da se malo prije toga tukao s nekim.

– Evo ga, učiteljice, – rekao je Radoje što je mogao blaže – ali nemoj ga kazniti, molim te! Bio je nakupio hrpu kamenica i kad se pomolio voz iza brežuljka, počeo je da ih baca na lokomotivu, mašinovođu i ložača. Srećom, nije toliko snažan pa nije ništa bilo, a i ja sam se našao tu. Kaže mi – i tu Radoje utiša glas – zbog Gospavinog malog Bojana...

Djeca se utišala, učiteljica se nemoćno osmjehivala, a čiča Radoje nespretno pokušao da pomiluje Murta po licu, htio je još nešto da mu kaže, ali se zbunio, klimnuo glavom i izišao.

Murto se uputio svome mjestu, gotovo otrčao, raširio ruke po klupi, zagnjurio glavu među dlanove i počeo da jeca.

I od tog dana djeca su ga toliko pazila kao da je od stakla, pa ga čuvaju da se ne razbije. Mogli su se svađati, počavrljati među sobom, optuživati jedno drugo – ali za Murta je bila samo najljepša riječ. On je u njihovim očima bio i ostao njihov zajednički štíćenik.

Vrijeme je teklo i izbrisalo tugu među njima.

Ali kad je njihova učiteljica bila premještena negdje u grad, opet su se rastužili.

Onaj dan kad je htjela da otputuje, po običaju ih je uredala da idu kući. Ti redovi bi se osipali kako su se granali seoski putevi. Rastanak je orosio obraze i

djeci i učiteljici. Gleda ih ona, i Murta među njima, njihovu zajedničku brigu kako je bljeđi nego obično, nemirnih suvih očiju. Savjetuje ih da slušaju učitelja koji će doći mjesto nje, da budu kao i dosad dobri. – Hajde, sad – kaže im. – Pozdravite kod kuće. Pa ako se gdje sretnemo, javite mi se, jer vi ćete mene poznati. A ko će vas da pozna kad odrastete!

Djeca skidaju kape, mašu rukama. Učiteljica stoji na dvorištu i misli: Toliko poznanika odlazi i toliko njezinih dana s njima.

Kad su već poodmakli, iz reda se najednom izdvaja Murto i vraća učiteljici kao da je nešto zaboravio. I prije nego što se ona snašla, ljubi je u ruku. Ruka je ostala mokra od suza. Iznenadena, nije znala ni da se pokrene, i dok se on brzo, bježeći, vraćao da pristigne red, ona ga je još jednom drhtavim glasom pozdravila i doviknula mu:

– Zbogom, planino moja!

PRVA KAZNA

Njihova učionica je prostrana, a prozori veliki. I kroz njih se vidi daleko. Jabuke pred prozorom propupale, drijen se u ogradi ogrnuo žutom kabanicom, a gore plavo nebo čisto kao umiveno.

Mali Aziz je u klupi bliže vratima. Sjedi sa svojim drugom, nadviruje se nad njegovu tablicu: da vidi kako je on napisao. Stariji razredi su u klupama uz prozore. Jer svi su u jednoj učionici. Učitelj se popeo na podijum za sto, bijeli mu se košulja kao snijeg. Brkovi veliki, crni, uvijeni kao lastavičija krila. Piše nešto, a onda se zagleda po podu ispod klupa. Zacrveni se odjednom u licu kao da se nešto ljutnu i krenu od klupe do klupe: zaviri u pod, prstom dodirne rame pojedinih učenika – kaže im:

– Ustanite!

Dođe i do Aziza. Reče i njemu. Stoji Aziz, zbunjen, a nešto mu toplo grije obraze.

– Svi oni koji stoje – danas bez ručka. Ko ide kući u podne, ostaće ovdje u školi, a vi drugi dajte torbe!

I on ide od klupe do klupe i oduzima torbe. Poslije ih stavlja u školski ormar i zaključava.

– Niste očistili obuću pred vratima. Pogledajte šta ste učinili od poda – reče strogo i pogladi brkove.

Aziz je pretrnuo. Sve se oko njega okreće u kovitlac. Smiju li mu se druga djeca? Ne smije da pogleda. On se nemoćno zagleda u tragove blata pod svojim opancima. A srce mu tuče, čisto ga čuje. To je njegova prva kazna u školi. Šta će mu reći otac, a šta majka – i zaplače tiho, u dlane.

Slova na školskoj tabli su mu nemirna. Gleda ih on, a ona kao da ga kore: ostaćeš bez ručka, ostaćeš bez ručka... Učitelj štapom odbraja kuglice na računaljci jednu po jednu, a učenici broje. I on s njima. Ali ne čuje sam sebe: Kažnjen sam, kažnjen – stalno ponavlja u sebi iako šapće, jedna, dvije, tri... Pa se onda podviri pod noge svoga druga. Pod njima nema blata. Zavidu mu. On je bos. Zašto se i on jutros obuo?

A onda podne. Ručak i odmor. U školskom hodniku su đaci prostrli torbe, izvadili hljeb, sir, luk... i jedu. Samo oni koji su kažnjeni sjede u klupama ili hodaju. I nekako se zbunjeno smješkaju i istežu šijom. Redar pazi da im ko ne dade štogod da pojedu. Takva je onda bila kazna.

Aziz izviruje kroz vrata napolje. Čini mu se ko god prođe mimo školu, zna da je on kažnjen, pa se brže-bolje povlači iza vrata. Pa kad taj mine pored škole, on opet izviri prema cesti koja vodi ispod njegove kuće – koja nije daleko. Može se otud do škole dozvati. Ali kad tamo opazi svoju majku kako hoda cestom tamo-amo i jednako pogledava prema školi, on se opet povuče. Mogla bi da ga zovne iako on ne pamti da je ona ikad glasnije zovnula. Ne valja to – kaže ona – udatoj ženi. Ako je odakle trebalo dozvati oca – a u selu se stalno dovikuje – ona bi rekla njima:

– Djeco, zovite oca!

I oni bi se nadvikivali ko će jače, sve dok se otac ne bi odazvao: oj, oj!

Sad mu je bilo tako žao majke što ona ne može i neće doći do škole i što će još satima pogledati: šta li je s njim. Jer u njih se u školi uči i poslije podne. I opet zasuzi.

A popodne učitelj ih izvede pred školu i ureda. Ići će u šetnju – znali su. Krenuli su putem ispod škole do na seoske livade. Sve dva i dva. Naiđe kraj njih seljak – znaju ga oni – pozdrave ga, a on pozdravi učitelja, nasmiješi se, pa će reći: Ah, šta vas je, djeco! Ispred kuće kraj puta izleti pas, zalaje i usrne kao lud. Oni se zasmiju, zagalame, počnu da viču svi uglas: šibe, uš!

Put je pomalo vlažan. Nebo vedro, rijeka modra kao lan. A oko nje zasvilile rakite i oresale vrbe. I poneko drvo je izlistalo. Drijen procvjetao, a pčele su se već našle u njegovim žutim cvjetovima. U okrajcima kraj puta oko žbunja poneka sitna ljubičica izmiljela sa svojom plavom pognutom glavicom. Uz nju se prislonio žuti jaglac i iznad njih oboje izdužio se kitnjasti kukurijek. A kad su stigli na livade, raspustili su red i počeli da trijebe kamenje i druge otpatke. Tako oni rade svakog proljeća. Idu zajedno sa učiteljem po seoskim njivama i livadama i čiste ih. Kamenice snose na gomile u kraj – uz ogradu.

Livade zelene kao sagovi. Još nije trava sasvim zapaunala – kako se to kaže – još nisu livade zabranjene. To će se učiniti kad selo izabere poljara. Još se po njima miču i trčkaraju ovce sa malim veselim jaganjcima. Kad pokoja ovca zableji – janje se odazove, poskoči i klekne na prva koljena pod ovcu pa siše, a rep mu radosno podrhtava. Pogleda li se onako ispod oka po onom zelenilu, bijeli se jedan do drugog na hiljade krasuljaka.

Kad pokupe kamenice i granje – onda će da se igraju. I učitelj će nešto razgovarati sa onim starijim učenicima o nebu, zemlji, rijeci i proljeću.

A dotle s druge strane vode čuje se borijanje. To je neki čoban savio od vrbove kore trubu – boriju, stavio pisak od rakite – pa samo čuješ: tuha... tuha... tu... tuha... tuha... tu. A okolo po šumi raspjevale se ptice. Sunce suši zemlju pa se vidi ovdje-ondje pramen izmaglice kako treperi kao da je neko naložio vatru.

Mali Aziz je bio zaboravio za neko vrijeme ručak i kaznu, ali kad se toga prisjeti, spopadne ga neka tuga i nemoć. A majka mu stalno na umu. Hoda li još cestom ispred kuće.

Zagleda se u učitelja. Sve mu se čini da će ga on pogledati i upitati: Jesi li gladan! A on ništa. Kao da ga nikad nije vidio. Priča nešto o istoku, zapadu, sjeveru i jugu, o suncu. U ruci mu štap. Košulja bijela kao behar. Kako može da bude tako bijela? Ne pere je sigurno lukom, već pravim pravcatim sapunom. A na nogama cipele, crne, sjajne, sa glatkim kopčama i pletenim svezicama. One sigurno ne nanose blato – misli Aziz. Eto, da ima cipele, ne bi bio kažnjen. I šta je to: kažnjen? Ta riječ koju je prvi put čuo u školi bila mu je nešto strašno, nešto što mu ne da mira. Ili da je bar bio bos...

On je teško pristizao svog druga u redu. Noge su mu izgledale slabe i nekako tanke kao da će se prelomiti. A u mislima su se sad uz onu riječ "kažnjen" i ono na podu pojavile i neke druge riječi: vruć hljeb istom otpretan ispod sača, varenika u loncu, ukajmačila se – pa čeka kašiku, i obareni krompiri, okrugli, oguljeni, bijeli...

– Tuha... tuha... tu... dopirala je jeka trube s onu stranu rijeke. Azis tad pomisli: Znam ja kako se ta truba pravi. Treba vrba da potkisne, da je žuta i mokra kora kad se oguli. To biva u proljeće. Nožem se na odsječenom podebelom drvetu unaokolo pravi urez – pa se taj kaiš od kore svrne, napravi od njega truba i učvrsti trnovom bodljom... i pisak stavi na uski kraj.

A pisak se pravi od rakitova pruta, obreže se unaokolo, pa onda lupa koricama noža i pjeva:

Kisni, kisni, potkisni, konji su nam korisni, oskora, piskora – tebi drvo – meni kora!

Svine se ta nježna cjevčica, s jedne strane skine crna kora, a ona koja ostane, tanka, žuta, stisne u procijep pruta i evo... ti pišti!

A u Dejana Savina bio je limeni pijetao sa zakićenom obojenom peruškom. Kako je samo zviždao. To je drugo. Dejan je imao i cipele, i one ne nanose možda blato ili se lakše čiste na ulazu.

Kad je opet ušao u školu – vratili su se da uzmu stvari iz klupa – dugo je otirao opanke o ono drvo pred vratima i o prostrtu krpu. I pred školom je vidio još jednom – kad su djeca zagrajala: zbogom, zbogom – kako oni što su im torbe bile u ormaru, što su kažnjeni kao i on, brzo razvezuju te torbe, lome komade hljeba i žvaču kao da nikad nisu u životu jeli.

Majka ga je dočekala pred vratima. Oči su joj bile suzne. Njemu dođe da nestane pod zemljom. Ona ga gleda i opet joj oči rose...

– Što ne dođe na ručak, dijete? – pita, a njemu se čini da ona sve zna.

– Ostao sam bez ručka (tako se govorilo za tu kaznu). Nisam očistio opanke pa blato bilo po podu... kaže on tiho.

– I nijesi ništa od jutros okusio, jaderno moje dijete? – i ona se potpuno rasplaka.

– Jesam, jesam – slaga on i pocrvenje zbog toga – davala su mi hljeba djeca.

– Bezdušnik nijedan! – prijetila je ona nekome i vodila Aziza za ruku u kuću.

S DRUGE STRANE RIJEKE

Učitelj mi je govorio o njemu i o njegovom ocu i o školskoj djeci iz Trtoševa:

Stajao je Sreten u školskom dvorištu gologlav, s kapom u ruci, malen i bucmast, s crnim pitomim očima koje su nas gledale pažljivo. Njegov otac Milan pridržavao je konja za ular. Na konju je bio samar preko koga je bilo prebačeno vuneno ćebe.

– Evo, učitelju, – počeo je da govori Milan – doveo sam ovog mog malog dječaka u školu. Moja kuća je daleko odavde dva sata ako ne i više hoda, tamo preko Trtoševa – čak s onu stranu Čehotine. Kuća mi je na osami. Nigdje sela. Teško je, ali ne mogu da ostane iza drugih i – pa, eto, hoćeš li da ga primiš, jer velim, on ne spada ovoj školi a ni kojoj drugoj. Sve su opet dalje od ove...

– Dobro, kažem mu, ali kako će malo dijete da prelazi samo toliki put, još je ne jako za to. Osobito kad je nevrijeme. Može da pođe u školu pa da prestane – i šta onda: ni tamo, ni amo.

– Samo ti njega upiši... Ja ću njega svakog dana do Trtoševa dopratiti s konjem i popodne ću opet pred njega tu doći. A odatle i natrag će s djecom iz Trtoševa. Moliću ih da ga sačekaju.

Pogledao sam Milana pa njegovog sina. Tolika očinska briga me ganu. Oko nas su se bili okupili učenici i sa zanimanjem pratili naš razgovor. Sreten se bio sav skupio u sebe – činilo mi se da se pribojava da ga ne primim. Stisnuo sam ruku Milanu i rekao uzbuđen:

– Primiću ga, kako ne... A vi Trtoševci, obratio sam se djeci oko sebe, sačekaćete svakog dana svog novog druga, je li?

– Hoćemo, hoćemo! – zagrajaše.

– I još nešto, djeco. Vidite i zapamtite: ovo je pravi otac, a ja držim da će i ovaj... je li kako ti je ime?

– Sreten – prošapta dijete.

– Da će i ovaj naš Sreten biti i pravi sin i dobar učenik.

Njegov otac se smiješio i da bi sakrio uzbuđenje, milovao je čas sina po kosi, čas konja niz grivu...

Tako je svaki dan sa djecom iz Trtoševa redovno išao u školu i mali Sreten. Učio je dobro, bio miran i druželjubiv. Svi su ga voljeli. Naročito Trtoševci. Svaki dan ga je otac na konju izveo do Trtoševa, tu su ga sačekivali njegovi drugovi – i on bi s njima nastavio da pješaci.

A ovaj mali događaj sa njihovog puta, o kome ću da vam govorim, reče mi učitelj, ispričala su mi djeca.

U kasnu jesen – a te se godine jesen bila nekako oduljila – jedne večeri udari kiša teška i krupna. Kao nikad. Pravi prolom oblaka. Svu noć je vjetar zavijao i zviždao. Stabla su škripala po šumama, grane pucketale i kuće se tresle kao da će se otkinuti od zemlje.

Ujutro je još lijevalo iz neba kao da nikad neće prestati, pa su potoci skakali zapjenjeni i hućali, a Čehotina mutna i široka izvukla se iz korita i poplavila luke.

Mali Trtoševci su nabili kostretne vreće na glave kao kapuljače i strčali naniže da vide hoće li izbiti Sreten s ocem da s njim krenu u školu. Ali su im oči uzalud tražile mali most od brvana na rijeci. Nije ga bilo. Išćupala ga i odnijela voda. Teško im je bilo pri duši. Mali Sreten je ostao tamo odsječen vodom, jer mosta nije bilo nigdje na kilometre daleko. I oni su prvi put bez njega došli tog dana u školu.

Sutradan je prestala kiša i utišao se vjetar. Još su ostali samo oblaci na nebu, a i oni su se polako razilazili.

Trtoševci su opet rano, tek se razdanilo, sišli na ono mjesto gdje su obično dočekivali Sretena. Još su potoci i potočići zamorili pokraj puta, a po zemlji se nagomilalo žuto opalo lišće. Kad su došli na mjesto, vidjeli su da je rijeka još velika, ali da se počela vraćati u svoje korito. A s onu stranu – nije bilo tako blizu – jedno dijete je stajalo na livadi do same vode i mahalo nečim bijelim u ruci.

Strčali su do rijeke. Sreten – bio je to on – počeo je da ih s druge strane kroz zaglušni šum vode doziva. Držao je u ruci bukvar.

– Jesu li u prvom razredu uzeli slovo r...? – i tu je on počeo da kotrlja jezikom da bi ga bolje čuli.

– Jesu, jesu! – odgovarala su djeca sva uglas, ali morala su da se nekoliko puta dovikuju s njim da bi se razumjeli. Jer rijeka je, još uvijek mutna kao oranje, toliko šumjela i klobučala da je prigušivala njihov doziv.

I sutra, i sljedećih dana su svako jutro, vrlo rano – da bi mogli da stignu u školu, silazili do obale i preko vode mu kazivali sve što je učitelj zadao da se napiše iz bukvara i da se izračuna. On je tamo čekao. Da bi se mogli bolje čuti, savijali su svoje sveske u trubu i kroz njih se derali iz sve snage. Samo se čulo iznad vode... treći red... jest... prepisivati ono "3" iz računice... eeej, čuješ li?!

Tako su ga oni svakog dana poučavali preko rijeke, koja je bila neprelazna u to doba. Razlikovalo se to malo od škole, jer njih učitelja bilo je više, desetak, a tamo prijeko kao pred tablom stajao je samo jedan jedini đak: mali Stevan. Ali nikad nije zaboravio da rano siđe od svoje kuće, koja se bijeljela povisoko u šljiviku, i da zovne i utvrdi odmah tu u knjizi šta trebe za taj dan sam da uradi. A i njegovi učitelji, mali Trtoševci, nisu zaboravili da se svakog jutra spuste iz svog sela do rijeke.

Jednog im dana Sreten na rastanku, kao da je htio da im se zahvali, počeo veselo da maše bukvarom u ruci. Vrtio je knjige ukrug što može brže, onako kako to noću sa upaljenom glavnjom rade djeca da bi dobili užareni krug. I tad Trtoševci vidješe kako mu se iz ruku istrgnu bukvar, odletje na samu obalu i skotrlja se u vodu – a rijeka ga pograbi i odnese u dubinu.

Pogledaše ga, a on stoji i ne umije ni da se makne. Ruke mu ostale poluuzdignute, a usta otvorena. I Trtoševci tada začuše s one druge strane rijeke isprekidan plač.

Zgledaše se. I onda se nešto među sobom dogovoriše pa zovnuše Sretenu onako kroz trubu, savijenu od papira.

– Pri-če-kaaaaj!

Jedan od njih uze svoj bukvar i savi ga nekoliko puta i priveza oputom za kamen. Svi se približiše vodi da vide kako će najjači od njih da prebaci Čehotinu. Izabraše mjesto gdje je najuža – i onaj najjači se zatrča, baci iz sve snage – i kamen s bukvarom pade na drugu stranu. Sreten priđe, odveza oputu, baci kamen i počeo rukom da ispravlja pogužvane korice i listove bukvara.

Trtoševci mu veselo mahnuše rukom i krenuše u školu.

I tako otpoče opet svakodnevno učečnje preko rijeke.

A kad se prve grede prebaciše preko vode i počeše majstori da utvrđuju drvenu kulu u sredini korita, Trtoševci su s nestrpljenjem brojali dane kad će se daskama da popodi most i kad će čika Milan da prevede konja i na njemu Sretena.

I dočekali su taj dan. Čika Milan je na određenom mjestu skinuo s konja Sretena i jednu poveliku torbu.

Iz te torbe počeo je da vadi crvene mirisne jabuke, užutjele kruške jeribasme i orahe i da ih dijeli djeci – malim Trtoševcima. Oni su se prvo nećkali, ali kad se on namrgodio, nisu htjeli da ga ljute.

A kad su krenuli putem, svi su se radosno uhvatili za ruke, i Sreten s njima, veselo zapjevali.

Sretenov otac se obazreo i gledao ih dugo ispod ruke dok nisu zamakli za brdo. I onda, ne znajući ni sam zbog čega, pomilovao je konja niz grivu, i polako ga poveo za ular.

MOJI UČITELJI

Kao da sad, djeco, gledam svoje nekadašnje učitelje. Njihove poglede, osmijehe i prijekore. A otada je proteklo dosta vremena. Zamislim se i pred očima redam kao u slikovnici sve te uspomene iz prvih godina školovanja. Sjećam se između ostalog i tog da me je, kad sam bio mali, bilo strah da se približim zgradi naše seoske škole. Mogao bih da se sretnem s učiteljem koji, kako se govorilo, stalno u ruci nosi rakitov prut. Viđao sam ga, ali poizdaleka, obično u školskoj bašti kako malom testerom reže suhe grane i grančice s voćaka ili kako se vraća iz šume s lovačkom puškom preko leđa s ubijenim zecom u ruci – a iza njega priskakuje njegov žuti ker.

A onaj dan kad sam s drugom djecom prvi put krenuo u školu, bilo me je onako u društvu više stid nego strah. Nosio sam tablicu i pisaljku u ruci. Nisam imao torbu jer škola mi je bila blizu kuće, oko dvjesta koraka najviše. Majka me je na rastanku pogledala od glave do pete, osmjehnula se i metnula mi u džep

veliku krušku jeribasmu. I više ništa. Mirisala je kruška u džepu, i ja sam je prije nego što sam stigao u školu pojeo. Da mi se ne zgnječi – pravdao sam sam sebe.

Tad sam učitelja vidio iz blizine, oči u oči. Peo se za sto, šetao između klupa. I imao je šipku u ruci. Zagledao sam se malo bolje: rakitova je – utvrdio sam. Žučkasti, vrlo brižljivo zavrnuti brkovi na mršavom licu, tačno razdijeljena kosa na glavi i lanac od sata preko prsluka – bilo je prvo što nam je privuklo pogled. I govor koji je ponešto odudarao od našeg. Nije govorio kao mi: "vidijo", "trčo", "piso" – već "vidio", "trčao", "pisao". I ja sam odmah u sebi ponavljao za njim i spremao se da čim dođem kući iznenadim oca i majku tim govorom i da im kažem da sam "vidio" učitelja i da sam "pisao" pisaljkom po tablici.

Ali, desio se slučaj – i ja sam to zaboravio. Nepredviđen slučaj koji mi je ostavio uspomenu i na čelu – za sva vremena.

Na ledini kraj raskršća ceste i starog drumca, odmah pod našom kućom, sjedio je gotovo po cijeli dan – slijepi Salkan. Nekad na suncu, a nekad bi ga poklopio hlad obližnje lipe. S vremena na vrijeme udarao bi velikim čvornatim štapom po zemlji od nestrpljenja ili dosade valjda, zijevao i iskašljavao se toliko glasno da se to čulo nadaleko. I prisluškivao. Čim bi osjetio da neko ide niz drum kraj njega, ustao bi brzo i počeo da moli milostinju: – Čovječe, daj groš, pomogo ti bog!

Iako se čovjek nije javljao, on bi poštapajući se pojurio prema njemu da ga rukama dotakne i pronađe – pa ponekad i pridrži za rukav.

Promatrao sam ga ispred kućnih vrata. Neki put po više sati neprekidno, zanimalo me. Često su tuda prolazili ljudi s planine – planinštaci s natovarenim konjima. Salkan je istrčavao pred njih i rukama ih tražio. Oni su mu izmicali, prokradali se, smijali se izdaleka. Meni je bilo nekako tužno oko srca kad bi on pružao ruke tamo gdje nije bilo nikoga ili kad bi prema konju, jer je mislio da je čovjek, počeo da moli i preklinje:

– Čovječe, daj koju paru bolan, pomogo ti bog! – I tu bi podizao glas što je mogao više, da bi se od toga zacrvenio u licu. Tog dana, mog prvog školskog dana – kad smo se vraćali kućama – stariji učenici su se našli oko Salkana i počeli da ga zadirkuju. On je samo ćutao žmirkajući svojim pobijeljelim očima i ništa im nije odgovarao. Zastao sam i ja. Bilo mi je žao Salkana. Nije se branio ni od njihovog dodirivanja, već je samo čvrsto pridržavao štap da mu ga ne otmu i ne sakriju kao što su to često znali da učine. Ja sam bio sve tužniji, a nisam ništa smio da kažem i da ih opomenem. Bili su većinom stariji i jači. Jedan od njih, namigujući lukavo, otišao je do obližnjeg jarka, tamo nabrao kopriva, polako se na prstima došunjavao do Salkana i bacio mu za vrat. Salkan je poskočio, zbacio žaru s vrata, počeo da se trlja rukom i ljutito i molećivo uzviknuo:

– Pustite me, djeco, pomogo vas bog. Kako vas nije stid! – Mene je nešto stezalo u grlu. Toliko je to bilo žalosno da su mi suze navrle na oči. I kad je onaj ponovo krenuo polako tapkajući prema Salkanu s novim strukom kopriava, ja sam se iznenada našao pred njim, i onom rukom kojom nisam držao torbicu i pisaljku pokušao da ga odgurnem.

Nešto mi je sijevnulo pred očima. Osjetio sam strahovit udarac po čelu. Pao sam na koljena. Tablica i pisaljka su mi ispali iz ruke. Boljelo me. Počeo sam da vrištiti i da dozivam majku. Djeca su se razbježala. Pipao sam se po glavi. Na čelu je već bila čvoruga kao najveći orah. Dotrčala je majka, našla odnekle vode i počela da me kvasi po čelu. Jadikovala je i plakala. Odnekud se tu našao i moj otac. Vidio sam ga kako je ljutito krenuo prema Salkanu. Stao mi je dah. Da ga ne udari. Njega: slijepca. A Salkan je izgledao nekako izgubljen, naslonjen na štap.

Počeo je da grmi očev glas, da ruži i prijeti. Sad će početi da ga tuče – pomislio sam. Da opet potrčim i odgurnem oca. Ali ga Salkanov tužan i molećiv glas pomalo umiri.

– Bolan, čovječe, – i on tu imenom dozva moga oca – ja ne vidim, a oni meni žaru bacaju za vrat!

Učinilo mi se da kad bi te slijepce oči mogle da plaču, proplakale bi. Od toga Salkanovog štapa ostao mi je biljeg za cijeli život.

A sutradan u školi stajao je pred nama učitelj, namrgođen i ljut. Ruke su mu se tresle, a oči čudno svjetlucale. Njegova tanka šipka zabjelasala je u zamahu. Dlanovi onog što je bacio kopriavu Salkanu za vrat podrhtavali su od bola. Drugi su tiho brojali: jedan, dva, tri... Plakao je nekako kao da cijedi suze i stalno ponavljao: "Neću više, gospodine učitelju, neću više, zdravlja mi!"

To su, eto, prvi dani mog školovanja, otkada i nosim čvorugu na glavi.

Iako je učitelj bio i previše strog, ja sam uvijek držao da je on pravedan čovjek. Možda tu riječ "pravedan" nisam do kraja ni razumijevao. Ali, eto, u selu su znali za nekog da kažu pravedan je, pa mu drugo i ne zamjere. A učitelj je bio strog. I kažnjavao je na svoj način. Bez mjere. Naročito, ako je neko ometao nastavu, vrtio se ili pričao. Sjećam se jednom prilikom gađao je Simana u zadnjoj klupi malim komadom krede i pogodio ga tačno u glavu. Na kosi mu je ostala velika bijela tačka. Neko je tad uzviknuo glasno: tačka! Svi smo se nasmijali, pa i učitelj. A on se rijetko smijao. I od tog dana, zna se, Simana smo svi zvali: Siman Tačka.

– Donesite mi, djeco, koliko ko može hrastovih žira! – rekao nam je on jednog jesenjeg dana. Raštrkali smo se po hrastovim gajevima s torbama i tamo tresli i sakupljali žire.

– Morate li vi da badava hranite učiteljeve svinje! – rekli su neki u selu. Ali mi smo sa zadovoljstvom pretraživali šušanj po zemlji, mirisali dah jesenske šume, zagledali se u tamnozeleno hrastovo lišće i bili bismo radosni ako bismo među tim lišćem ugledali pokoji žir. I kad smo donijeli torbe, zobnice, zavezane rukave od kaputa napunjene žirima, učitelj je to istresao na hrpu i to posudom koja je služila kao mjera za litar. I za svaku takvu mjeru davao nam je po jednu veliku rumenu jabuku iz svoje bašte.

– Nek nije badava – mislio sam sav zadovoljan, nek ne pričaju po selu. Opet mi je u pamet došla ona riječ "pravedan". Gomila žira dugo je ležala u uglu učionice, pokrivena papirima. Sve do ranog proljeća.

Rat je tada bio na izmaku, a u selu se nije imalo šta da jede. Glad je ušla u svaku kuću. Brale su se razne trave po livadama, naročito štavalj i štir. A jednog dana učitelj je uveo u našu učionicu nekoliko žena iz sela i počeo im iz one gomile žira da nasipa u torbe. Svakoj ponešto. Žir se u to vrijeme kuhao, gnječio i miješao s malo brašna, pekao hljeb i jeo. One su mu zahvaljivale, blagosiljale ga, a on je ćutao, kao i uvijek ozbiljan, i nastojao da pri podjeli svakoj podjednako dade. Ja sam razmišljao o tome: kako bi bilo dobro da dovedem onog što je govorio: da badava hranimo učiteljeve svinje i da mu kažem: Pogledaj! Dao je i jabuke i žir!

Poslije rata je, nakon 20 godina provedenih u našem mjestu, odselio u svoj rodni kraj. Odveo je sa sobom svojih šest sinova, od čije je vesele vike odzvanjala cijela školska zgrada. Ostale su njegove jabuke, koje je on posadio, kruške, šljive, odrena nad ulazom, zelen bor u dvorištu, jasen, trešnje, ribizle – i aleje posute šljunkom. I tišina koja mi je nagonila suze na oči. Stajao sam tad dugo pred školom i gledao u zatvorena školska vrata. Izgledalo mi je da je izumro cio svijet.

Žena iz susjedstva dozvala me i rekla nekako sumnjičavo i zlobno:

– Vidi, mali, je li učitelj odnio i školski sat? – Provirio sam kroz okno prozora u učionicu. Sat je i dalje stajao na zidu i kazaljke su se okretale. Ogorčen i uvrijeđen, nisam ženi ništa odgovorio, nego sam joj, ne znam odakle mi ta sloboda, isplazio jezik i rekao:

– Idi pa sama vidi!

Škola je bila duže vremena pusta, bez dječjeg žamora. Čekao se novi učitelj, a mi smo bili radoznali: ko će to da bude.

Jedne večeri otac mi reče da ću sutra u školu. Novi učitelj je došao. Već je bio penzionisan, ali su ga zamolili da još neko vrijeme održava nastavu – napomenuo je otac.

Sutradan smo sjedili u klupama i znatiželjno očekivali učitelja. Jer dvadeset godina znalo se ko je u našem selu učitelj. A sad ovaj novi. Zagledali smo se u njega širom otvorenih očiju. Sijeda, potpuno bijela kosa, puno, otromboljeno lice. I debele naočari koje su krile pogled. A što nas je naročito iznenadilo: nije imao brkova. Na kravati – mi nismo znali onda da se to tako zove – sijala se srebrna igla sa srebrnim cvjetićem. Pogledao nas je i rekao nam je da je on novi učitelj i da se nada da ćemo se lijepo slagati.

Pogledao je zatim na katedru, uzeo s nje dvije nove šipke koje je poslužitelj bio odrezao i donio kao obično, prelomio ih na nekoliko komada i stavio u peć. Uzeo je metar sa ormara i rekao.

– Ovim metrom ćete otsad pokazivati na zemljopisnoj karti! – Mi smo se zagledali. A čime će onda šibati djecu? Da neće metrom?

Ali nas on nikad nije ni prstom dotakao. Bio je, eto, i takav učitelj u naše vrijeme. I mi smo baš zbog toga bili mirni kao bubice. Ali on se ipak ponekad ljutio na nas. Naročito onda kad bi trebalo da naučimo pjevati neku pjesmu. Prvi dan kad smo zapjevali: "Lijepo pjeva slavujak" – to smo jedino i znali – on se spustio na stolicu kao posječen i nije znao šta bi učinio od razočarenja i ljutine. Zatim se nasmijao i rekao nam da to nije pjesma već urlikanje. A mi smo svi mislili da smo slavuji.

I otada pjevao je s nama svaki dan pomalo. Zanimljivo nam je bilo što on onako star dubokim glasom otpočinje pjesmu i jednako gleda u papir sa crtama i tačkama. Često bismo se nadvirivali na taj čudni papir da vidimo kako je tamo naslikana melodija.

U selu su pričali da im djeca ništa ne uče, samo se deru po cijeli dan. To nas je žalostilo. Jer mi smo toliko toga naučili i nekako lako, i uz to pjevali kako smo znali i umjeli.

A kad je stari učitelj htio da ode – taj dan je bio toliko uzbudljiv i tužan. Svakome učeniku je kupio po neki sitan dar: olovku, držalo, svesku – a meni novu novcatu knjigu. Govorio nam je nešto, savjetovao nas. Mi smo samo treptali očima i od uzbuđenja smo slabo što čuli. A kad je došao čas rastanka, učitelj je krupnim slovima napisao na tabli svoju adresu i rekao nam da mu svakako pišemo. Njemu će to biti drago. Zatim smo pošli. On je stajao kraj vrata i opraštao se s nama. Pružao nam je ruku, jednom po jednom. Ljubili smo tu ruku i plakali. Plakao je i učitelj. Niz njegove obraze tekle su suze. On ih je brisao maramicom.

A kad je poslije toga fijaker krenuo cestom, trčali smo preko njiva i pašnjaka da ga još vidimo i pratili smo fijaker sve dok nije zamakao za brežuljak. Vidjelo se kako nam stari učitelj domahuje rukom. A nama je u ušima još zvučao njegov očinski glas: Pišite mi, djeco, biće mi drago!

Kad god sam te večeri, ležeći u postelji, pomislio da ga više neću nikad vidjeti, zajecao sam glasno. I nisam se smirivao do duboko u noć. Majka je zabrinuto govorila ocu: Šta je ovom našem djetetu?

– Ja ću da mu pišem, majko! – govorio sam kroz plač.

– Pa piši koliko ti drago – odgovorila mi je ona nekako grubo i ljutito. – Samo nas pusti da spavamo!

A te njene riječi su me još više žalostile.

Nisam mu nikad pisao, jer mi nisu htjeli da nabave kovertu ili dopisnicu. To je, eto, bila i jedna od mojih prvih neispunjenih želja – kojih je kasnije bilo toliko u životu.

STRAH

Bojim se svakog psa, pa i onog najmanjeg. To vam moram priznati. Taj moj strah potiče još iz ranog djetinjstva i do danas me prati stopu u stopu. Pa i kad koji od njih vrti repom i umiljava se, ja mu ne vjerujem. Sve mi se čini sad će podmuklo da škljocne zubima i da me uhvati za tur ili nogavicu. A i psi, izgleda, znaju da ih se plašim, pa me gledaju nekako prezrivo i sa omalovažavanjem i kao da mi kažu: baš si kukavica!

A evo otkud taj strah.

Upravo sam bio pošao u osnovnu školu. Nije bila daleko od moje kuće. Trebalo je samo proći strmim putem između groblja i Vukojeve kuće. U Vukoja je bio pas ružan i zločest, kudrave glave, pune čičaka. Zvali su ga Ogar. Ja sam uvijek žurio kraj Vukojeva drvljenika, iza kojeg je Ogar trzajući lancem izlijetao

i lajao pomamno. A kad je zapao snijeg, s uživanjem sam gazio izvan prtine i s torbom na leđima skakutao prema školi. Bio sam i zaboravio Ogara, jer on je sad ležao sklupčan u svojoj kućici i nije tako često lajao na prolaznike. Ali me je jednog dana iznenadio.

Bila je poledica i ja sam polako, nogu za nogom, silazio prtinom. Nikoga nije bilo na putu. U sebi sam ponavljao pjesmicu koju nam je učitelj bio zadao. I najedanput čuo sam režanje iza sebe. Okrenuo sam se, a Ogar je trčao k meni. Počeo sam da bježim prema školi. Ogar me je pristigao i počeo da drpa za tur i za torbu. Vrištao sam i padao na leđa, a Ogar je jednako vukao zubima sad za debele vunene čarape, sad za torbu, u kojoj su šuštale knjige. Tako me je dopratio do škole. Istrčali su učenici i učitelj i otjerali ga. Uveli su me u školu, dali mi vode da pijem – prestrašio sam se – kažu – a ja sam jednako jecao i prikupljao poderane gaće i čarape. Nije me bio ujeo. Kao da se igrao sa mnom.

Nisam mogao da po tablici pišem, toliko su mi drhtale ruke. Drugovi su me sažaljivo zagledali, a ja nisam ništa drugo mislio osim kako ću se vratiti kući.

I toga dana sam zaobišao Vukojevu kuću. Nije mi ni na um palo da se vratim istim putem. Kod kuće sam te večeri skakao iz sna i vikao: Šibe – Uša!

Otada me je otac duže vremena provodio kraj Vukojeve kuće, jer nisam smio da se pomolim na oči Ogaru, pa makar on bio i vezan. I taj strah me je držao godinama. Gdje god sam vidio psa, zaobilazio sam i uklanjao mu se. Ako je uz čobane išlo i pseto, izdaleka sam zvao da me provedu. Bilo je i ruganja i napuckivanja psa na mene:

– Puci ga, drž! – vikala su djeca kad bi me opazila, a ja sam prijetio da će ih moj otac istući, plakao i kamenjem se branio. A psi su još žešće nalijetali.

Poslije sam otputovao u grad u gimnaziju i milo mi je bilo što se nisam često susretao sa psima. Odahnuo sam. Ali sam morao nekoliko puta na godinu da idem kući i da satima pješačim preko planine. I ničeg me nije bilo strah koliko toga da odnekud ne istrči pas i pokaže mi zube.

Tako sam se jednog ljeta vraćao sa velikog školskog odmora u grad u školu. Otac me je ispratio do planine. To je ogromna brežuljkasta visoravan koja se proteže na desetak kilometara sasvim pusta. Jedino tu na nekoliko mjesta ljetuju planinštaci sa svojini kolibama, torovima i stokom. Cesta presijeca planinu i prolazi kroz doline obrasle suhom mirisnom travom.

Kad smo zagazili u planinu, otac je skinuo torbu s leđa, uprtio me njome i rekao:

– Već si dosta veliki, sine, možeš dalje i sam do kasabe. Drži se stalno ovih telefonskih stubova i stići ćeš na glavnu cestu. Za pet-šest sati eto te tamo na konak, pa sutra hvataj kola za šehar.

Poljubio sam ga u ruku. Njegove oči su bile vlažne kao i uvijek kad god smo se rastajali i sastajali. U ruci sam držao kišobran i poštapao se njime. Bio sam poslije očevih riječi nekako gord i slobodan. Obazreo sam se nekoliko puta i primijetio da se i otac obazire, sve dok nije zamakao za brdo.

Nebo je bilo plavo kao spomenak. Popuhivao je blag vjetar, a pod nogama je pucketala osušena trava i bježali preplašeni skakavci. Naokolo nikog nije bilo dokle oko dopire. Jedino su se pri vrhu planine u daljini za jedan ljudski doziv bijeljele ovce i čula bleka.

Žurno sam odmicao. Stalno je kraj mene promicalo jedno te isto: brijeg, dolina, brijeg, dolina, da mi se činilo da putu nema kraja. Samo poneka ptica sleti kraj ceste i čudno zviždukne. Poštapam se kišobranom, a sunce me prži po licu.

I najedanput iznenada nešto me hladno presiječe. Štrecnuh. Zaglušan lavež kao da izniknu iz zemlje. Povrh strane preko koje sam išao iskočiše tri velika ovčarska psa i nasrnuše na mene.

Ja se izgubih. Nekako plačno i molećivo viknuh na njih: Uša! – a oni još jarnosnije nasrnuše i opkoliše me. Odněkud iz daljine neko ih je dozivao, neki zvonak ženski glas. Ali oni nisu čuli. Pokušah da se branim kišobranom, jer kame-nja nije bilo u blizini, kišobran se rasklopio, a psi tek tada udvostručiše lajanje i zubima počеше da škljocaju. Brže-bolje sklopkih kišobran i od uzbuđenja i nemoći sjedoh i pomislih: Ujedite me! Nije mi tada nikako padala na um priča koju sam često čuo: kad čovjek sjedne, psi ga ne napadaju. Ne. Ja sam se srozao jer nisam imao više snage da stojim. Izgubio se sasvim. Ali vidio sam da je priča bila istinita. Psi su prestali da laju, čučnuli su kraj mene kao da čekaju da ustanem. Gledali su me poprijeko, a kako sam ja i dalje sjedio, krenuli su jedan za drugim prema glasu koji ih je još uvijek uporno zvao, stalno se osvrćući.

Pozadugo sam sjedio sav klonuo i okretao glavu tamo prema brdima iza kojih je zamakao otac. Koliko sam tad poželio da je tu, da se pribijem uz njega, jer se on, čini mi se, nije nikad ničega bojao.

I kad sam krenuo, koljena su mi podrhtavala. Jedva sam koračao. S mrakom sam stigao u kasabu.

Strah me je i dalje pratio. Pa kad sam odrastao i postao zreo čovjek, uvijek sam se bojao. Bilo je i smiješnih događaja.

Putovao sam tako jednog dana u selo gdje sam službovao. Oko ceste su pasla stada, dozivali se čobani i lajali psi. Za svaki slučaj vukao sam za sobom štapinu veliku koliko kolac. Neka se nađe. Iza jednog zavijutka još izdaleka spazio sam da na samoj cesti uz gomilu tucanika leži veliki bijeli ovčarski pas.

Počeo sam da štrapoćem nogom i štapom po cesti da ga upozorim ne bi li se sklonio, ali on je ležao nepomično kao prikovan. Šta da radim? Da krenem mirno pokraj njega – kao što rade svi – nisam se usudio, jer ako je bijesan, šta onda? Da ga otjeram kamenjem, stid me je. Zaobići se nije nikud moglo. Sjeo sam da se tobože odmorim, mislio sam: Neće li ko naići da se pridružim. Sjedio sam dugo, a nigdje nikog. Pas jednako leži, samo ponekad pokrene glavu. A ja čekam i čekam.

Zaradovao sam se kad se cestom iza brežuljka pomolio čovjek. Kad je došao blizu, poznao sam ga. Bio je iz mog sela.

– Odmaraš li se? – kaže on meni.

– Odmaram – rekoh, i krenuh s njim.

A kad smo došli do psa, on se jedva diže i otšepesa pod cestu. Jedna noga bila mu je mnogo kraća. Sigurno su mu je gvožđa negdje otkinula.

Nasmijao sam se i pocrvenio pred samim sobom.

A kako tad, tako i danas. Strah me ne ostavlja. I kad idem ulicom pa slučajno pročitam na dvorišnim vratima: "Čuvaj se psa!" ja pređem za svaki slučaj na drugu stranu ulice.

Smiješno, zar ne, ali šta da radim. Takav sam.

OSVETA

– Tu ćemo se sakriti iza ovog gustog gloga! – reče Mrkalj drugu Radošu. – On će brzo naići dolje preko potoka, a mi ćemo ga odavde kako treba udesiti.

Neće mu više pasti na pamet da kaže učitelju da smo mi zamazali nogama zid. Kao danas. Šta ima samo od toga? Još nam kaže da smo nevaljalci što prljamo učionicu. Pokazaćemo mi njemu ko je nevaljalac. Kad mu zazuje oblutci oko glave pa počne da otresa ušima lijevo i desno – vidjeće usred dana zvijezde.

– Čekaj malo! – reče tiho Radoš i stavi prst na usta. – Ne smijemo nikako kamenicama. Moglo bi svašta da se dogodi. Nego pričekaj časak! – I on se zadržao nekoliko koraka od gloga prema putu i počeo ispod stabla koje je raslo tu blizu da kupi sitne divlje jabuke i da ih meće u njedra, i torbu. Donese ih brzo i istrese pod glog na gomilu. Zatim odlomi dva duža tanja pruta od ljeskovine. Pokaza ih Mrkalju, smiješeći se zadovoljno. Nabode jednu jabuku na prut, zavila njim iznad glave, a jabuka zviznu i odletje čak preko potoka, kao strijela.

– Dobro je – odobri Mrkalj. Oči mu zasvjetlucaše. – Stani da nabodem na oba pruta. Neka je spremno. Dobro si se sjetio. Tako! Živ će ostati, ali ćemo mu zasaditi čvoruge po glavi. Nek zapamti i nas i zidove. Niko nas nije vidio osim njega. Niko. Pa odmah brže-bolje trči učitelju da kaže. A sad pst! Čučni! Odmah će on.

Ispod njih vlažna zemlja poslije kiše. Miriše svježinom. Na lice im se sa gloga spusti pokoja krupna zaostala kap i neugodno ih iznenadi. Stresu se od tog. Još dahću od trčanja jer su iz škole izmakli kao bez duše da prestignu Vasiku. Da ga opamete tu više potoka. Neka se sjeća.

Ćute iza gloga mukom, čekaju. U ruci im prutovi sa nataknutim jabukama. Oblaci povrh njih nekud užurbano plove, a pojasevi vedrine protežu se s brda na brdo. Pjev ptica se negdje ljulja zajedno sa mokrim blistavim granama. Neko daleko otegnuto doziva. Pas se zatim javi lavežom. Odjekne tupo sjekira u šumi. Pa opet samo ptičji zvižduk i krupne kapi po licu.

Voda u potoku nadošla poslije kiše. Malo brvno, koje je služilo tek tako da prolaznik ne okvasi noge, sad potok prelio. Okrugla pjenušava klupka mutne vode kotrljaju se po zelenoj ledini kraj plitkog potočnog korita. Zagledali se oni u tu vodu i čekanje im se čini dugo kao godina.

Začu se u blizini žamor. Glasovi. Preko ledine će i Vasika. Sam. Znaju to oni. Nije on nikad u grupi; žuri pošto daleko stanuje pa se zarana izdvoji od grupe školske djece. Mrkalj i Radoš se zagledaju i namiguju jedan na drugog. Sad ćemo mi njega! – kao da kažu. Pritežu štapove bliže k sebi, pilje očima u ledinu kuda vodi staza, a srca im tuku. Pretvorili se u pogled i utanjili dah.

A Vasika se pomoli. I nije sam. S jedne i s druge strane za ruke vodi Simana i Tomicu, male bukvarce. Sitni i gotovo prirasli za zemlju, oni su se od neke zebnje i straha jedva vukli po putu. Čuo se njihov isprekidan plač.

– Ne smijemo, ne smijemo! – derali su se iz sveg glasa.

– Ne bojte se, ja ću vas prevesti – govori im Vasika i tegli ih za ruke.

Radoš i Mrkalj su se pogledali. Izenadio ih taj plač. Virili su i dalje nepomični iza gloga. Sa prutevima u rukama.

Kraj potoka su ona trojica zastali i počeli da se izuvaju.

Plač se utišao. Vasika je skinuo svoju torbu i ostavio je na ledinu. Uzeo je Tomičine stvari i Tomicu za ruku i poveo ga preko vode. Ali, potok je kvasio Tomicu do pasa. Počeo je opet da viče. Zato ga je odigao i stavio sebi na leđa. Polako je zapinjao nogama za kamenice dok ga nekako nije iznio na ledinu. Vratio se zatim po Simana. Njega je odmah digao na leđa. Kad je i njega spustio na travu, mahnuo im obojici rukom, a oni su krenuli onako bos sa obućom ispod pazuha, – putem prema svome selu. A on se vratio preko vode. Sjeo je kraj potoka da se odmori. Počeo je polako, ne žureći se, da prti torbu na leđa. Kao da čeka nekog.

A Mrkalj i Radoš ležali su iza gloga. Ni jedan ni drugi nisu znali da izmahnu štapom. Zbunili su se od nečeg. Bili su bez riječi. Nisu se ponovo ni pogledali. Kao da ih je neko polio hladnom vodom.

Vasika je polako pregazio potok. Mutna je voda klobučala svuda oko njega. A on je počeo da nešto glasno uzvikuje i da sokoli samog sebe.

Kad je bio sasvim daleko, Mrkalj i Radoš su iznenada bez riječi, počeli da bacaju sa štapa divljake put nebesa – da bi zaboravili ono što nisu htjeli jedan drugom da kažu. Bila je to nenadana igra. Osjećali su se nekako lagani kao da su oblaci i da će ih vjetar ponijeti daleko – preko planina.

RUKA NA KOSI

Igrali smo se u bašti nedaleko od Timkine kuće. Ja, Seka i Timka. Pod velikom jabukom u hladu. Svaka je bila ponijela svoju lutku. I lutke su bile učenice i sjedile su u klupi koju smo mi napravili od sitnih grančica. A mi sve tri

još nismo nikad sjele u klupu; jer još nismo bile pošle u školu. Ali ja sam tada bila učiteljica i učila lutke, pa onda je to bila Seka, i najzad Timka. Niko nam nije smetao u igri. Pa ni vrapci koji su nešto među sobom razgovarali na jednoj visokoj grani jabuke.

Ali kad se kroz ogradu iznenada uvukao crn rutav pas i pošao prema nama, Timka je prva vrisnula i počela da bježi.

– Joj, mama draga! – vikala je ona.

– Majko moja! – derala se i Seka.

I umalo i ja nisam počela, bježeći zajedno s njima, da dozivam majku. Ali sam zastala u pola glasa. Jer ja nisam ni imala majku.

Tako svaki put kad bi me nešto zaboljele ili kad bih se udarila o kamen ili drvo, samo bih zajecala a ne bih majku spominjala kao druga djeca. Što da dozivam kad je nema. Neće me čuti.

Ili kad bi moje drugarice počele da se hvale i govore: meni je ovo majka kupila, ovo je meni mama donijela, kazaću mami, pitaću mamu – ja sam ćutala. Samo bih katkad rekla: A meni je ovo nabavila tetka. Ne da se pohvalim, već da im nekako kažem da prestanu o tome.

Majku sam malo, sasvim malo zapamtila. Miluje me, sjećam se, rukom po kosi i smije se. A meni drago. I zapamtila sam onu njenu šarenu haljinu. Voljela sam, znam, da potrčim za njom i uhvatim je rukom za tu haljinu. Više se ničega ne sjećam. Jednog dana je nekud otišla i nije se vratila. Otac mi je kasnije pričao da je umrla u bolnici. Nisu preda mnom mnogo o njoj govorili. Tetka, očeva sestra, došla je u našu kuću da se brine o nama i posakrivala sve mamine slike. Od oca. Jer on je često zagledao u te slike i oči su mu bile suzne.

Jednom sam je usnila. Kao plete mi kosu, a ruke joj meke. Pa me onda potegnu za pletenice i kaže: Pletenice do peta a djevojka do greda. Ja onda hoću da je uhvatim rukama za šarenu haljinu, a nje nesta. Probudim se a ono držim rukom pokrivač. I kroz prozor se vidi vedro nebo i na njemu trepere zvijezde. Pa se rastužim i zovem: Tata! Tetka mi tiho šapnu: Spavaj!

Sutradan im ispričam šta sam sanjala. Otac odmah izađe nekud, a tetka poče da trlja rupcem oči. Ja začutah. Vidjeh da nije trebalo da o tom govorim.

Tako je došlo vrijeme da pođem u školu. Uoči prvog dana nisam mogla da se smirim. Sa Timkom i Sekom samo sam o tome razgovarala. One su opet rekle

kako će ih mama povesti do škole. Mene će tata – kazala sam. I poželjela tog časa onu mekanu ruku na pletenicama.

Kad su nas uveli u učionicu – učiteljica nas je porazmještala u klupe. Sjedjela sam sa Timkom pa mi je bilo običnije. Učiteljica je zatim pošla od klupe do klupe i pitala nas: kako nam je ime, kako nam je ime ocu i majci i ostaloj rodbini. Došla je i do mene. I kad me je zapitala kako mi je ime majci, ja sam začutala.

– Zar ne znaš? – pitala je ona i smiješila se.

– Ja nemam majku – odgovorila sam i gledala u klupu.

– Dobro, dobro, dušo – rekla je ona i nastavila da druge pita. A ja tad nisam mogla da podignem oči i pogledam drugu djecu. Samo kad sam čula da još neka djeca kažu da nemaju majku, okrenula sam se da ih vidim. I čini mi se da su i ona pogledala mene i da smo se po nečemu razumjeli.

Tada je učiteljica sjela za sto i rekla nam kako treba da se vladamo u školi, kako da čuvamo stvari i sve drugo, i onda, smiješeći se, kazala je još:

– A onoj djeci što nemaju majku, neka sam ja majka. Pa sve što ne bi nikom drugom kazali, vi ćete reći meni kao što biste rekli majci.

Ja sam to pamtila i nastojala da je nikad ne naljutim. Trudila sam se da što bolje učim. A kad bismo deklamovali pjesmice o majci, ja bih tom prilikom gledala u nju i činilo mi se da mi se smiješi i da zna šta ja mislim.

A jednom kad smo išli u šetnju, učiteljica je bila obukla šarenu haljinu. Trčali smo po livadi, krili se po šumi, pjevali. I ne znam ni sama kako, ja sam pristižući učiteljicu uhvatila je rukom za tu haljinu. Ona me prvo malo čudno pogledala i ja sam bojažljivo otpustila ruku. Njene oči su se naglo provedrile, prigrlile me i pomilovale po kosi. Ruka joj je bila meka. Spopala me tuga. Tad sam zagnjurila glavu u njezinu haljinu i tiho zajecala.

I otada učiteljica nije nikad zaboravila da me više puta ne obiđe u klupi, da porazgovara sa mnom, da mi ne pohvali zadaću.

Ali kad smo poslije godišnjeg raspusta pošli u drugi razred, mjesto naše učiteljice u učionicu je ušao učitelj. Meni je zastao dah i srce ludo tuklo. Rekao je da će nas on učiti – a da je učiteljica otišla u drugo mjesto. Nije mogla da dođe da se oprost, ali nas je sviju pozdravila. I onda je upitao za mene. Ja sam se digla.

– A tebi je, evo, poslala ovu knjigu, i rekla da je ne zaboraviš. – I učitelj je prišao mojoj klupi, stavio knjigu preda me, i pomilovao me po kosi.

Proplakala sam glasno. Učitelj se vratio, i ne znajući šta bi, ponovo stavio ruku na moju glavu. I od tog mi je, čini mi se, bilo lakše. Od te ruke na kosi.

DULE, UĆUTI!

Prošlo je samo nekoliko školskih dana, a već Veja nema na svom mjestu. Učitelj propituje za njega, a djeca iz Vejina sela kazuju da je tog jutra pošao s njima i negdje zaostao. Napolju sunce, zrelo voće i septembarski mirisi, pa ga to valjda odmamilo. Nije mu prva godina da ide u školu, zna red, ali, eto, opet ga nema.

– Rano je počeo da izostaje – govori učitelj i zapisuje nešto u svoj dnevnik.

– Juče je bio donio drvenu sablju – pričamo mi – pa razmahivao njom i govorio nam da je on glavom Starina Novak.

I time se za taj dan završio sav razgovor o Veju, Međutim, ni sutra ga nije bilo. Sa djecom iz Vejinog sela došao je i njegov otac. Sav uplašen i zabrinut ispričao je učitelju da je Vejo juče otišao u školu i da se još nije vratio kući.

– Čudno mi je to dijete – govorio je on. – Sve nešto sam za sebe ko crvljiva ovca. Sam se igra, sam razgovara sa sobom. Da nije kud otavrljao ili zaspao? Ima i zvjerki! A najstraše me virova u rijeci. Često ode sam samcat i brčka se tamo.

I učitelj se zabrinuo. Zatim je rekao Vejinu ocu da odmah ode u opštinu i javi – a da će on sa djecom da pretraži šumu i rijeku ne bi li ga gdje našao.

Onda je rekao manjoj djeci iz prvog i drugog razreda da će ostati u učionici, a nas malo odraslije podijelio je na nekoliko grupa. Tako smo krenuli raznim pravcima prema Vejinu selu. Iz njegova sela školi je vodilo više puteljaka i prečaca s obje strane rijeke. Šuma se bila skrklala naokolo, i teško je bilo, osim kroz hrastik, zaci s puta dublje u nju.

U mojoj grupi bili su još: Dule i Sajko. Dule za cijelo vrijeme našeg traganja nije uvukao jezik u glavu. Stalno je brbljao o svemu i svačemu. Sajko se opet

neprestano obazirao i štrecao. Bio je zečje naravi – i od jednog šušnja priviđalo mu se, kao u priči, na stotine vukova.

Bilo je puno vedrine i na nebu i u virovima rijeke. Sunčevi zraci ljuljuškali su se po travi i lišću drveća. Sve je mirisalo zrelinom, a s vremena na vrijeme javljali su se razni glasovi ptica. Zviždukali su kosovi, cvrkutale lastavice, gukali divlji golubovi a negdje visoko pod nebom kliktao osamljeni orao.

S puteljka smo se polako spuštali svakom viru na rijeci i zagledali se u njegovu modrinu. Sve nam se činilo da se u svakom viru crni nešto u dubini. I pomalo nas je jeza hvatala od tog. Da nije Vejo to što se crni u vodi?

– Utopljenik leži duže vremena na dnu – pričao je Dule – dok mu ne pukne srce. Onda ga voda izbací. A dok ga voda ne izbací, kiša u tom kraju stalno pada... Najmanje četrdeset dana.

Ta njegova priča nam je neugodna i hladna – pa nam klobučanje i žubor matice uvrh i podnu vira izgleda kao da neko šapće ili se davi. I onda se brzo penjemo opet na put, a Sajko je uvijek prvi. Kao da će vir poći uz čestar za njim, uhvatiti ga za noge i povući na dno.

Stigli smo u hrastovu šumu. Mladi vitki hrastovi pravili su zeleni šator iznad naših glava. Čuli su se kucnji u dnu šume. To je žuna razbijala koru kljunom. Kraj nas bi iznenada zazujao jelenjak i bljesnuo kao mali avion kroz sunčeve trake što su se probijale kroz lisnate krošnje. Ispod nogu nam je šuštaló staro prošlogodišnje lišće.

Dule se osmjehivao. I onda nas je upozorio:

– U šušnju se obično sakriju gvožđa kojima se hvata vuk ili lisica. Stavi se malo mesa, zapne kljusa i pokrije lišćem. Često na ta gvožđa natrči i pas, i poslije hramlje i šepa sa kraćom nogom. A jednom je, pričaju, stari poljar Bejat nagazio na vučja gvožđa – i ona ga šćepala za nogu. Bila je noć. Dozivao on, i jaukao. Strah ga je bilo da odakle ne izbije vuk. A i noga mu je krvarila. Nije mogao ni smjesta. Sreća njegova, čuo ga šumar koji je tuda blizu slučajno naišao i otkačio ga. Mogao je tako da dočeka zoru. Dok ne stigne onaj što ih je zapeo. A on obično obilazi u zoru.

Mi poslije te priče siđosmo na put. Sajko se zabrinuto zapita: – A da nije i Vejo negdje nagazio na tu klopkú? Pa sad čeka da mu neko izvadi nogu. Ili ga je našao vuk ili možda medvjed... – Zatim Sajko začuta kao da nije smio do kraja sve da kaže.

Mirna pitoma šuma postade nam odjednom neka vrsta zasjede iz koje vire bijele čeljusti i zelene kurjačke oči. Počeli smo da galamimo. Da se tako ohrabrimo. Javili su nam se drugovi s druge strane rijeke. Dozivi i odjeci su pretrčavali od brda do brda.

Puteljak se zatim provlačio između visokih granatih bukava. Tu i tamo među njima nalazio se pokoji grab, klen, jasen i divlja kruška ispod koje su se bijeljeli popadali plodovi.

– Eno Veja! – zavikao je Dule i zasmijao se na sva usta. Pogledali smo naviše kud je on bio upro očima. Na bukvi se, između grana, micala neka glava. Ali to nije bio Vejo već vjeverica. Nešto je glodala zubima i veselo odmahivala kitnjastim repom. Pogledala nas je znatiželjno kao da se čudi odakle mi tu, i kad smo se pomakli, počela da skače s grane na granu, s drveta na drvo, i ubrzo nestala u dubini šume.

– Požurimo, čujete, – opet će Dule – pod ove kruške sigurno svraća medvjed, pa ne bi bilo pametno da nas on počne da ispituje tablicu množenja.

Sajko pobrza, a i ja. Sve mi se činilo da nešto mumlja iza nas.

– Možda se i Vejo popeo negdje na drvo – ne prestaje Dule da melje jezikom. – Tako i ja kad sam jednom prevrnuo punu kablicu mlijeka, pobjegao sam da me majka ne išiba i popeo se u obližnjoj šumi na drvo. Sakrio se u lišće, i cijeli dan sam slušao kako me dozivlju i traže. Prolazili su ispod mene nekoliko puta, ali me nisu primijetili. A ja sam mislio: neka ih neka, samo nek me traže... neću ja sići nikako. Ali kad je počelo da se mrači u šumi se začula neka piska i tapkanje, ja sam se hitro spuzao niz grane i stablo i privukao se blizu kuće. Kad nikog nije bilo na vratima ni kraj ljestvica što su bile prislonjene prema tavanu, utrčao sam na prstima i polako se popeo gore. Odozgo sam, sa tavana, iz mraka gledao kako oni postavljaju večeru kraj ognjišta na kome je plamsala vatra.

Kad su počeli da jedu, majka je više puta glasno uzdahnula i rekla: "Kud se samo djela ona nesreća. Sve se bojim da mu se što ne dogodi". Otac je samo ćutao. A ja sam ozgo stalno gledao u njihove kašike, i voda mi je išla na usta. Bio sam mrtav gladan. Istežući šiju i gleda jući dolje u njihovu večeru, nehotice sam oborio rukom neki sepet. Sepet se otkotrljao, preturio praznu kantu, koja je zalupala. A oni: otac, majka i druga djeca zastali su sa zalogajima u ustima.

– Sigurno je ona ćalovina – rekao je otac. Našao je zatim svijeću, zapalio je, i polako s noge na nogu, pošao uz ljestvice.

Ja sam gore sjedio između sepeta i kante kao izvan sebe.

Otac me je pogledao, nasmijao se i potegao za uho.

– Silazi dolje, obješenjače!

Majka se rasplakala kad me vidjela, a druga djeca su se kikitale u sebi...

Već smo se bili umorili od hoda i sjeli na jedan panj. Tek toliko da malo odahnemo. Sajko, koji je uvijek nešto prizirao i osluškivao, potegao je tad Dula za rukav da prestane sa svojom pričom.

– Slušaj!

Mi smo začutili i napregli uši. U najbližoj dolini, među čestarjem čulo se neko žuborenje. Nešto kao šapat. Sad jače, sad slabije. – Pa to je vrelo, plašivice – rekao je Dule, i svi smo se nasmijali. – Ti si sigurno pomislio da to medvjed mrmljajući uči napamet onu pjesmicu: Sra mota je razboritu đaku bojat se u mraku!

Zatim smo prešli mostom od brvna preko riječice koja ljeti gotovo presuši. Samo u zaostalim virovima čobani ponekad love rukama i vršama ribu. Zagledali smo pod most da Vejo slučajno nije pao sa uskih brvana – ali ništa. Nekoliko sitnih riba u oplićalom viru pobjeglo je pod rakitku koja je rasla iznad vode. Puteljak je dalje vodio između povisoke i guste šipražne šume kroz koju se gotovo nije moglo proći. Zato smo se mi stalno držali puteljka.

Začutao je i Dule. Valjda se umorio od neprekidne priče. Sunce nas je već gledalo visoko s neba. Razmišljali smo o Veji. Je li živ ili nije. I u tom razmišljanju Sajko je odjednom preplašeno odskočio. S puta pored nas otpuzala je zmija šarka palacajući jezikom put nas. Bila se dopola uvukla u grmlje kad sam ja pograbio kamen da je pokušam ubiti.

– Ne diraj je sad, pobjeći će ti – počeo opet Dule. A ako se zmija ne dotuče nego pobjegne, onda ona odnese čovjeku polovinu njegove snage – kažu.

– A da nije Veja negdje pecnula pa sad leži u nesvijesti? – rekoh ja.

– Možda – nastavi Dule. Ali još gore ako je zaspao, a ona mu se uvukla u usta.

– Zar može da se uvuče? – upita Sajko s nevjericom.

– Kako da ne. Pričaju – razveza opet Dule – u selu negdje gore iza planine, zaboravio sam kako se zove, neki čoban zaspao na ledini. I kad se probudio, stao je da se tuži kako mu se u trbuhu nešto miče. Počeo je da žuti i slabi. I jedna žena koja je posumnjala da bi to mogla biti zmija – kad je on zaspao – stavila u blizini

mlijeko na vatru da se kuha. I odjednom se zmija – jer zmije privlači miris kuhanog mlijeka – pomolila na usta i izvukla se sva bijela. Pobjeljela u želucu. Nije bila otrovna već obična plavulja, a da je bila otrovna, izujedala bi ga, i bilo bi s njim svršeno.

– Ama umukni već jednom – dreknuh ja na Dula. – Imaš li ti nešto lijepo da ispričaš, već sve nekakve nevo lje i strahote. Kud samo pođosmo s tobom?

– Tako ti je to sve bilo, zdravlja mi. Šta ću? Ja ne umijem da izmišljam, a samo onaj koji to zna, može da ispriča nešto lijepo.

Onda pomislih: kako će Vejo da prođe živ kraj svih tih opasnosti koje vrebaju sa svih strana. Ako ga vir ne povuče na dno, mogu da ga uhvate gvožđa, da ga razdere vuk, umlati medvjed ili ujede zmija.

A kad puteljak skrenu jednoj ogradi od običnog ljeskovog šiblja, mi je preskočismo i nađosmo se na jednoj velikoj čistini, okruženoj sa svih strana šumom. Nasred tog proplanka bijeljela se nova šimlom pokrivena pojata. Iznad pojate prostirala se velika njiva, a ispod nje livada po kojoj je već počela da se zeleni i buja otava. I po njivi i po livadi rasle su pitome kruške i jabuke. Neke već rodile i dozrele, a neke tek okalemljene. Požurili smo da potražimo ispod njih opale plodove – ali ih je već neko bio pokupio. A da uberemo i mlatimo s grane, nismo se usudili jer smo mislili da nas neko gleda iza pojate.

Polako smo se približili pojati i odjednom začutali prisluškujući. Oko pojate nije bilo nikog. Tad smo otvorili gornja vrata kroz koja se ubacuje sjeno i slama, i Dule je zavirio unutra.

– Kuku, nešto se na sijenu smotalo crno! – uzviknuo je i brže-bolje zatvorio vrata. Mi smo ga pogledali sumnjičavo. Nismo mu vjerovali. Zato sam i ja odškrinuo vrata. I zaista, gore povišoko na sijenu ležalo je nešto što se u sutonu nije moglo jasnije da vidi. I počelo je da se miče i šuška. Hitro sam pritvorio vrata. Gledali smo jedan drugog zagonetno i važno, a Sajko je već bio poizmakao, gotov da bježi.

– Miče se – prošaptao sam.

Stajali smo tako čas-dva dok se u staji nije začuo sitan, dječji kašalj.

– Da nije Vejo? – tiho je rekao Dule.

– Može biti. Zovi ga!

– Vejooo!

Čuo se opet samo kašalj, nekako napregnut i namjeran.

– On je sigurno – zaključio je Dule i otvorio vrata.

– Izlazi napolje! – dreknuo je zapovjednički.

Na vratima se, pospanih očiju, sav od pljeve i sijena pomolio Vejo smješkajući se. U jednoj ruci je držao torbu, a u drugoj drvenu sablju. Baš tog časa čulo se dozivanje djece na drugom putu koji je prolazio s druge strane proplanka.

– O hoooj! – zazvao je Dule koliko ikad može.

– E heeej! – odgovorili su mu otud.

– Evo ga, evooo! – vikao je on dalje iz sveg grla.

I domalo počeli su da se pomaljaju na drugom putu, preskaču ogradu i da se trčeći približavaju pojati. Među njima bio je i učitelj. Kad su svi stigli – skupili smo se oko Veje kao oko neke zvjerke koju nikad ranije nismo vidjeli. Samo se učitelj smješkao. Vidjelo se na njemu da mu je drago što je Vejo tu. I što je živ.

A Vejo je stajao onako brljav i snužden u sredini kao na izložbi, još uvijek držeći drvenu sablju u ruci.

– Pa kad smo ga, djeco, našli idemo u školu da ne dangubimo više – rekao je učitelj. Krenuli smo svi u gomili. Samo je Vejo neodlučno stajao na istom mjestu.

– Hoćemo li i njega povesti? – upitao je neko učitelja.

– Glavno je da smo ga našli da mu možemo ocu kazati gdje je. Jer on možda ima namjeru da još malo hajdukuje.

Nasmijali smo se i obazreli. Vejo je tad bacio daleko od sebe sablju i požurio da nas stigne.

– Hajde, Starina Vejo, hajde! Čeka te Deli-Šipka kod kuće – doviknuo mu je Dule.

Učitelj se namrgodio i stavio prst na usta: kao da nam je htio da kaže: Ćutite!

Razumjeli smo ga.

KROZ PLANINU KUĆI

Ovo što vam pričam bilo je poodavno – ima od tog više godina.

Noć je već bila odmakla kad je kamion zastao na cesti – pa ni tamo ni amo. Šofer je pokušavao da nešto popravi, ali uzalud. U kamionu je bilo nas desetak učenika raznih srednjih škola, odraslih i manjih. Pošli smo iz grada kući. Raspust je tada trajao oko desetak dana.

Bio sam učenik prvog razreda gimnazije – prvi put daleko od kuće, od majke, oca i sestara, od jaganjaca i goveda, od livada i rijeke koju sam, istu tu, viđao i u gradu, ali nije to bila ona plava traka između vrba, vesela, vijugava i nestašna – već crna, duboka i strašna, s vrtlozima među sivim pećinama. Nije se mogla nigdje pregaziti kao u našem selu.

Pa kad sam taj dan sjeo u kamion, a to mi je bilo prvi put u životu, jer sam pješke došao u grad – bio sam uzbuđen da je sve oko mene izgledalo nekako ljepše i draže. Činilo mi se – svak gleda u mene i misli: gle onog kako se vozi. U mojoj torbi ponio sam svoje knjige. Nisam zaboravio da ponesem onu o životinjama i onu o biljkama koje su imale toliko lijepih i obojenih slika. Radovao sam se unaprijed kako ću djeci u selu da pokazujem te knjige i da im pričam o majmunima: o urlikavcu riđem, čimpanzi afričkom, gorili gvinejskom, da nekom od njih viknem: Žirafa jedna! – a on ne zna šta sam mu kazao. Zatim da im pokažem divno naslikane ptice i leptire, ribe i zmije – i da im rečem – da se ona mala žaba što je naslikana u staklenici kako se penje uz male ljestve zove gatalinka zelena jer predviđa kakvo će vrijeme biti.

Uz te knjige stavio sam u torbu i tri kifle, žute i savijene kao mjesec – mojim sestrama na dar. Takve kifle nam je obično donosio otac iz kasabe. Zvali smo ih "kolači", – jer za druge kolače mi nismo znali. Predveče kad bismo izvirivali na put koji je prelazio brdo više sela da vidimo hoće li izbiti otac – majka bi mi rekla iznenada: "Eto ti kolača na glavi!" Ja bih tad popipao, i ako je ruka uhvatila bliže čelu, znači da je otac blizu. "Sad će" – rekla bi majka i osmjehnula se.

I sad, eto, kamion nije mogao da krene. Hladna martovska noć izvirivala je iz šume i s jedne i s druge strane. Nebo je bilo vedro, puno zvijezda. Drhtali smo

od hladnoće. U jarcima i udolinama kraj puta bijelio se snijeg. To me je pomalo čudilo jer u gradu je bilo sve olistalo i procvjetale. Ja sam se još pomalo i bojao. Otac mi je pričao, kad sam u jesen prvi put ovuda propješačio i vidio na više mjesta žandarske patrole – da se u toj šumi često kriju komite i da su jednom i nekog generala napali i opljačkali. A u toj šumi ima, kažu, dubokih pećina, kilometrima dugačkih u koje se mogu sakriti. Tješio sam se da su tu oni u šumi samo ljeti dok je toplo, a zimi su negdje kod jataka.

– Hajdemo, djeco, do kasabe pješice! – uzviknu neko od odraslijih, iz viših razreda.

I mi krenusmo onako u gomili. A šofer osta da čuva kamion. Išli smo dugo vremena, a šuma jednako gola, mračna. Samo su se čuli koraci po cesti, pokoji naš smijeh i šapat, i kad koja noćna ptica krikne negdje u dubini šume. Niko neće da bude posljednji pa pritrčava i žuri se u prvi red. Na svakoj okuci ceste neugodna tišina. Stabla su čudna u noći. Izgledaju kao neki ogromni ljudi koji su zastali raširenih ruku – i umirili se – da na neki znak s neba ili sa zemlje krenu i strče na put. Kad će da nestane ova šuma – mislimo svi iako znamo da se ona proteže do brda više kasabe.

I kad smo ugledali ispod sebe varošicu, mjesec se bio pojavio. Prećacem smo hitro silazili niz brdo i počeli da galamimo. Neki su tiho zapjevali. Nešto nam se provelo u duši. Na mjesečini su izdaleka bjelasali: crkveni toranj, munara na džamiji i sat-kula. Bilo je nekako kao na slikama u priči. Moglo se, kad smo već ušli u uske ulice, vidjeti na kuli da je već dva sata poslije pola noći.

Na vratima starog hana, na kraj kasabe, lupali smo pozadugo. Neko se zakašljao unutra. Kroz male prozore sa željeznim šipkama pomolilo se svjetlo zapaljene lampe. I onda su se vrata odškrinula.

– Ko je? – upitao je handžija.

– Mi, đaci! – odgovorilo nas je nekoliko uglas.

– Možemo li malo prileći?

– Hajde, ulazite! – rekao je on. – Da, ako se nekako zbijete jer vidim, puno vas je.

Ušli smo unutra. Bilo je toplo i zagušljivo. Još je gorjelo u zidnoj peći više koje je stajala polica sa posuđem za kafu. A na "sećiji" – odignutom širokom podijumu – ležala su pri kraju dva, tri čovjeka. Popeli smo se na tu "sećiju" po kojoj su bile prostrte asure od ražene slame i legli jedan pored drugog mrtvi umorni. Zaspali smo kao zaklani.

Sutradan sam ostao sam. Svi su se oni moji drugovi potrпали u kola koja su išla dalje prema njihovom mjestu. Domahivali su mi rukama. A ja sam morao da idem preko planine više od četrdeset kilometara. I to pješice, a u planini je, kažu, još snijeg. Sam nisam mogao ni smio da idem, a putnici su rijetki da se s njima udružim. Proplakao sam u hanu misleći da ću morati da se vratim natrag u grad. Handžija me je tješio. Rekao mi je da je juče bio pazarni dan i da je bilo nekoliko ljudi iz mog kraja. Sigurno se još nisu svi vratili. Treba da prohodam po čaršiji i da ih potražim.

Poslušao sam. Hodao sam tamo-amo ulicama i zagledao se u lica ljudi koji su imali odjeću kakva se nosi u mom kraju. A ta lica bila su, na veliku moju muku, sve strana i nepoznata. Bio sam izgubio svaku nadu i jedva sam se kretao ulicama od tuge i umora – kad me neko iznenada zazva po imenu. Preda mnom je bio jedan prijatelj moga oca iz našeg kraja. Glavu je bio omotao šalom pa sam ga jedva prepoznao.

– Jesi li to pošao kući?

– Jesam, pa nikog nema, a sam ne smijem – odgovorih.

– A ti kreni s nama. Ovdje nema nikog od vaših, otišli su još juče. Samo smo ja i Tinjak. – Sjetio sam se tog Tinjaka. Bio je to najviši čovjek u našem kraju.

– Ono nekoliko sati do tvog sela – nastavi on – možeš i sam, vedrina je. Hajde, uzmi ako imaš stvari. Mi ovog časa krećemo.

Nisam se kolebao. Šta ću! Otišao sam u han, uzeo torbu i uzgred zavirio jesu li knjige i one kifle unutra. Pristigao sam ih na malti. Ništa nisam jeo tog jutra, i već sam pomalo osjećao glad. A imao sam nekoliko dinara, ali zaboravio sam da kupim hljeba.

Tinjak me onako s visine kao s nebesa pitao o svemu i svačemu, a ja sam mu pričao dok mi se nije osušilo grlo. Odmicao je on onim svojim ogromnim koracima. Uporedo uz njega koračao je Dedija, prijatelj mog oca. A ja sam gotovo trčkarao, jer trebalo je za vida stići kući.

Okolo su ležala gola polja, pomalo zazelenjela. Vidjelo se da je snijeg tek nestao i ostavio tu i tamo svoj moker trag. Na njivama su seljaci izvozili na drvenim kolima đubre, istresali ga u gomilice, i ono se pušilo na suncu. Pa bi onda doletjela švraka, zaljuljala se na toj gomilici, zabola kljun u nju, prhnula zatim do prvog hrasta, sjela na granu i zakreštala.

– Pa, veliš, ti tako učiš te velike škole – otpočinjao bi Tinjak ponovo. – I neka. Nek neko iz naših krajeva, brate, dogura do nečeg boljeg.

Na leđima mu se ljuljuškala torba i iz nje virila učinjena koža za opanke. Dedija je više ćutao i pokatkad dodao onako bez veze: jah... jah...

Noge su mi se već bile ugrijale, koljena obuhvatila neka čudna nemoć, a nešto krčalo u želucu. Bili smo već prešli polje, i napustivši cestu, počeli prečacem da se penjemo prema planini. Ja sam zaostao. Oni su me pomalo iščekivali i požurivali.

– De, pridodaj malo, momče! Treba pristizati sunce. Vidiš gdje je!

A sunce se već bilo popelo visoko na nebu. Sve češće su se oko nas bijeljeli ostaci snježnih nanosa.

– Ne pamati se ovoliki snijeg u planini kao ove zime – reče Tinjak. – Sreća što je pomrzlo pa se po površini može.

A meni su se pred očima ljuljale rascvjetale grane voćaka u gradu iz koga sam juče pošao. I bilo mi je neobično.

Kad smo prošli klisuru, nestalo je kopnine. Škripao je snijeg pod nogama i blještao na suncu tako da je čovjek morao da zakrili oči rukama da bi mogao da gleda.

Zagazili smo u planinu. Telegrafski stubovi virili su negdje malo iz snijega, negdje su bili potpuno zameteni, na mjestima žice su ležale po snijegu kao da su pospale. Moglo se lijepo sjesti na telegrafski stub i otpočinuti. Ali ni Tinjak ni Dedija nisu otpočivali. A ja sam ih jedva pristizao iako su me pomalo ovaj veličanstveni snijeg i ova sigurna površina pod nogama zabavljali. Gladan sam bio toliko da me spopadala neka hladnoća i nemoć po cijelom tijelu.

Iz moje torbe mirisale su kifle. Nekoliko puta sam posegao rukom da uzmem bar jednu, ali su mi se tog časa pred očima pojavila obradovana lica mojih sestara kad im pružim ove "kolače". Da tražim od svojih saputnika nešto za jelo, nisam mogao od stida. To mi je izgledalo, ne znam zašto, kao da prosim.

Naokolo dokle oko dopire je bjelina, a gore plavo nebo kao ogroman šator. Bilo je toplo. Nizali su se snježni brežuljci i doline, jedno za drugim. Nikad kraja. Po snijegu je bio utaban put, nije se moglo u tom snježnom beskraju zalutati.

Idem i gledam u njihove torbe, pa poslije u svjetlucave snježne nanose kao da ih je neko posuo kristalnim đinđuvama – i to me podsjeća na šećer. Krijući da me ne vide ona dvojica, sagnem se, zahvatim snijega i sišem ga u ustima, a glad me štira po unutrici. Kako ću do kraja da izdržim? – mislim u sebi.

A kad se put izvukao između dva brežuljka, nalijevo se otvorila velika dolina niz koju se spuštao s ovog puta drugi put, jedva primjetan u snijegu.

– Da sjednemo malo – reče Didija – da nešto založimo, pa ćemo mi dolje, a ti produži. Ne boj se ništa. Ljepota je – a put se zna. Eto te za nekoliko sati nad Boračku Valu.

Sjedoh na telegrafski stub prije nego što on dovrši svoje riječi. Izmaglica mi orosi oči, gotovo da proplačem. Didija mi posta nekako drag i blizak kao najrođeniji. Oni se spustiše bez snebivanja na snijeg.

Nikad ljepšeg hljeba – a bio je ječmenica, ni sira, a torotan obični!

Kad su oni krenuli svojim putem niz snježnu dolinu, ja sam žurno krenuo između bijelih brežuljaka, sam samcat na snježnoj planini pod plavim nebom. Nigdje ništa živo. Ni ptice da krikne iznad glave. I odjedanput spopade me tuga i strah. Pomislih: ako gladan vuk izbije na put – šta onda. I oči počеше da oblijeću unaokolo. Pa kad odmakoh nekoliko, spazih u daljini nešto crno ukraj puta. Baš kao da čuči pas ili vuk. Zastadoh i gotovo se rasplakah. Pogledah miče li se, a ono crno stoji, ne kreće. Nastavih put polako, nogu za nogom. Strepim od straha. I što se više zagledam, sve više nazirem načuljene uši, isplažen jezik i ipružene šape. Srce tuče kao da sam sat budilnik stavio u njedra. A sunce već nagelo zapadu i sjene se pojavljuju ispod snježnih brežuljaka. Kad ću da stignem. Bojim se da me ne uhvati noć.

A ono crno iznenada dobi drukčiji oblik – i odahnuh. Bio je to visok panj koji je provirivao iz snijega. Potrčao sam da nadoknadim vrijeme. Ponegdje su telegrafski stubovi još nestajali u snijegu, a ponegdje na razmetenom mjestu virili dopola otkriveni.

Kad sam stigao u jednu poširoku dolinu posred koje se odužila utabana prtina, oči su tražile u daljini poznati kraj, ali sve je bilo isto. Na samom putu nešto se pomaklo crno. Dah mi je opet zastao i hod se usporio. Jer sad se zaista nešto pokrenulo. Pogledao sam ponovo s nadnesenom rukom nad oči i učinilo mi se da se iz snijega nešto dimi. Protrljao sam oči da odagnam tu obmanu, ali ništa: dim sitan, lagan kao da neko puši, izlazio je iz male udoline nasred puta. Padoše mi na pamet priče u koje ja nikad nisam povjerovao: patuljci u kućici pod snijegom, put u neko podzemlje kao iz "Hiljadu i jedne noći". Ali dim me je tješio. Ono što se micalo uz dim manje me je plašilo od onog crnog što je bilo nepomično. I opet se na putu iz one udolice nešto pomače. Opazih prvo šubaru, pa onda glavu. Bio je to čovjek. Pušio je. Vidjelo se po dimu koji je izbijao iz usta.

Kad sam prišao blizu, čovjek me pogledao u čudu. Onako još malen, sam u ovoj planinskoj pustoši – mislio je. A ja sam opet radoznalo – pošto sam ga pozdravio glasno, zavirio u jamu u dnu koje je ležao vo, velikih svrdlastih rogova. Pred njim naramak sijena koje je polako žvakao. Ispod leđa vola protureno sijeno.

– Čiji si ti, mali... i otkud u ovo vrijeme i sam?

Kazah mu sve.

– Aha, znam ti ja oca. A ja, evo, s mojim Ilijom potjerao vola po površici, ponio mu u vreći malo sijena, ali ne lezi vraže, evo na ovom mjestu popusti snijeg i vo zamače u dubinu. Jedva smo ga otkopali rukama. Ali nikako da ga izvučemo. Sad čekam Iliju. Otišao je put Slivalja da donese konopac i da zovne nekog pa ga još nema. Glavno je da vo nije slomio nogu. I da ne zanoćimo.

U meni se nešto ponovo oslobodi, ojunači me. Mislio sam samo kako ću da pričam drugovima u gradu o ovome. Gledaće me zavidno. Ali ono o panju neću im reći.

– Idi ti, sokole, – kaže mi on – samo ovim putem. Vidiš ono brdo, pa iza njega još jedno, a treće je Panos... znaš ga.

Išao sam, a snijegu i putu nikad kraja. Brdo do brda, bijela i sjajna, daleko kad se ide, a čini se da jedno drugom kleči iza leđa.

I kad je počeo da tanča snijeg, pred sobom sam poznao brdo Panos. Zatim su počele da se pojavljuju šume i onda kopnine u prisojima. Pošto sam se popeo na brdo, spazio sam u daljini planinske vrhove koje sam toliko poznavao, sanjao ih u snu, i crtao. I oni su bili bijeli kao od sira. A na ljudima se ogledalo sunce koje se već bilo približilo zapadu – gotovo da zađe.

Kroz selo na brdu prošao sam brzo kaljavim i razglibanim putem. Psi, vezani na lancu, lajali su, a ja sam gledao preda se da se ne uvalim u lokve. Samo ponegdje u jarugama bilo je još snijega. Kad put izbije više velikog kamena koji se vidi iz mog sela, otvoriće se ogromna dolina okićena šumama, njivama, livadama i sjenokosima i dolje uz rijeku kuće.

– Eno, eno – uzviknuo sam glasno kad sam stigao na to mjesto. Nigdje snijega, sve čisto u suncu. Livade već zelene, a rakite niz luke dobile proljetnu boju... Pogled sam zadržao na kući pokrivenoj pločom što je provirivala kroz grane velikog klena na raskršću. Crveni krovovi na školi i drugim državnim zgradama, munara na džamiji, crkveni toranj sa zvonom i rijeka kao izgubljena plava traka – sve je izgledalo veselo i raspjevano. Činilo mi se da neko ispred kuće pod pločom hoda u crvenkastim haljinama s bijelom šamijom na glavi.

Majka! Koraci su mi postali duži, a kamenje se kotrljalo ispod nogu, koje su podrhtavale od umora.

Sunce se već bilo privuklo zalasku.

U selu pod brdom zagledali su se u mene i poznali me. Jedna žena, to je bila ona razgovorljiva Saja, uzviknula je radosno i potrčala prije mene prijekim putem prema mojoj kući da obraduje majku. A ja sam zavirio u svaki grm, u svako stablo. Kao da ih pitam: poznaju li me. Potočić niz livadu kojom sam krenuo da prije stignem veselo je žuborio kao i onda kad sam s drugovima na njemu pravio mlinove. Pored susjedove kuće prošao sam ćutke, gotovo na prstima da me ko ne zadrži. Jer zvala me je kuća pod pločom. Susreo sam Saju. Već se vraćala. Nosila je u ruci novu vezenu maramu. Majka ju je darivala. Nasmijala se na mene kao da je time rekla: E, nek si baš došao.

I domalo na dvorišnim vratima pograbio sam majčinu ruku, a nešto me pokapalo po licu. To se majka rasplakala od radosti. Na vratima su se pomolila lica sestara, radoznala i nasmijana.

Sjedio sam poslije u sobi i jeo, i pričao, pričao bez kraja. Gotovo sva djeca iz susjedstva čučala su uokolo i gledala me. Sestre su držale u ruci kifle. Žao im je bilo da ih odmah pojedu. I kad sam pomenuo da sam se prvo vozio autom, oni su se svi zagledali i podsmjehnuli se:

– Čuj ga kako govori... auto!

Jer smijali su se kako to ja ne kažem kao i oni tonobil. Ali ja sam se upravo spremao da im kažem da su žirafe, a na vrata se pomolio otac. Išao je po drva. Njegova žuljevita ruka koju sam poljubio mirisala je šumom.

– Kako si mi, sinčino? – rekao je.

A ja nisam mogao od uzbuđenja i stida da odgovorim. Jer to me je on prvi put – baš kao velikog – upitao kako sam.

... I NA STAZAMA DJETINJSTVA

GARONJA

Nije svaki vo miran da ga možeš bez bojazni uhvatiti za rogove. Naročito nije onaj koji hoće da ubode. Taj je opasan i nije se zgodno s njime sresti negdje na uskom putu. Neće ti ni pozdrave da primi, nego učvrsti noge, ukoči i zategne vrat i glavu, a ti ako baš nisi rad da te poduhvati rogovima, gubi se što prije.

Tako je u našem selu bio u starog Memiša vo Garonja, strah i trepet ne samo za djecu nego i za odrasle. Nije to bio vo kao neki drugi koji se samo ukoči i kao da prijeti, pa onda opet mirno pase, već čim opazi čovjeka, ženu ili dijete, počne da buči i trči. Svak mu se sklanja s puta i bježi, a on onako mrk, sjajne dlake, krupnih očiju stoji kočoperno kao da nekoga čika, pa nastavi da buče i kopa nogama zemlju.

Mi smo se zato svaki dan propitivali na koju su stranu otišla Memišova goveda, pa naša gonimo na drugi kraj. Nismo voljeli da se utrkujemo s tim crnim obješenjakom, jer ako ga iznenada ugledamo, a mjesto je nezgodno, noge nam postanu sitne i neki čudan strah prikuje ih za zemlju, i kad trčimo, čini nam se da ne odmičemo s jednog mjesta.

Tužili smo se i Memišu, propitivali ga zašto Garonja bode i kako to da ga ne proda. A stari Memiš se tad osmjehuje kao da je ponosan na tog svog ukoljicu, pa nam nekako s prijekorom kaže:

– E, nek vam, beli, iskaiša čakšire. Djeca su njega i naučila da bode. Još dok je bio tele, evo ovoliki, i dok su ga svrbjeli rogovima, djeca su se sama, bola s njime. Poslije mu bukali i dražili ga. Bu – danas, bu – sutra, i evo vam sada, he... To mu je mana, znam ja, ali onako, ako ćemo pravo besjediti, vrijedi ko neka druga dva vola.

A mi i dalje, šta ćemo, nego kad čujemo njegovu riku, zaglavimo u potoke i u propuste ispod ceste ili legnemo u udolice kakvog obližnjeg brežuljka, pa niti

se ko od nas tiče ni miče. Jer rogovi su u Garonje podvijeni i oštri, a vrat podebeo. Bolje je ne imati s njim posla.

Međutim, jednog ljetnog dana sreo nas je on sasvim iznenada. Evo kako je to bilo:

Sunce je utanjilo virove u rječici koja je tekla podno seoskih ispasišta. Nas trojica: ja, Škembo i Medo – to su im bili nadimci – gotovo cijeli dan smo brčkali i gazili po tim virovima i rukama lovili pastrmke ispod žila i kamenja. U zgusnutoj rakitovini oko rječice obično su plandovala goveda. Provlačili smo se uskim puteljcima ispod granja i razmičući ga rukama, osjećali gorak miris rakitovine. Bilo nam je već dojadilo zavlacenje ruku ispod kamenja sve u nadi da ćemo prihvatiti koju ribu za škrge. Nismo imali sreće. Jedino je Škembo, šepureći se kao puran, nosio na račvastoj grani rakite nataknutu pastrmku koliko pedalj dugačku i prepirao se s Medom:

– Ti kažeš da si izvukao zmiju? – pitao je Medu.

– Jesam, majke mi. Pipam ja ispod kamena, a nešto glatko pod rukom. Evo je, velim, i izvučem, a ono vodena zmija što ribe guta. Vrisnem i zavitlam – ih, šuti, ne pitaj!

– Čuješ li ga, a kladio bih se da je to bila obična žila, pa mu se u strahu pričinila zmija – prebacuje Škembo.

– Vjerovo ti ili ne vjerovo, tako je to bilo, majke mi.

U razgovoru smo već izbili iz čestara i prolazili kraj vrba koje su poviško dizale svoje bjelkaste krošnje. Ispod njih su ležali nanosi finog sitnog pijeska koji je voda zimus nanijela. Negdje je podaleko u donjim rakitima kuckalo zvono, a sunce peklo i zaudarala žabokrečina iz presušene vode.

Izenada nam je volovska rika prepriječila put. Garonja je stajao na nekoliko koraka ispred nas, potkočena vrata, i oštrih rogova. A mi smo se za tren, koliko bi rukom o ruku udario – kako je to tad bilo, sad vam ne bih umio da objasnim – jedan preko drugog izverali kao bez duše na najbližu vrbu, a koljena su nam drhtala od umora i straha.

Na pijesku se bljeskala Škembina pastrmka. Bacio je, jer nije mu bilo do nje.

Garonja je tad došao pod našu vrbu čije je stablo bilo dosta debelo pri dnu, a grane rasle u širinu. Odigao je glavu, pogledao nas i počeo da riče. Čvrsto priljubljeni uz grane, vikali smo na njega, lomili prutove i bacali, ali on je samo otresao glavom i počeo da kopa nogama i rogovima po pijesku. Prašina se dizala

ispod njega i padala po lišću i po nama. Repom je omahivao oko sebe. Nikad ga prije iz veće blizine nismo vidjeli kao sada. Izgledao nam je strašan.

Sjedjeli smo na granama dugo. Tu su nam časovi izgledali kao godine.

Garonja jednako stoji pod nama kao da ne misli da se ikad krene, nego se s vremena na vrijeme očese o vrbu, uzmahuje repom i brani od muha.

Začu se najposlije šuškanje i lomljava kroz rakite. Mi odahnusmo. Neko ide. I taman da dozovemo i upozorimo da se pričuva, a iz rakite izbi šarovčina, velik kao june, i krenu ispod vrbe. Nasmijismo se više od muke nego što nam je bilo do smijanja. Šarov ču naš razgovor, pogleda nas kao da se čudi, lanu dva-tri puta i onda zabode nos u zemlju, pronjuška, pa dohvati Škembinu ribu u zube i odjuri niz rječicu.

– Ode ti, Škembo, lovina – uzviknu Medo, pa se podiže da promijeni granu i nekako se izgubi – te koliko je dug i širok tresnu pod vrbu, u pijesak.

Riječ nam se zaveza od iznenađenja, i sve gledamo bez daha šta će sada biti.

Medo se brzo diže blijed i prestrašen. Garonja se već prema njemu ukočio, popriječen ispod vrbe, gotov da nasrne i da ga pomiluje rogovima. Medo se dosjeti pa se pribi s druge strane vrbovog stabla, a mi počesmo galamiti i bacati granje:

– Čuvile, vuk te izio!

Garonja oblijeće oko vrbe kao da igra kolo, a Medo se sve više pribija uz drvo da ga Garonja na zakači. Bježeći plače i dere se iz sveg glasa.

– Aj, kuku meni jadnom!

Ko zna kad bi se i kako bi se to obigravanje oko vrbe svršilo da se taj čas ozdo uz vodu ne pomoli medast bik, visok i skladan kao planina, i poče da megdandžijski buče i prkosi. Garonja se odazva, ostavi Medu i vrbu i krenu u susret protivniku. I domalo oni zaparaše nogama ledinu, zakočiše vratove i grunuše se rogovima.

Ne gubeći ni časa, mi se spustismo s vrbe, uhvatismo Medu za ruke, jer on je bio malaksao i onemoćao, i za nekoliko časaka bili smo na malom strmom brežuljku iznad vrbika. Tu smo zastali i okrenuli se, a Garonja se još nosio sa bikom. Bi nam drago kad vidjesmo da ga je bik poduhvatio i da ga mota po pjeskovitoj ledini i ne da mu da zapne nogama. I kad Garonja posrnu i poče da bježi, a bik ga zapara rogom uz trbuh, mi od radosti zadoligismo udarajući palcem po grlu:

Dele, dega, delelega, – bik Garonji priporio, trbuhe mu raskrojio, dele, dega, delelega!

Ali ne znajući kud je Garonja krenuo, požurismo da se izmaknemo odavde i da se što prije sklonimo s njegovih očiju, za svaki slučaj.

LOV NA MED

Moj prvi susjed i školski drug Alija imao je pčelinjak i u njemu nekoliko ulišta, običnih dubina, kako ih zovu u mom selu, napravljenih od šupljih grabovih stabala. Ulišta su stajala odmah uz kuću, običnu seosku šimlaru, kraj velike granate jabuke senabije. Pod svakim je bila po jedna velika kamena ploča.

Kad bismo se mi djeca sakupili pod jabukom da se u hladu poigramo piljaka, čulo se veselo zujanje pčela. Baš kao da je neko u zraku razapeo nevidljive žice pa ih prstima dira. Kroz letala sukljale su pčele put sunčanog neba, tamo u šumu, na livade i polja, a druge su se već vraćale s paše, okićene sitnim žutim pločicama peludi. Podnu pčelinjaka mirisao je na pripeci ogolet, ili kako su ga kod nas zvali – pčelinja ljubica.

Mnogi od nas nije smio da prođe ispred ulišta jer se bojao pčela. Jedino se Alija nije nimalo plašio. On je zajedno sa svojom majkom i starijim sestrama – oca više nije imao – šikao pčele za vrijeme rojenja, skidao ih sa grana, trljao pčelinjom ljubicom ulišta da namami roj, dozivao uobičajenom popjevkom i rano zorom posebnim savijenim nožem vadio satove s medom.

Pričao nam je jedanput: "Kad se roj dignu, treba tada skinuti čakšire i kroz nogavicu progledati u visinu za pčelama pa će roj odmah da se spusti".

Vjerovali smo mu sve. Ali jednog dana ova njegova priča o nogavici nam je otvorila oči i pokolebala nas u našim djetinjim vjеровanjima.

Tog dana bio je neki praznik. Pred seoskom kavanom sjedili su ljudi. Negdje oko podne otkinuo se roj iz Alijina uljenika i kao mali siv oblak zaplovi put neba. Za njim je trčao Alija i zvaao:

"Sjedi mati medena u kućicu majka!"

Kao bez duše, zadihan i znojan, poskakivao je i gledao za rojem. Neko mu je ispred kavane, smijući se, doviknuo:

– Pogledaj ih, bolan, kroz nogavicu!

Trčeći i dalje preko ledine prema rijeci, Alija je istovremeno skidao čakšire i ostao u bijelim beznim gaćama. Zastajkivao je s vremena na vrijeme i kroz nogavicu durbinio put nebesa. Ljudi su se pred kavanom grohotom smijali. Aliji nije ništa pomoglo. Roj je pobjegao s onu stranu rijeke, negdje u šumu, a Alija se vratio umoran sa čakširama preko ramena.

Ali ono što ću da vam ispričam o Aliji i pčelama dogodilo se malo kasnije. Sjedjeli smo pod jabukom i osluškivali zujanje pčela i Alijinu priču da pčele treba tražiti u šupljem drvetu ili pećini. Ispričao nam je tad kako iznad Skakavca u kamenom otvoru što vodi u razgranatu nepristupačnu pećinu ima nekoliko rojeva. Niko ne može da se uzvere uz strmu, glatku liticu. Jedino što se vidi odozdo to je gust oblak pčela što ulijeću i izlijeću kroz kameni otvor, i, ljeti, za vrijeme vrućih dana, kako niz kamen kaplje rastopljen med.

– A u drvetu je lako naći pčele. Treba – kaže on – samo u šumi naći vrelo gdje pčele padaju na vodu, i pri zalasku sunca, jer je tad najlakše, pratiti kud lete, pa krenuti u tom pravcu. Pčele nikad ne idu daleko na vodu.

Kad nam je to ispričao, mi smo svi, a bilo nas je petoro-šestoro djece, zagrajali da idemo u Hranišiće, u šumu, da potražimo pčele. Alija je pristao.

Krenuli smo tog dana predveče putem preko mosta na rijeci i zašli u šumu. Sunce je naginjalo brdu. Jedan za drugim, probijali smo se kroz čestar, obilazili jaruge, panjeve, i rukama razmicali grane da prođemo. Mali Salkan nas je jedva sustizao. A kad smo najzad izbili do prvog vrela. Alija je zastao i osmjehnuo se.

– Tu ćemo da pogledamo! – reče on.

Mi se okupismo. Ispod jednog mahovinom pokrivenog kamena žuborilo je vrelo zasuto suhim lišćem koje je plivalo po vodi. Podnu vrela stvorile su se brojne lokve od utabanih papaka i kopita. Stoka je tu dolazila i pila vodu.

Oči nam se raširiše. Tražili smo pažljivo da li je tu, negdje pri kraju, u ovlaženoj zemlji uz vodu sjela koja žuća. Naša radost je bila velika. Na mokroj zemlji bilo je prilijepljeno više pčela koje su pile vodu i onda, iznad obližnje bukve, kroz ukošene sunčane zrake, jedna po jedna letjele prema obližnjoj strmini na kojoj se vidjelo više stabala starih dubova. Alija opet progovori:

– Dobro je. Pogledajte u kom pravcu lete!

Pratili smo napregnutim očima let pčela sa vrela. Kroz sunčane zrake izlomljene granama drveća bljesnula bi tu i tamo srebrnasto pokoja tačka. Jasno se vidjelo kuda pčele odlaze: negdje tamo u neko stablo na obližnjoj strani prema nama.

Uputili smo se u tom pravcu nekako žurnije i oduševljenije. Skakali smo kroz šiblje i paprat, ispred nogu su bježali gušteri, a preplašene ptice izlijetale iz grmlja. Znoj je tekao s lica. Svi smo vikali, dozivali se, dok najposlije nije Alija radosno uzviknuo:

– Heej, evo ih! Pogledajte!

Na visini od neka dva metra ispod jedne kitnjaste grane ulijetale su pčele kroz mali otvor u jedan grbav dub. Sa svih strana čulo se zujanje. Vraćale su se s paše.

Alija izvadi iza pasa kratak fočanski nož i poče zarezivati stablo u kome su se nalazile pčele.

– Ovako – kaže nam on – treba zatesati biljeg i označiti da su pčele nađene. Ko god vidi da je obilježeno, zna da ih je već neko prisvojio, i ne dira ih. Vratili smo se kući radosni i oduševljeni. Usput smo se dogovorili da nikom ni riječi ne kažemo o tome. Odlučili smo da sutra naveče posiječemo "pčelu", kako se to obično kod nas kaže.

– Sigurno je to neka "baba", starija pčela – mislili smo u sebi i po izbečenoj grbi na dubu nadali se da ćemo naći dosta meda.

Sutradan smo pod jabukom govorili samo o tome kako ćemo u suton da krenemo ti Hranišće po med. Jedva smo dočekali da sunce priđe brdu i da počne mrak da kulja.

Sakupili smo se u omeđini kraj potoka pod selom. Svak je nosio poneki sud. Neko kotlić, neko čašu, neko lonac. Alija je ponio testeru, sjekiru i suhe gubine da potkadi pčele.

Bojali smo se da nas ko ne opazi. Zato i nismo krenuli preko mosta, nego pravo preko rijeke. Veče je bilo toplo, nebo vedro i mjesec u svojoj prvoj četvrti već je obasjavao zemlju.

Noge su tapkale niz pijesak i čulo se kako zvekće suđe u rukama. Izuli smo se na obali i zagazili u vodu. Tu, na gazu, rijeka je razlivena i plitka da jedva

dopire do više koljena. Ribe su se bacale za mušicama. Slika mjeseca i neba ljuljala se u rijeci. Čitali smo i bojažljivo se ogledali da otkud ne izbije šumar, jer trebalo je posjeći stablo, a to se smije samo onda kad šumar udari svoj čekić sa zelenom bojom.

Kad smo zašli u šumu, bilo nam je lakše. Odahnuli smo. Šuma se smirivala. Ptice su već sjedile po granama i u dupljama drveća. Noćni leptiri su kružili iznad grmlja. Javljali su se i popci.

Među sobom smo se tiho došaptavali. Pokatkad se čulo zveckanje kotlića i stenjanje malog Salkana, koji je ponekad zaostajao i poslije nas pristizao. Kad smo došli do obilježenog stabla, obuzela nas je neka čudna užurbanost. Propinjali smo se jedan po jedan uz deblo i prislanjali uho uz koru. Unutra su pjevuckale pčele.

Počelo je testeranje. Znojili smo se vukući testeru tamo ispod onog proširenja u kome je bila šupljina. Mijenjali smo se. Kapalo je s čela. Činilo nam se da to testeranje traje vječno. Toliko nam se žurilo da obližemo prste. Pa kad je dub zapucketao, razmakusmo se, a on se srušio i naslonio granama na trnje ispod njega. Ukazala se šupljina. Pritrčali smo i zavirili. Crnilo se nešto dublje unutra.

Alija je kresnuo šibicom, zapalio suhu gubinu i stavio je unutra pri dnu šupljine. Zujanje je postalo jače i nemirnije. Vidjelo se pri mjesecu kako pčele izvire gore kroz otvor. I domalo, crna grudva pčela, cijeli roj se nagomilao na grani više otvora.

Pošto Alija ponovo šibicom zapali cjepku luča, naše se glave zgomilaše na otvor kuda smo dub prerezali.

Zgledali smo se. Kao da nas je neko polio hladnom vodom. Unutra se vidio samo jedan mali sat bijelog voska. Ništa više. Roj je bio mlad, tek se tu uselio.

– Iiii... – otegnu Alija, a mi se svi nasmijasmo.

– Podmetnite kotlove – reče neko od nas – nek nacuri! – Opet smijeh.

Vratili smo se kući pokunjeni. Bila je već poodmakla noć. Prešli smo preko mosta, ispod koga je šumjela rijeka i bjelasala se na mjeseci.

Izdaleka su još žmirkala svjetla kroz prozore kuća u selu. A šta je bilo kad smo tako kasno stigli kućama, o tome da ne govorimo. Bolje je.

Saznala ostala djeca o našem neuspjelom lovu na med i počela da nam se rugaju: Zuc-zuc!

A šumar čika Ilija nam stalno prijete prstom izdaleka, kao da kaže: Platićete vi meni.

SRDAN I BJELKA

Naokolo snijeg, ispresijecan prtinama, a u sredini visoravni zaselak; nekoliko kuća i staja, i u ogradi dva-tri plasta sijena. U jednoj od tih kuća, nekako osamljenoj i smještenoj između dva brežuljka, na ognjištu gori vatra. A kraj ognjišta na slamnjači pod vunanim ćebetom leži žena. Bolesna je, pa joj je lice blijedo i oči vatrene. Popridigne se često, pogleda prema vratima i plašljivo zovne:

– Bjelka, Srdane! Šta radite?

– Evo nas, evo, mama! – čuju se sitni i meki glasovi, spolja. – Igramo se.

– Ozepšćete, čujete li? – priprijeti bolesnica, i onda za sebe doda: – Još im nema oca iz mlina. Ko zna kad će!

A napolju pred vratima stoji mala Bjelka i njen nešto stariji brat Srdan i došaptavaju se. Tišina je, svijeću da upališ pa da se ne utrne, ali je nebo neobično kao da ga je neko prebojio mastilom. U ruci Srdanovoj lonac sa poklopcem.

– Strina Saja ima turšije, znam ja. Od krušaka javorki i vrbanjki. U njihovom selu ima voćnjak. A majka stalno govori ocu: Eh, da mi je turšije od krušaka! To joj gori drob, znam ja. Evo lonca. Hoćeš li ti sa mnom, Bjelka? Da mama ne zna i da je obrađujemo, a?

– Hoću... samo ako nema vukova. Strah bi me bilo od njih...

– Ne budali, odakle vukovi?! To je sat hoda odavde preko Golog brda, znaš. S vrha se vidi strinino selo. Vratićemo se prije nego otac sa psom Brnjom dođe iz mlina.

I njih dvoje krenuše prtinom polako, jer noge su na snijegu nekako kraće. Lonac se njiše u Srdanovoj ozebloj ruci. Zna on put. Često je tuda prolazio, ali sad je nekako pusto i ledeno. Snijeg se na sve strane svjetluca kao šećer.

Bjelka ga jedva sustiže i stalno propituje: – Hoćemo li uskoro stići?

Idu oni tako, idu, a nebo sve mutnije. Spustilo se na brdo pa mijenja boju kao preplašeno dijete. I najednom podiže se bijeli oblačić sa površine. Pojavi se prvi kovitlac snježne prašine. Zazvižda vjetar i prvi put obigra oko njih, a hladnoća ih uštinu za lice. Onda poče iznenada da vihori snijeg i da se seli s brda na brdo.

Bjelka zadrhta i proplaka. Srdan se uplaši. Zna on šta je mećava, a naročito na Golom brdu. Tu je ona zamela nekoliko ljudi. Pričali su mu. Još je daleko brdo, a s onu stranu mora da je tiše, zavjetrina je. Obazre se, a sela već nigdje. Vitlalo je između neba i zemlje. Srdan se predomisli. Strah ga prisili da nešto učini.

Nedaleko prtine, pri strani su ostaci nekadašnje šume. Desetak velikih starih bukava. I među njima jedna povisoka, široka i šuplja, s otvorom kroz koji se može uvući. Unutra uz izbočine i čvorove, kao uz ljestvice, čobani se često penju do gornjeg otvora koji poput kakovog prozora gleda u daljinu.

On prihvati sestru za ruku, skrenu s prtine i zagazi u snijeg, koji ih je donekle držao na površini. Propadali su samo do članaka. Mećava jauče i mete, a njih dvoje se pedalj po pedalj primiču bukviku. Dah im je sve kraći, a po obrvama i kosi uhvatilo se inje

Bjelkine ruke već obamrle, suze joj se mrznu. Ne može ni da jeca. Ne da joj vjetar. Zatvorio joj usta. Činilo se da su bukve tako blizu, a sad kao da odmiču. I Srdan zatvori oči, čvršće stisnu ruku Bjelkinu i tako nasumce upravi hod prema bukva. U drugoj je ruci pridržavao lonac. Kad je ugledao crni otvor bukve, na dva koraka pred sobom, oživio je. Uvukao je, gotovo unio, sestru unutra.

Sad je trebalo uz neravnine i čvorove u unutrašnjosti šupljine popeti se povisoko i smjestiti se kao na neko sjedalo blizu gornjeg otvora.

Polako, držeći Bjelku za ruku, pentrao se vukući je od čvora do čvora naviše. Bjelka je stenjala i nije ništa govorila.

Kao da je zanijemjela. Kad ju je dovukao i posadio u udubljenje, u kome se moglo da sjedi, Bjelka se naslonila na njegovo krilo i odmah zaspao kao da je uz ognjište.

Srdan se pokunjio i rastužio. Počeo je tiho da plače. Kapci su mu se sklapali, ali on je silom rastvarao oči da ne zaspi. Strah ga je bilo da se u snu ne strovali ili

ne smrzne. Podigao bi se malo do otvora i provirivao. Napolju se vidio samo vrtlog od snijega.

Zvižduće nešto u granju. Cvili bukva kao u kliještima, a neka uplašena ptica kriči negdje u blizini. Bjelka spava zgrčena kao u gnijezdu.

Srdan se poboja za nju da se ne smrzne. Prigrli je i poče da joj duše u prste na rukama. Ona se samo promisekolji, ali ne otvori oči. Srdan opet pogleda napolje kroz otvor, a tamo još uvijek zaljuljana pjenušava bjelina kao vir što se okreće u rijeci. A dolje pod njim, njegov lonac i ništa više.

Teško mu je. Umor mu muti oči. On se opire rukama i nogama. Namješta se. Bjelka dihuće i u snu šapće. Srdan se zagleda preda se, a grane kao da se svađaju iznad njega. I odjednom pred njima je rijeka, plava nemirna. On se svlači, skače u maticu i pliva. Voda je hladna i duboka, a na viru lonac, njegov lonac s poklopcem, okreće se i vrti. A s druge strane, iz rakita, njihov Brnjo laje, laje i skiči kao da mu neko živu kožu dere s leđa. Njegovo je lajanje toliko glasno da para uši. I Srdan otvori oči, prene se i zagleda. Još je vidio. Bjelka se prikuplja, a njegove ruke su kao ledenice.

A lajanje ne prestaje. Negdje tu, u blizini kao da se nadmeće sa zviždukom vjetra. Srdan se s naporom izdiže da pogleda a tijelo mu ukočeno i trnci mu prolaze kroz kožu. Oko bukve je oblijetao pas, sigurno Brnjo, i lajao pomamno. Srdan oživje i dođe sebi. Pa to je Brnjo nanjušio njihov trag. Htjede da ga vabne, da mu se javi, ali glas nije izlazio iz grla kao da se zaledio. Pogleda još jednom. Izdaleka, kroz snježne oblake pomicale su se neke crne mrlje. Vukovi ili ljudi? Srdan pomisli: možda otac. Brnjo ga doveo. I opet se zagleda, zagleda, a rijeka plava teče i pjenuša, i na viru njegov lonac vrti se kao čigra. S druge strane stoji Bjelka i doziva ga:

– Srdane, Srdane, zove te majka da ti da turšije od krušaka.

Onda opet lajanje i zvižduk vjetra i neko šaptanje u blizini. Zatim ga neko nosi, lagano kao pero, a svuda naokolo voda... strah ga je da se ne potope.

Probudio se kod vatre na ognjištu. Prenuo se, pogledao preda se, kriknuo i zamlatarao rukama. Gdje mu je Bjelka? Brzo se zatim sabrao, ustao i sjeo. Vatra ga je osvijestila. Bjelka je sjedjela do njega i jela nešto iz lonca, a s druge strane ognjišta čučnuo je otac.

Majka ga ispod ćebeta priziva prelomljenim, drhtavim glasom:

– Srdane!

– Evo me, mama, – reče on, a drago mu što je čuje.

– Šta vam se to dogodilo, djeco? Kuda ste pošli na ovakvom nevremenu, zaboga? – pita majka.

Srdan savi oči u krilo i odgovori tiho i stidljivo:

– Pošli smo strini Saji da donesemo turšije.

– Kakve turšije?

– Turšije od krušaka za tebe mama... da ti bude bolje. – Majka se podiže, prignu se Srdanu i Bjelki, položi suhe ruke na njihove glave, privuče ih sebi i glasno zajeca.

Otac ništa ne reče, samo uze žarač i podjari vatru na ognjištu.

EH, SUNCE ...

– Eto mene opet – kaže mi moja petogodišnja kćerkica i uvlači se u moj krevet. Tako ona radi gotovo svako jutro. I prvo što traži od mene je: – Pričaj mi kad si ti bio mali! A onda ja svaki put zažmirim na oba oka, u mislima se vratim u zavičaj i prisjećam se doživljaja iz najranijih dana moga života. Ne smijem da puno izmišljam, jer ona priupita na svoj način: – Je li to od prave? Tad moram da se pridržavam istinitih događaja. A kad ponešto i izmislim, ona drugi put zahtjeva baš tu priču, a ja onda ne umijem da je ponovim pa me uhvati u neznanju i ljuti se.

I ovog jutra pokušavam da se nekako izvučem, jer baš se ničeg ne sjećam, ali ona stalno navaljuje: – Pričaj!

– Kad sam ja bio mali, nisam bio velik – počinjem, a ona drekne i zagluši mi uši:

– Neću ja tako!

Neće – znam ja. Ali ja tako odugovlačim dok se ne sjetim nečeg što sam joj već davno ili nisam nikako pričao. A te noći sam opet sanjao onu pećinu. Srećom, mislim. Tu pećinu sanjao sam više puta. Nekad tako ponovo se nađem u njoj, a naokolo uza zidove poredani ćupovi puni zlata i dragog kamenja. I pred ćupovima stoji Arapin, crn kao ugalj, sa isukanom sabljom u ruci i čuva blago. Ispričaću joj, pomislim, o toj pećini, zvanoj Hajdučka jama, i o istinitom mojem doživljaju iz djetinjstva. Još joj to nisam pričao. Možda to ona sve neće ni razumjeti, ali hoćete vi kojima ovo ponovo pričam.

Sat – sat i po hoda od moje kuće, čak iznad trećeg sela, na jednoj krševitoj visoravni postoji pećina duboka oko dvadesetak metara najmanje, i zove se Hajdučka jama. O toj pećini slušali smo mi od druge djece, naročito u školi, i od starijih ljudi. Dno pećine je, kažu, kao prava soba, a u jednom uglu izvire hladna bistra voda i odmah tu i uvire. U pećinu se može sići niz kamene police pridržavajući se rukama. Samo na nekoliko, metar-dva dubine između dvije udaljene police stavljen je jedna dugačka čvornata podubica, okesano stablo drveta po kome se može sa čvora na čvor spustiti u jamu.

– Jesi li ovo zapamtila? – pitam ja malu kćerku, a ona i ne trepće očima već samo kaže: – Jesam.

Ja i moj nerazdvojni drug Dule dogovorimo se jednog dana, a da niko ne zna, da odemo do te pećine i siđemo na dno. Toliko su nam kazivali o njoj. Nikad nismo bili u toni kraju. Znali smo otprilike da se ona nalazi ispod Crvenih brda na osamljenoj visoravni, daleko od onog sela što se bijeli u daljini. Nema tu u blizini ni kuća, ni koliba.

Odrežemo od lijeske podebele štapove za svaki slučaj da se poštapamo strmim puteljcima i branimo od pasa. I krenemo. Prvo brzo da odmaknemo od kuće. Dan ugodan i topao i nebo bez oblačka. Mijenjamo se. Nekad Dule naprijed, nekad ja. Ozbiljni smo i ćutljivi. Nije šala, spremamo se u Hajdučku jamu. Kad se vratimo, ispričaćemo djeci. Biće tad razrogaćenih očiju od čuda.

S obje strane puta je gusta niska šuma, neprohodna šikara, a s vremena na vrijeme put se probija kroz visoke hrastove gajeve, iznad kojih se vijaju orlovi. Cvrkuću i javljaju se ptice, gušteri šuščaju u blizini, a mi se plašimo da to nisu zmije. A ako očujemo topot ili razgovor pred sobom, skrijemo se u šumarak da nas niko ne vidi i ne upita: kuda ćemo.

Oduži nam se taj put, nikad mu kraja. Penje se sve naviše, pa smo se i oznojili. Drago nam što nas još niko nije opazio. Ali kad put iz posljednjeg hrastovog gaja izbi na poširoku zelenu ledinu, začusmo neki tutanj i skakanje. Pritajimo se i polako na prstima zađosmo od puta u šumu, krijući se od stabla do stabla, izbismo na ledinu. Na ledini je pasla krupna zekasta kobilica a oko nje je

obigravalo malo zdrijebe, alataste boje. O vratu mu je kao đerdan visila drvena kašika sa kratkom drškom. To je stoga da ko zdrijebe ne ureče – kako se to vjeruje. To ždrebetu ružno stoji i zato ako je neko nešto neprilično obukao ili se ružno nakitio, kaže mu se: Stoji ti lijepo k'o ždrebetu kašika.

Nasmijismo se ja i Dule i krenusmo preko ledine. Nismo mogli a da se ne približimo ždrebetu i ne pomilujemo ga po glavi. Toliko je bilo lijepo. A kad kobila podiže glavu i počne glasno da rže i da ga doziva, mi brzo pretrčismo čistinu i umakosmo među lijeske i grabove. A ždrijebe odmahnu repom kao da nas pozdravlja i odskaka majci.

Malo smo usput razgovarali među sobom. Jedno zbog toga da nas ko ne čuje, a drugo što smo samo mislili o tome kako ćemo stići do pećine i spustiti se unutra. Oprezno smo se opirali štapovima o utabanu zemlju i kamenje da nam se što manje čuje hod. I kad smo već bili na pomolu Crvenim brdima i između šumaraka odmicali tiho da gotovo ni sami sebe nismo čuli, odjednom iznenada zatresli smo se i poskočili od zemlje kao lopte. Iz najbližeg grma zaževkao je kao bijesan i nasrnuo na nas ovčarski pas, velik kao june. Razmahnuli smo štapovima, a ja se dokopah i kamena i bacih ga put njega. On iskezi zube još više i poče njima da škljoca kao da nas već žvaće. Mi postajismo neko vrijeme kao okamenjeni, a njemu najzad dodija lajanje i krenu polako pod put, osvrćući se na nas.

Malo dalje pasle su nečije ovce i više njih na jednom kamenu sjedio je čobanin, dječak malo stariji od nas, i nožem djeljao štap. Pogledao nas je pomalo znatiželjno, a pomalo mrgodno jer nas nije poznavao. A oduvijek je kod nas između djece iz raznih sela bilo – kako smo to mi govorili – čikanje i izazivanje, a ponekad i prave bitke kamenicama. I krvavih glava često.

Došli smo do njega i Dule ga je upitao za Hajdučku jamu.

– Eno je kod onog visokog kamena što izgleda kao sedlo. Odmah iza njega. A gdje vam je suđe ako idete po vodu? – reče on.

– Ne idemo, već tako da vidimo – odgovori Dule. A zar donosite vodu iz jame?

– Ponekad kad presuše ili se zbog kiša zamute vrela.

Krenuli smo, a on se nekako čudno i zagonetno smijuckao za nama.

Pred pećinom smo odahnuli. I odjednom počeli da govorimo i brbljamo što god nam je palo na pamet i o čemu smo mislili usput. Kao da nam se neće jezik nikad umoriti.

Kroz otvor pećine vidjele su se kamene izbočine kao stepenice i odmah uz njih prislonjena podubica sa prikraćenim granama po kojima se moglo da donekle siđe. Dolje naniže bilo je tamno kao u rogu.

– Slušaj! – viknuh ja drugu, i bacih kamen unutra. Iz dubine se čuo potmulji zvuk.

– Nema ptica da izlijeću – kaže Dule. – Osim ako je koja jejina dolje, jer ona ne smije na bijeli dan.

– Kažu – pričam ja – da se zove Hajdučka jama jer su se hajduci nekad skrivali u njoj. A za vrijeme rata žandari su pucali unutra iz pištolja i bacali bombe. Mislili su da se komite kriju unutra.

– Hoćemo li polako da siđemo? – kaže mi Dule. – Ja ću, eto, prvi – junači se on.

I polako, pridržavajući se rukama, počeli smo, on ispred mene a ja za njim, da silazimo. Kad smo došli do drveta, on je sam niz čvorove sišao do jedne šire kamene police.

– Hajde sad ti! – doviknuo mi je ozdo. Jedva sam ga vidio. Pod rukama i nogama mi se drvo ljuljuškalo jer je bilo suho i lagano.

Na kamenoj polici smo malo odahnuli i privikavali oči na mrak. Onda smo opet prigrlili izbočine kamenja i polako se spuštali u pomrčinu. Kad smo se nogama oprli o dno pećine, uspravili smo se oprezno. Blizu nas se čuo žubor vode. I više ništa. Još uvijek smo slabo vidjeli. Malo-pomalo smo počeli da naziremo u tami zidove te pećinske sobe. U uglu se nešto micalo kao živo.

– Uh, pogledaj – rekao sam Dulu, i uhvatio ga za ruku.

– Eh, što nismo ponijeli šibica. – Zažalili smo zbog toga, jer nam je tek sad to palo na um. Polako smo se približavali uglu. Bila je to voda. Izbijala je u jakom mlazu i odmah se gubila u kamenju. U pomrčini je izgledala kao neko nemirno klupko koje se stalno okreće. Zahvatili smo pregrštima i napili se. Bila je hladna kao led.

Pod nogama su nam se kotrljale brojne kamenice koje su sigurno prolaznici tu nabacali. Gore visoko kroz otvor svijetlilo se kolik podlanica sunčano nebo.

I onda iznenada nestalo je i tog mračnog svjetla iznad nas. Smračilo se još više u pećini. Pogledali smo naviše. Neko je silazio. Šta da uradimo – premišljali smo. Ućutali smo kao zaliveni. Da li da se zakašljemo da nas taj čuje, da se ne bi

prepao, ili ne... I ko li je to samo. Gotovo nismo ni disali. Ali tog časa opazili smo kako onaj gore vuče naviše onu čvornatu podubicu. Domalo nestalo ga je s njom, i otvor je opet u visini zasjao.

– Hej ti! – zaurrali smo obadvojica kao izvan sebe. Ali se ništa odozgo nije čulo.

– Vрати podubicu – zvali smo što smo mogli jače, a naš glas je čudno odjekivao. Umirili smo se da čujemo. Niko nije odgovarao. Samo je klokotalo vrelo kraj naših nogu.

– Meni se učinilo da je to onaj čobanin što je djeljao štap. Po kapi sam ga, čini mi se, poznao – kaže Dule.

– Onda će da se vrati. Šali se. Hoće da nas prestraši – rekoh ja tješeci se.

I mi od iznenađenja ili od slabosti sjedosmo ukraj na prvo kameno uzvišenje i počesmo kao u groznici da razgovaramo o svemu što nam je padalo na pamet. Kako bi bilo bolje da imamo nečim da osvijetlimo pećinu. Koliko bi samo luč ili svijeća valjala u ovoj tami. – Što ti je svjetlo, – uzdisao je Dule pametujući – otjera ovu neugodnu pomrčinu što navire kao iz groba. A sunce, eh sunce, ništa radosnije od njega. Nama bi se ovdje oči smanjile za dva dana kao u krtice.

– Da se izmaknemo ispod otvora – rekoh ja bojažljivo. – Može neko da naiđe i ubaci kamen pa nam razbije glavu.

– Nek samo naiđe da nam pomogne da iziđemo pa makar nam je i razbio. I onako nam ne vrijedi ništa – našali se Dule – kad smo bili ovako ljudi da siđemo ovdje. – Ali za svaki slučaj i on se pomače zajedno sa mnom malo podalje od silaza.

I mi smo i dalje brbljali neprekidno: kako bi bilo ovako, kako bi bilo onako, da zavaramo sebe, a vrijeme je odmicalo. Onaj gore nikako da vrati drvo. Počesmo da strahujemo.

– Hooooj! – krikusmo u jedan glas i podigosmo se opet na noge.

–... ooooj! – ču se odjek iz otvora i oko nas.

– Čekaj ti, ja ću se popeti do one police na kojoj je bilo oslonjeno drvo, da viknem – reče Dule. – Ti čekaj... ja ću opet da se vratim. Gore se ne može sjedjeti, tijesno je. – Pa poče polako da se penje. Čulo se stenjanje iznad mene, i poslije nekog vremena njegov prigušen poziv:

– Upooomooooó!!

Zvao je nekoliko puta, ali se niko nije pomaljao na otvoru. Opet se čulo stenjanje. Spuštao se dolje niz kamenice i sjeo kraj mene sav zadihan. Čutili smo neko vrijeme, a onda sam ja sav zastrepio od pomisli što mi je iznenada došla u glavu.

– Da onaj čobanin nije slučajno lud? – uzviknuo sam.

– Može i to da bude – odgovorio je Dule – pa bi nas još mogao da zaziđe kamenjem, i onda izjede li vuk magarca.

Ja klonuh i sjetih se majke. Zove me, više, traži, raspituje po selu. Lice joj zabrinuto, oči mokre. I tada zajecah i zajadnih iz sveg glasa:

– Majko moja draga!

– Ne plači – tješi me Dule kao kakav starac. – Hajde, napij se vode, biće ti lakše.

Obadvojica zaronismo pregršti u onaj ledeni klobuk vode, i pošto smo se napili, ja tek osjetih da sam gladan i da mi je hladno.

– Hoooo-hooo! – proderasmo se opet preplašeno i u isti mah kao da smo se dogovorili.

–... oooo! – odgovori nam pećina.

Skupismo se jedan uz drugog na kamenu i opet začutasmo. Trenuci su se pretvarali u duge sate. Ja opet proplakah.

A tada se nešto crno nadnese nad otvor. Oči nam se prikovaše za bjelkastu podubicu koja se polako spuštala prema polici. Neko se gore nasmijao grohotom i bez mjere.

A mi jedan preko drugog, navrat-nanos – što se kaže, počesmo da se pentramo.

Kad smo se izvukli iz otvora i zažmirkali od svjetla, sjeli smo i tako ostali čas-dva bez riječi, iznemogli i nejaki. Podalje krševitom ravnicom bježao je onaj dječak, a njegov pas trčao mu je u susret, veselo ževkajući. Ja sam opet, ne znam zašto, počeo da otirem suze.

Sve što se oko nas zelenilo, bilo je pred očima još zelenije, kamenje još bjelje, nebo modrije – a sunce, sunce mi nije nikad bilo toliko sjajno i lijepo kao tog časa.

AČKAR I ZLOJO

Njih dvojica bili su uvijek zajedno. Ako se nekohi u selu dogodilo nešto zbog čega su se smijali svi koji su za to čuli, zna se: bio je to posao Ačkara i njegovog druga Zloja. Oni su to učinili zajedno. "Sklopili se, obješenjaci – pa ne daju nikom živa mira" – kažu često za njih u selu.

Ačkar, suhonjav i podugačak kao vrljika, uvijek čupav i bos, s crnim ispucalim nogama, sjedio je stalno u drugoj klupi u seoskoj školi da ne smeta drugima. A Zlojo, malen, slijepjen za zemlju, sa vedrim, uvijek nasmijanim očima morao je da se smjesti u prvoj klupi i da pilji učitelju pravo u oči. Ni jedan ni drugi nisu u školi pravili nikakve izgrede, kao da su se bili zarekli da poslušaju strogo učiteljevo naređenje i da budu mirni i pažljivi učenici. Ali kad bi se dokopali livada, njiva ili utrina, nisi ih mogao prepoznati. Ljudi su odmahivali glavom: šta im sve neće pasti na pamet.

Ačkar je dobio taj nadimak po nekom pustahiji koji se tako zvao i koji je davno otišao iz sela nekud u daleki bijeli svijet, a koga su zapamtili još samo stari ljudi i žene. "Vidjećete – rekli su za njega – ovaj mali Krehov biće isti Ačkar, samo ako poživi!" Zloju je opet majka tako prozvala. "Ama, vuci se već jednom kući, zlojo jedan" – dozivala je ona često, gotovo svaki dan, preko cijelog sela. I onda, poslije toga to ime prihvatili i ostali, pa i on sam. U njihovom selu imao je svak poneki nadimak tako da su često zaboravljali rođena imena.

Kuće su im bile blizu, jedna do druge, i njih dvojica od rođenja zajedno. Kao šipka uz bubanj – kako se to kaže. Prvo za janjcima još izmalena, zatim za ovcama, pa onda u školi. S drugom djecom rjeđe su se družili. Jedino je za njima pristajao Ačkarov Bjelov, krupan kosmat pas. Isplažena jezika, bio im je stalno za petama, čučao satima uz njih dok su se oni sašaptavali o svojim poslovima ili pokatkad pomamno usrnio kad bi ga nadržkali na kog prolaznika, sakrivši se prije toga u žbunje, za svaki slučaj.

Jednog dana Ačkaru rekoše kod kuće da čuva ječam u potkućnici. Bio je već počeo da sazrijeva i klasovi su se povili od težine rodnog zrnja. Navadile se tuđe

kokoši iz susjedstva pa se provuku kroz ogradu i iz dana u dan kljucaju u zoblju. Za čitav jedan otkos podnu njive bile su oprucale i potrale klasje.

Tako je Ačkar hujkao i plašio kokoši po cijeli dan, pa mu to došlo već i preko glave. S njime je i Zlojo. Ne pušta ga sama. Dosadilo im to kao da ih je neko svezao. Premišljaju i dogovaraju se šta da rade, kako da kliznu u gaj preko rijeke, ili da sa Bjelovom oprtče lazine i krčevine ne bi li natrapali na zeca i digli ga iz loge. Ali se Ačkar bojao oca i njegovog pruta kao žive vatre, jer mu je pripremio da se za živu glavu ne miče od žita.

I jednog dana prestade njihovo hujkanje. Utiša se galama koju bi oni naročito udešavali udvoje da gotovo prociknu uši svakom koji se zatekne u blizini Krehove potkućnice kad oni počnu da viču.

– Huj, huj – iš, iš! – zamrije, i do podne se tog dana više nije čulo.

A opet kao da je nešto kreštalo u ječmu pri dnu njive.

Sjeti se oko ručanog doba stara Porinka svojih kokošiju. Ne vidi ih oko kuće i poboja se da nisu u Krehovu ječmu – a znala je da idu tamo. Pređe preko seoskog puta i ispod klanice poviri nad njivu da dobro vidi. Opazi ih sve četiri i pijevca s njima u kraju njive kako odižu krila kao da će poletjeti i čudno odmahuju kljunovima.

– Ćuk, ćuk! – zazva ih ona glasno, a one sve jednako šire krila i otresaju glavama.

U isto vrijeme Ačkarovoj majci bi čudno što ne čuje hujkanje djece i iziđe pred kućni prag da vidi ima li kokošiju u ječmu. Ispod nadnesene ruke nad oči zagleda se i spazi da se nešto crni u prikrajku njive.

– Iš, iš – zagalami ona i baci se grudvom zemlje na kokoši, a one samo jače zalepršaše i kao da pobiše kljunove u zemlju.

– Ćuk, ćuk! – ponovi Porinka ispod klanice.

– Iš, iš! – odazva se Ačkarova majka

I obje se uputiše uz ogradu potkućnice dolje gdje su se Porinkine kokoši čudno klanjale i pridavljeno kreštale kao da ih lisica steže za vrat.

Žene su se pogledale ljutito.

– Satraš mi ovo ječma. Mogla bi ih bolje pričuvati, kono!

– Ama, kako ću, jadna ne bila, – odgovori Porinka, – krilato ko krilato, nije kljuse da ga pripneš.

Ačkarova majka se tad malo bolje zagleda u kokoši i ne mogavši da se suzdrži, pršte u grohotan smijeh.

– A eto, oni obješenjaci su ih pripeli, bogami!

Pred svakom kokoši stajao je u zemlju pobijen kočić i za taj kočić privezan konac koji je išao pravo u kokošiji kljun. Sve četiri kokoši i pijevac među njima pokušavale su da se oslobode konca, ali uzalud.

Pritrčala je Porinka, uhvatila najbližu kokoš i povukla joj konac iz guše. Na vrhu konca bilo je čvrsto privezano zrno kukuruza. Tako kod svake. Kokoši, čim su se oslobodile priuza, bježale su kroz plot kao da im je jastreb nad glavom.

A tog časa iza klanice zaurlaše dva cilikava glasa:

– Ćuk, ćuk! – vabio je jedan.

– Iš, iš! – plašio je drugi.

– Av, av! – lajao je uz njih Bjelov da im se nađe u društvu, da bude više buke.

Druge godine Ačkarovi i Zlojini iselili su preko ljeta, i to blizu jedni drugih, na nekadašnje pašnjake kraj rijeke. I Krehov i Zlojin otac Bjelan. Nije to bilo daleko od sela, puškomet hoda najviše. Preko ljeta većina njih iz sela iseše iz kuća. Naprave kolibe od pletera, pokriju ih slamom ili daskom, zapnu od letava torove i gnoje njive. U kolibama se lože ognjišta, naprave police i po njima se pomeću drveni škipovi u kojima se kajmači mlijeko – a spava se: u kolibi na paprati, napolju na ledini, u slami na gumnu.

Njih dvojica i Bjelov treći bili su sad nerazdruživi. Lutali su po šumama, zavijali kao vukovi i plašili čobane, uveče ložili vatru uz torove, bacali glavnje kroz mrak, hakali da su sve brda odjekivala.

Ali, jednog dana su se rastužili. Nisu oni bili rđava djeca. Nekako kao da su ih voljeli u selu. Sviđale se ponekad ljudima njihove podvale i nestašluci, smijali im se. "Baš su ovi derani veseljaci" – rekli bi bez prekora. A sad im, eto, ništa nije padalo na um. Njihov Bjelov ležao je u grabovom hladu blizu kolibe sa velikom nateklom glavom i cvilio kao da će proplakati. Kad bi ga oni zovnuli, on bi pokušao da odigne glavu i mahne repom, ali nije mogao.

– To ga je sigurno ujela zmija – rekla im je Ačkarova majka i dodala: – Da ima malo meda da ga založimo, možda bi mu pomoglo.

Ačkar i Zlojo su se zgedali i istog časa krenuli u selo. Ništa ih sada nije zanimalo: ni leptirovi po livadama, šareni, bijeli, žuti, ni ptice u krošnjama, ni plavi virovi u rijeci, ni rane kruške ječmenke u Radovanovom Jelašju. Išli su oni da od stare, pomalo nagluhe Kolečke – žene su se kod njih zvale prema selu gdje su rođene – zamole kašiku meda. Jedino je ona imala pčele: desetak od šupljih stabala napravljenih ulišta.

– Šta je, šta hoćete, djeco? – upitala ih je Kolečka, držeći i dalje otvorena usta da bolje čuje.

– Došli smo da nam dadneš bar kašiku meda. Bjelova nam ujela zmija za glavu – poče Ačkar.

– Zmija, ovdje gluho bilo. – I tu ona poče da pljuje oko sebe. – Pa šta je radio da ga ujede za glavu, jadan?

– Nije ništa. Negdje ga iz grma pecnula – vikao je sad iz petnih žila Zlojo.

– Pa kako je sad? Zna li za se i može li da govori?

– Ništa ne može: ni da laje, ni da vrti repom.

– Ko, naopako? Bjelan, tvoj otac. Reče li ti za njega da ga je ujela ? – iščuđava se Kolečka.

– Ama nije Bjelan, već Bjelov – dere se Zlojo.

– A ko ti je to Bjelov?

– Cuko!

– Nosi vas belaj odavde da vas moje oči ne vide. Vidi ti njih. Ko da ja imam meda na bacanje da njime hranim vašu paščad!

I Kolečka uđe u kuću i ljutito zalupi vratima.

Ačkar i Zlojo pogledaše jedan u drugog gotovo rasplakani. Šta je to kašika meda – mislili su u sebi – a Bjelov bi sigurno ozdravio. Ovako će možda da crkne prije mraka.

Silazili su polako kao pokisli kraj Kolečkinog voćnjaka i zagledali se u ulišta iz kojih su sukljale pčele. Svako je bilo pokriveno pločom. I najednom su zastali.

Oči su im se srele. Iako nije ništa jedan drugom rekao, istovremeno su obojica pograbili za kamenje i obzirući se desno i lijevo i gore prema prozorima Kolečkine kuće, počeli da bacaju na najbliže ulište. Pogodili su i razbili ploču.

Začulo se tad zujanje oko njihovih glava i oni su prestrašeni stali da bježe što mogu brže preko njiva. Odmahivali su rukama iznad sebe i branili se od pčela, koje su ih u čitavom roju gonile nemilice.

Ljudi, koji su iz daleka s njiva gledali, napuštali su za čas posao i govorili među sobom:

– Pogledajte samo onih obješenjaka! Što trče – nek trče, to je dječje, ali zašto mlataraju rukama iznad glave, jad ih snašao! Ko da je đavo ušao u njih, pa im ne da mira.

I onda su počeli da ih sokole, misleći da se oni utrkuju:

– Ha Ačkare, ha Zlojo!

A Ačkar i Zlojo su brzali, brzali, i počeli da se saginju zemlji i rukama razmahuju jače i užurbanije.

Kad su bili preko ledina, svanulo im je iznenada pred očima. Prema njima se na nekoliko koraka u suncu bjelasala rijeka. Jedan za drugim su potrčali kroz rakite i pljusnuli u vodu onako u odijelu i zaronili. Poslije, kad su promolili glave da uhvate vazduha, učinilo im se da još nešto zuji iznad vode, pa su se opet zagnjurili. Domalo, kad su ponovo ugledali plavo nebo iznad glave, nije se čulo ništa. Samo je tamo u selu neki ženski glas galamio i prijetio.

– Kolečka, sigurno! – pomislili su oni.

Kad su stigli kolibama, obadvojica mokri do kože, potrčali su odmah prema hladu da vide Bjelova. Ležao je on i žmirkao očima, zaraslim u oteklinu. Zovnuli su ga tiho, tepajući. Bjelov se prenuo i polako odigao glavu i počeo repom da miče i da bolno skiči. Bilo mu je bolje.

Obadvojica su ga onako još mokri prigrlili radosno rukama.

Kad pripeče sunce, oni se ne odmiču od jezera na rijeci. Tamo provode po cijeli dan. Ali prije nego što ispričamo to što su Ačkar i Zlojo jednog dana priredili staroj Joki Okukuši – ispričaćemo nešto i o tome jezeru. Nije to bilo davno kad je ovuda rijeka tekla niz usku luku između dva vrlo strma brda, obrasla gustom šumom, – a jezera nije bilo.

One jeseni kad su udarile velike kiše i nastao povodanj, rijeka je nadošla, žuta i plahovita. Nosila je iščupano drveće, grede od mlinica, plastove sijena sa luka, izlila se preko rakita koje su rasle po obali, pokidala mostove i brvna. I jednog dana ljudi iz sela su se zabrinuli i okupili iznad vode da gledaju tu silu kako urla i bjesni. Najednom nešto je čudno zatutnjalo kao da se zemlja zatresla. Svi su se zgledali i pogledima se pitali šta bi to moglo da bude. A rijeka je iznenada počela naglo da opada i da tanca – i kroz sat-dva počeo je da se pomalja pijesak iz korita. Činilo im se da će iznad utoka obližnjeg potoka, koji je isto bio nadošao, rijeka da se potpuno prekine.

– Čudo, čudo! – odmahivali su svi rukama.

Ali je tad neko rekao – da su dotrčali ljudi iz sela sa brda i javili da se survalo cijelo brdo prema njihovom selu, zabentilo rijeku, pa voda ispunila čitavu kotlinu – kilometrima. Tako je eto, nastalo jezero koje se kasnije provlačilo kroz šumu kao pojas vedrog neba. Napunilo se ribama. Iz mirne plave površine jezera virili su vrhovi bukava, joha i drugog drveća. Jezero je bilo nepristupačno. Samo je jedan uzak kozji put vodio kroz šumu povrh jezera.

A Ačkar i Zlojo su se redovno kupali na tom jezeru, iako su čobani i druga djeca rijetko tu dolazili. Poslije rata pričalo se u selu kako se noću čuju jecaji iz tog jezera kao da neko plače. Jer, kažu, za vrijeme rata neke žene su bježeći iz popaljenih sela bacale bešike s djecom u to jezero. I otada se to stalno čuje. Ali Zlojo i Ačkar nisu vjerovali u te priče, oni su se držali učiteljeve riječi da su to sve babije gatke koje nastaju od straha. Ali onakvi kakvi su uvijek spremni da nekog nasamare, nastojali su da povećaju i broj tih priča i strah u onih koji su u te priče vjerovali.

Tog dana su od šaše napravili splav i ležeći na njemu plovili po jezeru. Zatim su ronili u dubinu i natjecali se ko će duže da ostane pod vodom. U tome su se bili toliko izvježbali da su mogli pozadugo a da se ne pojavljuju na površini. Opazili su malo podalje na jezeru i divlje patke. Plovile su kao mali čamci. Pokušavali su da im se približe da ih gađaju kamenicama, ali patke su ih uvijek izdaleka opazile, dizale se, da bi opet sletjele podalje na vodu.

Kad bi se umorili od plivanja, ronjenja i trke, prešli bi s druge strane jezera da mogu mirno da gledaju kako se ribe bacaju za mušicama. To ih je mnogo zabavljalo. Bljesnula bi ovdje-ondje riba na suncu kao da neko rukom iz jezera iznenada pokaže ogledalo i sakrije ga.

Prema njima, s druge strane, krivudao je puteljak. Samo na nekoliko mjesta bijelio se kroz šumu. Na najbližem mjestu uz jezero put je izbijao na malo veću čistinu bez drveća. Tu bi svaki prolaznik zastao i zagledao se u jezero.

Ačkar i Zlojo bili su sami u tom velikom prostranstvu. Nije se čula ni bleka ni rika, ni zvona, ni čobansko dozivanje. Stoka je zbog strmina brda i jezera rijetko dolazila na tu stranu. Zagledali su neće li ko da naiđe puteljkom. Uvijek su bili kao u nekoj zasjedi – htjeli su da svakog vide a da njih niko ne vidi. I da onda tog prolaznika nečim iznenade i uplaše.

Prošlo je dugo vremena i kroz granje se nazreo čovjek kako putem vodi neku životinju. Kako je stalno vikao: koz-burusj, koz-burusj – znali su da to on vodi kozu. Sakrili su se iza bukve i čekali da se pomoli na onu čistinu. Kad je čovjek došao na to mjesto odakle se najbolje vidi jezero, zastao je s kozom.

Ačkar i Zlojo počeli su da veče i mekeću iza bukve (a oni su to znali kao prave koze). Čovjek se zagledao i stavio ruku iznad očiju da bolje vidi, ali ništa nije opazio. Sigurno mu je nešto palo na pamet od svih tih priča što kolaju po selu – i počeo je da žuri i da vuče kozu za priuzu. A koza je počela da se odaziva.

– Mehe-he, mehehe – zvali su njih dvojica.

– Mehe-he, mehehe – malo vještije odmeketala bi im koza.

Njih dvojica su se, kad je čovjek zamakao iza brda, počeli da smiju kao ljudi. I onda su se prisjetili pa je Ačkar rekao Zloji:

– Meni se čini da onaj čovjek s kozom bježi.

– I meni se čini. Moraće da mu "saliju stravu".

– A kad bi neko opet naišao, znaš šta bismo uradili?

– Znam i da mi ne kažeš – odgovorio mu je Zlojo. I oni se pogledaše i opet namjestiše onako golušavi na suncu.

A tog časa – da im želja ne bude prazna – stara Joka Okukuša dolazila je putem s brda, poštavajući se polako i otpočivajući od hlada do hlada. Ovo joj je bilo prvi put da vidi to novo jezero. Samo je čula priče o njemu. Kad je došla na onu čistinu, zastala je, naslonila se na štap i zagledala u modru vodu. Svud naokolo bilo je tiho. Samo je dolje šumjela rijeka. Pomislila je tad u sebi – jesu li one bešike i djeca već istrunuli u toj dubini. Tek što je to ona pomislila, a iz one modrine koja se malo zaljuljala – pomolile su se tog časa dvije glave i dva dječja golišava tijela, i začuo se pravi pravcati plač dojenčadi.

Joka je protrljala oči, zatvorila ih i opet otvorila, a glave se jednako ljuljale na vodi. Prekrstila se i sva izvan sebe krenula putem što je mogla brže, ne

obazirući se. Noge su joj klecale koliko od umora toliko i od straha. Iza sebe je čula stalno plač, kmezav kao iz bešike.

Uveče u selu počela je da kruži nova priča. Iz jezera, o ljudi moji, mekeću koze i plaču mala djeca. A Ačkar i Zlojo su se smijali u sebi i sami dodali, da potvrde priču, da su i oni vidjeli kako im neko iz vode maše rukom.

Te zime zapao je bio snijeg do koljena. Izvedrilo se pa je okolo sve bljeskalo – da su se morale oči češće da zatvaraju pred tom bjelinom. Ačkar i Zlojo su se tog dana – što se kaže – potpuno odbili od kuće gotovo cijeli dan. Nije bilo nastave u školi. U tom lutanju, gazeći i prteći snijeg, popeli su se čak pod brda više sela na kojima se bijeljela široka visoravan. Na toj visoravni tu i tamo dizali su se stogovi sijena, ograđeni čestokoljicom. Ti plastovi bili su pokriveni ogromnim snježnim kapama. Visoravan na brdima bila je najveći sjenokos u selu.

Oni su se provlačili kroz šumu i šumarke tražeći tragove divljači, ne bi li nekako zeca prisilili da krene naniže pa da ga onda uhvate za uši. Da, za uši. Mislili su da je to lako – učili su u školi da je zec brz samo uzbrdo. Sa grana im se stresao snijeg za vrat. Ponegdje bi prhnula ptica, ona koja je ostala da tu prezimi. Nailazili su na sitne tragove od panja do panja. To su sigurno miši selili tražeći dublje rupe.

I kad se nisu ni nadali, iskočio je pred njih pravi pravcati zec. Obadvojica su kao bez duše potrčali za njim. Vidio se jasno trag, ukoso udubine njegovih nogu. Padali su u snijeg, dizali se ponovo. Ali na jednom mjestu trag se vraćao, onda kolao unaokrug, skretao i desno i lijevo. Ačkar i Zlojo nisu se mogli snaći. To je zec na svoj način zametao trag i sakrio se negdje u gusti žbun koji se u tom kraju zove zečja šuma, a koji u proljeće najranije prelista.

Umorili su se i izašli povrh šumice i zagledali uz brda preko visoravni. Sakrili su se onda i počeli da izviruju. Kraj jednog ograđenog kotara stari Gerin tovario je volovske saone sijenom. Bio je razvršio stog i već naslagao saone do vrha.

Ačkar i Zlojo su se zgledali. I progovorili jedan drugom tiho, obješenjački. Niko vam ne bi znao reći kakvu su opet podvalu smislili. Samo su se okrenuli jedan drugom, metnuli i jedan i drugi prst na usta. Ačkar je tiho šapnuo:

– Samo ako se gdje skloni!

Kad je Gerin sa sjekirom u ruci pošao u najbližu šumu s druge strane ravni da nešto usiječe: prut, zavoranj ili trn da zatvori ulaz u kotar, i zamakao pod među, oni su kao hrtovi jedan za drugim brzo prešli do saona. Obišli su nekoliko puta oko saona i volova, koji su mirno žvakali sijeno, baš kao zec što je zaplitaio trag i

uspuzali se na saone. Brzo su raščepkali rupu, uvukli se jedan do drugog, pokrili se sijenom što su ga razrovili i umirili se. Činilo im se da i ne dišu.

Domalo vratio se i stari Gerin. Vukao je odsječen velik trn da njime zatvori ulaz u sijenski kotar. Kad je došao, zagledao se u snijeg i iznenadio se. Bilo mu je nešto čudno. Vidio je ljudske tragove koji su dolazili ispod brda sve do saona, a nikog nije bilo. Zagledao se za stog, obišao kotar, podvirio se za svaki slučaj pod saone. Nigdje nikog. Zakašljao se da bi se nekako u toj planinskoj tišini ohrabrio, jer ovo nisu izgleda "čista posla". On je vjerovao u ono što se na sijelima uveče priča: u prikaze, duhove, zduhaće, đavole, u čudne znakove koji dolaze od nekih nevidljivih bića i koji predosjećaju nesreću. Niko ga u tome nije mogao razuvjeriti. Nekako je starom Gerinu bilo hladno pri duši. Zna da ovih tragova maloprije nije bilo, a sad, eto, došli tu. Zagledao se u volove da nisu oni što drukčiji, da se nisu pretvorili u što. Može svašta da bude. Volovi ko volovi, najeli se pa preživaju. I gledaju ga velikim volovskim očima. Da nije sunce povisoko, da nije sve tako sjajno i vedro i da je slučajno mrak, Gerin bi se prestrašio i ne bi mogao ni da makne s mjesta – ovako počinje da klepće vilama po stogu. Samo da pomuti tišinu. Uzeo je zatim konopac, svezao ga za jedan kraj prečage na saonicama i počeo da povezuje sijeno. Kad ga je prebacio preko saona i počeo da priteže s druge strane, Ačkar je zakrkljao jer mu je konopac pritezao glavu, ali se uzdržao da ne vikne. Drugi put je konopac prihvatio noge Zlojine i on je počeo da se prikuplja, ali Ačkar ga je gurnuo u rebra i on se smirio.

Gerin je priveo volove procijepu, pričvrstio jaram zavornjem, zatrnio otvor na kotaru – i krenuo preko ravni kud je i došao da izbije na seoski već proprćeni i ugaženi kolovoz.

– Ojs, ojs! – vikao je što može jače i bojažljivo se obazirao. I kad je već izbio na put, začuo je najednom iza sebe neke glasove.

– Mijau, mijau – maukala je negdje u blizini mačka. Zaustavio je saone. Zavirio ispod njih. Pogledao lijevo i desno kraj puta. Nigdje ničeg.

A kad se sjetio tragova i kad mu se sad pričulo ovo maukanje, zazeblo ga je nešto oko srca. Sad mu je sve bilo kao u priči. Još jednom se zagledao u volove i pomislio: jesu li to zaista volovi i opet zavikao što je mogao glasnije – Ojs, ojs!

Saone su jurile niz uklizan put, a Gerin se pridržavao za jaram da ne padne i pomalo kočio.

Ali se iza njega još uvijek čulo maukanje, nekako krupno, mačorsko – od čega su mu hladni trnci silazili niz leđa. To su se Ačkar i Zlojo nadmetali ko će bolje da priudesi glas.

– Mijau, mijau – razvlačilo mu se stalno u ušima.

– Ne okreći se, ne okreći se! – mislio je Gerin u sebi – jer ko zna jesu li ti volovi zaista volovi ili su ko zna šta.

– Ojs, ojs! – vikao je svom snagom da zaguši to nešto u sebi od čega je više drhtao nego od zime.

Ali maukanje nije prestajalo.

A kad se već spustio kroz selo, noge su mu bile došle nekako male i nejake. Pred svojom kućom je zastao i umornim glasom zovnuo ženu. Onda se pitao: smije li ili ne smije da kaže za ovo što mu se prikazivalo. Čuo je od nekih ljudi da to ne treba pričati.

Žena ga je pogledala i upitala:

– Šta ti je? Eto te blijeda ko krpa. Da nijesi bolestan?

On nije ništa odgovorio. Ispustio je volove iz jarma, zatim odvezao konopac. I baš kad je uzeo prut da potjera volove, sa sijena na saonama zamaukalo je kao da se mačke među sobom kolju – i pomolile se dvije čupave glave, posute trinom od sijena. Dok bi dlan o dlan udario, već su Ačkar i Zlojo skočili sa saona i pobjegli putem uz selo.

Gerin je otvorenih očiju gledao za njima i stiskao prut.

– Pa ovo su đavoli – kud će veći od njih! – više je prošaptao nego glasno rekao, i nešto mu je teško palo sa srca.

A te iste godine u ljeto i jesen pojaviše se u šumama medvjedi. Toliko su se oslobodili da su silazili noću u selo, potirali žita, naročito zob, i tresli kruške. Ljudi su se čudili kako je sve izgledalo po njivama kao da je neko vukao drljaču preko nje. Neki su se noću peli na drveće sa kantama i udarali po njima štapom iz sve snage, – da ga zaplaše. Kažu, vidjeli su ga na mjesecini kako lijepo sjedne na njivi pa se tako sjedečki pomiče i brsti zob.

Zavladao je strah u selu. Čim čovjek uđe malo dublje u šumu, već osluškuje da ne pucketa gdje granje, da se ne čuje mumljanje. Čobani združuju stoku, njih četvoro-petoro, jer im je tako na okupu običnije. Ne odmiču se od pasa. Čuju li njihovo rezanje i lavež, odmah počnu da galame svi iz glasa kao ljudi. Iako su, po svoj prilici, svi ti medvjedi bili kruškari i nisu napadali stoku, niko nije volio da se susretne s tom trontavom zvijeri. Hoće da se poigra s čovjekom, jer – kako pričaju – on to zna. Zagrlji čovjeka i rve se s njime. Pa kad ga pusti, ili je taj jadnik

sijed od straha ili lud. A ponekad – kažu – zgrabi malo dijete i odnese ga tamo u pećinu. Onda mu mečka liže tabane da ono ne može nikud da makne jer su mu tabani živa rana. I malo pomalo ono podivlja pa neki kažu da čak i orutavi i poslije hoda četveronoške. Ali niko ko priča te priče ne umije da kaže gdje se to i u kojem kraju zemlje dogodilo.

A Ačkar i Zlojo pridružuju se tim pričama, utvrđuju ih. Često zađu u čestar i kad ko naiđe puteljkom zamumlaju prigušeno tako da onaj koji to čuje opruži korake što može duže. A poslije usplahireno priča kako je izmakao opasnosti i pridodaje ponešto: te da je medvjed pograbio veliki kamen da ga njim udari, pa on odskočio u stranu, a kamen se otkotrljao u potok.

Jednog dana u ranu jesen, još lišće nije počelo da opada, kao da je još trajalo ljeto, Ačkar i Zlojo se opet sklonili u šumu, ali ne duboko, već više blizu puta da nekog zaplaše. Čučnuli pod jednu ogromnu stijenu iznad koje su rasle velike kitnjaste bukve. Mirisala je šuma, ptice se dozivale, a u travi kraj njihovih nogu raspjevao se cvrčak.

Njih dvojica su se lukavo sašaptavali i namigivali jedan drugom.

– Samo ti gledaj, – progovori Ačkar, – kad taj koji naiđe nekako okrilati kad nas čuje. Da pukneš od smijeha kako samo zabrza, rekao bi da ga darovi čekaju. Kao strelica...

– Prošli put ona Saja iz Toleša, jesi li vidio, probljedjela pa pocrvenjela. Meni se čini, otvori usta da nešto vikne pa nije umjela kao da je zanijemjela. Kažu da su je u selu polijevali vodom da bi došla sebi – priča tiho Zlojo. – Pst, pst! – upozorio je Ačkar.

Putem je nešto tapkalo. Oni su se sklopčali i prilegli zemlji iza jedne oveće kukrike da ih onaj s puta ne vidi. Ali stazom se pomolio nečiji junac. Polako je koračao i odmahivao repom.

Oni su se nasmijali.

– Ovaj se ni medvjeda ne boji – dobaci Ačkar.

Junac je već bio daleko odmakao i nije se čuo bat njegovih papaka, a njih dvojica su još jednako čekali, tako da su im noge bile utrnule od čučanja iza kukrike.

Tad iznenada iza njihovih leđa povrh velike stijene nešto zatutnja i poče da mumlja. Oni se brzo digoše kao da ih neko podbode. Iznad same stijene stajao je pravi pravcati medvjed, siv i ogroman. Njuškao je nešto ispred sebe, odizao šapu

i zagledao je kao da ga je nešto bilo ubolo i onda se nadvirio sa stijene promišljajući kako će da siđe.

Ačkar i Zlojo su se u prvi mah bili potpuno izgubili. Strah ih je bio potpuno ukočio pa su stajali nepomični i nisu se usudili ni da očima trepnu.

Ali je medvjed odigao glavu i zagledao se u njih kao da s pita ko su ti što čuče ispod kamena i zamumljao ljuće i glasnije nego što su to oni znali. Ačkar i Zlojo su se trgli i počeli da bježe kao bez duše. Izgledalo im je da se medvjed stuštio za njima, toliko im je tutnjalo u ušima. Puteljak im se pričinio neobično dug kao da nikad neće da izbije na čistinu iznad sela. Vide oni ispred sebe svoje noge kako se prepliću sa sjenkama i osjećaju znoj što im curi niz lice. Zapiču o granje s obje strane uskog puta i svaki put uplašeno odskoče kao da su to medvjede šape a ne grane. I kad su bili gotovo pri kraju šikare preko potoka, nešto je zamumljalo više puta. To se neko svetio Ačkaru i Zloji. Ali oni su mislili najgore. Poskočili su još brže i počeli da viču: aj, aj – eto ga, majko draga. Pa kad su izbili na čistinu, još uvijek su trčali kao vileni i derali se iz sveg glasa.

Opet im niko nije vjerovao. Opet su oni koji su ih čuli odmahivali glavom baš kao i onda kad su bježali od pčela. Šta im je – pitali su se. Eto što trče, nek trče, ali šta se deru.

I otada nikad im više nije palo na pamet da nekog plaše. Primirili se – rekli su za njih U selu. A kad im neko pomene njihove nestašluke, oni samo odmahnu rukom. Kao da hoće da kažu: vrijeme je da se i mi opametimo. Medvjed ih, eto, popravio. I zbog toga se završila i priča o njima.

KU-KU!

Kad su se sašaptavali, po zagonetnom sjaju njihovih očiju vidjelo se da su nešto odlučili. Bila je nedjelja, nisu išli u školu, pa su mogli da to urade. A na to se oni već nekoliko dana spremaju. I Milan, i Ranko.

Proljeće se javilo i razvigorac otvorio pupove pa se mlado još zgužvano lišće na granama ljuljuška prema vedrom nebu i suncu. Niz livade i pašnjake otegle se

zelene prostirke trave, a sjene drveća se zagledale u virčiće po potocima kao da ih pitaju ko to tako tiho žubori. Plače li to neko za snijegom? Ptice su nemirne pa je vazduh pun krila i cvrkuta. Ali Milan i Ranko to vide i ne vide. Oni se samo ponekad nadnesu nad vodu, nasmiješe se gledajući svoja lica kako se nemirno mreškaju u ogledalu vira, i tad zamišljaju da su u podvodnom carstvu. A onda ih iz sanjarenja trgne onaj glas za kojim, evo, jutros idu. – Ku-ku! – javlja se kukavica ima već nekoliko dana iz obližnjeg gaja. I svakim danom taj glas se razliježe niz selo čak dolje do rijeke. A niko živ da je vidi. Je li to ptica ili nije – misle Milan i Ranko. Jali je to ukleta kći pretvorena u pticu i osuđena da kuka dok je sunca i mjeseca. Jesu li ljudi naučili od nje da kukaju ili je ona od ljudi. Je li crna kao noć ili je plava kao nebo sa koga sade da kuknjavom pozdravi proljeće. A Milan i Ranko su još mali, u drugom razredu – ali hoće da vide kukavicu. Kad se razviče sa grane, oni će potrčati i vidjeće je. O tome su se oni jutros sašaptavali. I sad idu prema gaju. Zašli su putem između rijetkog visokog drveća i gustog žbunja. Kukavica se više nije čula. Zaćutala je. Oni su tad sjeli kraj puta na travu, umirili se i počeli među sobom da šapću. Milan se zagledao u nebo, po kome su tu i tamo klizili veliki klobukovi oblaka. Pričao je Ranku da bi on volio da sjedne na taj jedan oblak što izgleda kao brdo snijega, da se lijepo nasloni kao na jastuk od perja, da noge objesi da vise iznad zemlje. I da tako putuje iznad brda i dolina zajedno s pticama.

Ranko je imao drugu želju. – Htio bih – šaputao je on tiho... da ga kukavica ne čuje – da mahne rukom – a da šuma krene kud on hoće. Kao što je, kažu, nekad prije putovala kud je čovjek zaželio. On bi je doveo do iznad svoje kuće, i bilo bi onda blizu i hladovine i drva. A ptice bi ga budile zorom.

Tad se iznenada začu: ku-ku! Oni začutaše, pogledaše se znatiželjno i počеше da se na prstima prikrajaju hrastovima odakle se čula kukavica. Njezina kuknjava odjekivala je tako blizu da im se činilo da je negdje iznad njihovih glava. Srca su im tukla od uzbuđenja. Kako će oni samo da pričaju djeci: vidjeli su kukavicu. Poskakivali su s noge na nogu. Kukavica je kukala. A oni su, skaćući, gledali prema granama osamljenih hrastova. Zašuškalo im je granje pod nogama. I odjednom je prestalo kukanje. Kad su došli do hrastova, nisu ništa mogli da vide. Kukavice nije bilo. Kao da je u zemlju propala. Milan i Ranko zagledali su u svaku krošnju i grm. Nigdje je nije bilo. Onda su se opet umirili i počeli tiše da govore, neće li se kukavica opet da javi. Milan je počeo da zagleda ispod krošanja po zemlji. Ranko mu se nasmijao:

– Nije se valjda sakrila u travi – rekao mu je.

– Znam da nije. Ali tražim kukavičije suze. One su, znaš, kao staklene bobice, nanizane na travi. Čobanice prave od njih đerdane.

– Ku-ku! Ku-ku! – prekinula ih je kukavica u razgovoru. Sad se javila s onog mjesta gdje su maloprije sjedjeli. Oni su opet trčali oprezno, pognuti do zemlje. Ali su se trgnuli i zadrhtali kao jasikov list kad je neki krupan ljudski glas iznenada zavikao:

– Šta radite vi tu, a?

Prislonjen leđima uz veliko drvo stajao je šumar s puškom o ramenu. Njih dvojica su počeli da se tresu od iznenađenja i straha i da mucaju.

– Hoćemo da vidimo kukavicu! – jedva su odgovorili.

– Ha, ha! – nasmijao se šumar glasno. – Pa pogledajte se u ogledalu. Kud će većih kukavica od vas dvojice. Drhtite od glave do pete.

I onda im priđe, pomilova ih po kosi da ih ohrabri:

– Kukavicu da vidite, je li? To je vrlo teško, djeco. Ona je jako plašljiva. Kao i vi. Zato i jest kukavica. Krije se vješto jer se bavi pomalo nepoštenim poslom. Podmeće svoja jaja u tuđa gnijezda. Ona za svaku pticu pripremi jaja veličinom i bojom slična jajima te ptice. Mora ona tako da radi – jer jaja nosi u velikim razmacima pa bi joj se ohladila. I kad ptica izleže ptiće, kukavičić je najveći i najproždrljiviji. On ubrzo izgura rođenu djecu iz gnijezda i ostane sam.

Milan i Ranko zamrziše tad tog kukavičijeg potomka i tu njegovu majku koja sije svoju djecu po tuđim gnijezdima.

Kad su se rastali od šumara i krenuli nazad u selo, sunce se ljuljalo negdje upravo više njihovih glava. – Ku-ku! Ku-ku! – čulo se iza njih. To im se kukavica rugala i prkosila im.

GAĆAN

Mali Bato, da ga tako nazovemo, a on je imao i drugo ime, mnogo je volio svoju najmlađu sestru, Sekicu – kako su je svi u kući zvali. Bio je stariji nekoliko

godina od nje, ali mu ništa nije smetalo da se s njom igra raznih igara. I on je bio malen i još nije bio pošao za janjcima – iako u selu djeca vrlo rano počnu da čuvaju stoku. Napravi on tako njoj od običnog račvastog drveta bebu – lutku koja ima i noge i ruke. Napravi nekoliko takvih lutaka. Starija sestra im pokroji haljinice od raznih krpa. I oni se onda igraju s njima. Niko im ne kupuje lutke kao u gradu. Skupo je to za njih. Takvo jedno račvasto drvce, obučeno kao muškarac je "čovjek" a drugo kao žensko je njegova "žena". To dvoje onda posluju oko kuće i staje. Baš kao što to rade Batin i Sekičin otac i majka. A kuća je prevrnut tronožac, mali stolac za sjedenje sa tri noge pokriven nekom maramom. Staja isto tako.

U staji je mačak sakriven nekim starim komadom ponjave. To je konj. Pa drveni "čovjek" kaže – a to ne kaže on već Bato – drvenoj "ženi": "Idi obiđi konja u staji, podaj mu malo zobi, gladan je!" Jer noć je. Tako bar treba da bude. I drvena "žena" sluša svog domaćina pa korača, korača... Ne korača ona sama, već je Sekica pomiče. I u ruci drži o konac obješeno bistro dugme: to je fenjer. Da se vidi kad obilazi konja, pošto nema mjesečine. Ali kad otkrije ponjavu da konju dade zob, mačak ispod prevrnutog tronošca ispruži hitro šapu i odvuče drvenu "ženu" unutra. Mačak kao mačak. Hoće da se igra. I Bato i Sekica se zagledaju pa se onda smiju, smiju iz sveg srca. A šta će drugo. Igra je tad pokvarena, jer mačak je prestao da bude konj. Šapa ga je izdala.

Drugi put na zidu od omeđine poredaju neke papirne kutije: unutra su razne šarene krpe, dugmad, ekseri, đinđuve. To je dućan. I Bato je trgovac. Dolazi Sekica pa kupuje. Pogađaju se i cjenjkaju kao veliki, a novci su obični raznobojni kamenčići. Trguje se bez računa, jer oni i ne znaju šta je skupo a šta jevtino.

A drugi put kad Bato od zovine napravi vitao i metne ga na dva račvasta štapića na onom mjestu u livadi gdje potočić skače s male međe – i Seka je tu. Okreće se taj njihov "mlin", a kapljice prskaju naokolo bistre i nestašne.

– Uranio, mlinaru! – viče Sekica dolazeći tobože izdaleka. – Hoćeš li mi samljeti ovo malo ječma? – I odahne. A ječam je malo pijeska u šaci.

– Navala je velika – odgovara Bato – ali, eto, tebe ću propustiti pošto si izdaleka.

A mlin se samo vrti, vrti da mu očima ne možeš zamjeriti "kašike".

Tako svaki dan. Uvijek druga igra. Sunce ih gleda s visine i miluje po kosi. Bato je nježno uzme za ruku pa tako hodaju preko livada i njiva, a ona samo pita: šta je ovo, otkud ono. A on odgovara i što zna i što ne zna. Zato je on i bio sav slomljen i zaplakan i izvan sebe kad se ono dogodilo s pijetlom.

A pijetao je bio susjedov. Ponosio se on njime, jer je bio najjači od svih pijevaca u selu. Krupan, sjajna perja i velike krijeste. Kočoperno je koračao po bunjištima i mimo sve druge pijevce zadavao strah djeci. Čim bi opazio malo manje dijete, on bi samo klepnuo krilima, kukurijeknuo da ga čuje cijelo selo i stisnuo sa otpuštenim kljunom put djeteta, spreman da ga iskljuže do krvi. Zato su djeca bježala čim bi ga izdaleka ugledala. Eto Gaćana! – zavicali bi iz sveg glasa. Eto Gaćana! A prozvali su ga Gaćanom, jer je imao na nogama iznad mamuza perje kao neke gaće.

Jednog dana Bato je bio uzjahao štap – konja i putem kraj plotu poigravao kao pravi konjanik. Bio se toliko zanio da je i zaboravio na Sekicu, koja je nedaleko od njega po travi brala žute maslačke i pravila od njih vijenac. Najedanput začuo je njezin očajan vrisak, i kad je pogledao, vidio je kako Gaćan poskače sa zemlje i kljunom udara Sekicu po licu, a ona se brani i skriva ručicama. Jauče, doziva majku i ne umije da pobjegne.

Bato se prvo strese od jeze, i zaboravljajući na strah, potrča prema njima sa štapom u ruci. I poče nemilosrdno da udara Gaćana koliko je on mogao i imao snage, a pijetao bi samo malo odskočio, odahnuo otvarajući kljun, pa opet usrnio put njih.

Tek kad su ozdo od kuće potrčali otac i majka, Gaćan je počeo da bježi, ljuljajući se poluotpuštenih krila. Majka se glasno rasplakala. Jer iz Sekičina lica tekla je krv, i ona je grčevito plakala. A i ruke, kojima se branila, bile su krvave. Gaćan joj je iskljuvao i ruke. Bato je sa štapom stajao blijed kao krpa, a suze su mu tekle ćurkom.

– Mogao joj je oči iskopati – jadila je majka. – Otac je trčao preko sela ljut i namrgođen, prikupljao kamenice i gađao Gaćana. Gaćan je strelovito odmicao i otac nije mogao da ga stigne. Zato se okanio gonjenja i vratio susjedovoj kući da se s njim posvađa. A Gaćan negdje gore podalje, u vrh sela, popeo se na plot i zakukurijekao iz sveg glasa kao da je nadjačao nekog drugog pijetla u borbi.

Bato se uputio za majkom, koja je u naručju nosila rasplakanu Sekicu. Kod kuće joj je oprala lice i na njemu su se ukazale brojne rane koje su još pomalo krvarile.

Ležala je poslije ona, sva blijeda i uplašena, a Bato je sjedio kraj nje, tješio je i pričao joj:

– Neka ga samo... ja ću njemu sutra pokazati. Imam ja pračku, pa ću se sakriti iza kuće i gađati ga u glavu. Neće on meni pobjeći. Nek znaš!

I sutradan, zaista, Bato uze pračku, nakupi malih okruglih kamenica i privuče se polako, obzirući se na sve strane, susjedovoj kući. Iza ćoška je preplašeno izvirivao ne bi li opazio Gaćana. Srce mu je tuklo kao da će iskočiti. Razmišljao je on u sebi: Ja ću njega da gađam pravo u glavu, jest, pravo u glavu. Pa kad se on preturi – pobjeći ću.

Čekao je tako podugo, a Gaćana nema pa nema. Čuje on kako se negdje kokoši rakole, a nikako da izbiju na dvorište povrh bašte. Drži čvrsto u ruci pračku s kamenom, a ruka mu sva u znoju.

Odjednom iza same glave više sebe začu kukurijekanje. Sav se ohladi od straha. Onako prituljen, samo je čekao kad će ga Gaćan da kljucne u glavu. Ništa nije umio da učini. Zaboravio je i pračku a i noge da pobjegne. A onda polako iskrenu glavu, pogleda bojažljivo i odahnu kad vidje da to nije Gaćan već neki drugi pijetao.

U isti čas na dvorištu se pojavi Gaćan, ponosan kao paun, zasta čas-dva i kukurijeknu iz sveg glasa, odazivajući se onom drugom pijetlu i pozivajući ga na megdan.

Tad se Bato pribra, uze pračku i poče da je zateže. Ali tog časa ču se kako susjed otvori kućna vrata i poče da zove kokoši i da im prosipa po dvorištu žito.

Gaćan prileće i poče da ćuka zrnje. Susjed mu se polako približi i iznenada ga hitro i vješto uhvati. On poče da kreči, da klepeće krilima i da se otima, a kokoši se razbježaše.

– Sigurno će s njim u grad. Da ga proda. Kupice ga neka žena i onda mu se zna – pomisli i strese se Bato, kao od zime.

I bi mu pomalo žao Gaćana. Vraćajući se kući, zagleda se u svoju pračku, koju je još zajedno s kamenom držao u ruci, i, ne zna ni on zašto, baci je daleko pod put.

OČEVA PRIČA

U selu su u nas odmalena plašili djecu svim i svačim a naročito grobljem i raznim prikazama. A naša je kuća bila baš između dva groblja, pa je li pala noć – mi ne smijemo sami ni preko praga.

– Izvedi nas, majko, pred kuću! – molimo često noću. Oca ne molimo. Ne smijemo. On nas onda istjera napolje same i grdi nas zbog našeg straha.

– Čega se bojite? – govori nam. – Šta je drukčije noću nego danju – jedino što se ne vidi kad nema mjesečine. Živi pošteni ljudi su kod kuće, u našem selu nema lopova i razbojnika, a mrtvih se ne treba bojati.

Ali mi gledamo u majku, a ona se samo smiješi.

Bilo je negdje oko ponoći, a noć je baš bila bez mjesečine. Tamno kao u rogu. Probudio sam se slučajno i vidim: otac se zagledao kroz prozor prema groblju ispod kuće. Poslije se diže i izađe napolje. Zadrža se duže vremena pred kućom, a ja jednako budan... Čuo se njegov kašalj dolje pokraj groblja. Zatim se vrati i leže.

Ujutro ga je majka pitala: kud je ono izlazio. Čula ga sigurno i ona kad je otvarao i zatvarao vrata.

– Vidio sam da gori plamen na groblju pa sam išao da izbliza pogledam. Povrh onog starog groba ispod velikog hrasta odvajao se plamen od zemlje. Otkine se nekako pa onda lebdi i prekine se u vazduhu. Tako nekoliko puta – pa prestade. Često se tako javlja plamen nad grobljem. Kažu, iz kostiju.

Jeza me je spopadala kako je on smio da ide i da gleda. A naš otac, eto, nije se ničeg bojao. Ljeti bi često zanoćio na njivi, na gumnu, sam samcat, da se ne vraća kući i da zorom počne posao. A nekad kad je trebalo negdje da ranije krene, u varoš ili drugo selo – ustao bi prije ponoći, osobito ako danju vlada žega i krenuo odmah na put da za hlada stigne.

Zato smo ga mi jedne večeri – kad nas je opet korio zbog straha – upitali je li se on ikad prestrašio u životu. On se malo zamislio i počeo da nam priča:

– E, sigurno, djeco, naročito dok sam bio malen kao vi. Nisam ni ja od kamena. Ali vidjećete da se ne treba ništa bojati. Dva puta sam se naročito prepao. Jednom je to bilo noću, a drugi put u sred dana.

To kad sam se prestrašio noću bilo je poodavno. Još sam bio mlad. Išao sam uskim putem preko seoskih ispasišta ispod planine – znate one što joj se vrhovi i ljeti bijele od snijega, pa sam krenuo nasumce prećem. Mrak je bio gust da se jedva moglo vidjeti jedan korak naprijed. Nisam ja tad bio baš toliko slobodan

kao danas. Pomalo sam se i pribojavao, ali bio sam pouzdan u svoju mladičku snagu. Ali i one priče o svemu i svačemu padale su mi na um. Idem ja tako a popac se raspjevao negdje u travi pa me i tuga spopala. I tako treba da pređem preko jedne ledinice između lijeska i da izbijem na put. Idem ja, djeco, i iznenada pogledah ispred sebe, a na ledinici kud treba da prođem u mraku se bijeli nešto dugačko preko puta. Pade mi na pamet tad šta su jednom pričali na sijelu – ne valja svašta pričati – da je tako čovjek naišao noću na opremljenog mrtvaca, zamotanog u bijelo platno i umalo nije izgubio pamet. Ja se ukočih od te pomisli i još bolje se zagledah, a mrak treperi, igra oko mene i vrti se. I ono bijelo sve više i više, slični na umotanog mrtvaca. Gledam ja pa mi se čini i da diše i da nekako raste i hoće da se dignu. A popac nikako ne prestaje sa svojom tužnom svirkom.

Polako se izmaknem korak po korak i brzo vratim nazad na pravi put, i onda, ošamućen, trčeći krenem kolibama u podnožje planine da tu prekonačim. Bio sam izvan sebe – što se kaže. – I tu otac zasta.

– Eto vidiš, a nas izgoniš same noću i ružiš nas što se bojimo – zagrajasmo mi, a sve strašljivo pogledavamo u prozore, iza kojih se pritajio mrak.

– A ja sutradan – nastavi otac mirno – ne budi lijen, vratim se gore na ispasišta i odem naročito do na onu ledinicu gdje sam ostavio mrtvaca. Baš da vidim – kažem sebi. I tačno preko puta odakle sam kukavički pobjegao – ležao je koliko čovjek dugačak bijeli kamen, dopola urastao u zemlju.

Nama nešto bi lakše pa odahnuismo, i tama iza prozora nije više izgledala onako strašna kao maloprije.

– A drugi put? – upitasm oca, pa se još više prikupismo oko njega.

– E, drugi put je bilo malo ozbiljnije jer sam imao i zbog čega da se uplašim. Tada nije bilo ni noći, ni mraka. Bilo je baš ljeto – a dan sunčan, svijetao i vedar. Išao sam poslom u varoš pa sam krenuo preko Crvanjskih šuma. Bio sam se nešto zamislio, zagledao preda se i nisam ni opazio kad sam se našao na onom mjestu gdje je šuma sitnija ali gušća pa put izgleda kao kakav hodnik. Pa kad sam odigao glavu, opazio sam pred sobom mečku kako ide istim putem, a pred njom dvoje mečadi koji su se lagano kretali kao da se predomišljaju hoće li ili neće. Nisam u prvi mah umio ni da krenem ni da zastanem. A znao sam da je mečka najljuća kad vodi mečad. Da skrenem s puta ili se vratim nazad, mečka će to primijetiti pa će me napasti – a da produžim da idem za njom, još gore, jer će pomisliti da hoću nešto da učinim njezinoj djeci. Imao sam revolver sa šest metaka i to me je malo ohrabrilo, ali to nije bilo nikakvo oružje za ovoliku mečku. Zastao sam najzad, umirio se i ostao tako nepomičan s rukom na revolveru. Mečka se nekoliko puta obazrijela. Činilo se kao da hoće da se vrati prema meni, i zamumljala glasno nekoliko puta. Ali kako su mečići odmicali putem, ona se požurila za njima,

okrećući se s vremena na vrijeme. Ja sam stajao i čini mi se da nisam ni disao. Malo dalje vidio sam da su mečiči sišli s puta i krenuli naniže kroz prorijeđenu šumu. Mečka me još jednom mrko pogledala pa i sama krenula za njima. Ali ja sam još dugo, ne znam koliko je to trajalo, onako ukipljen stajao na putu. Osluškivao sam šuškanje granja, i kada se više ništa nije čulo, krenuo sam putem na prstima, grčevito stežući revolver, i obazirući se i lijevo i desno.

Pa kad sam izmakao iz velike šume i čuo lavež čobanskih pasa negdje u blizini, sjeo sam kao premlaćen, sav klonuo, na zemlju i nisam dugo mogao da se pomaknem. Toliko sam se, eto, tad bio prestrašio.

Mi smo slušali bez daha, a otac, kao da se pokajao što nam je to sve ispričao, reče:

– Hajdemo sad zajedno napolje da vidimo noć i da vam pokažem da nema ništa!

– Ma pusti djecu neka spavaju! – usprotivi se blago majka. Ali otac nas izvede pred kuću. Okolo mrak kao tijesto. Voćke se crne, a u selu se tek pomalo bjelasaju kuće u pomrčini. Krasno je ljeto pa krijesnice svjetlucaju. I popac je tu kao u očevoj priči.

– Eto vidite, – kaže nam otac – sve je tu kao što je u danu bilo. Samo se ne vidi. Jedino je novo: te zvijezde na nebu, ti svijetnjaci i ta pjesma popca.

– Auh – zavrištasmo sve troje nas djece uplašeno i uhvatismo se za oca. Pred nama je stajala nekakva velika siva životinja. I kao da je škljocala zubima i podmuklo

– A šaro... šaro... – protepa otac i veliki susjedov Šarov priđe k njemu i poče da vrta repom, umiljava se i da se šapama propinje uz njega. Poznali smo ga. Bio je to miran i dobar pas.

I otac se tad zakočenu od smijeha, pa reče:

– A vi mislili medvjed!?

SAMO JOŠ KOSOVI ZVIŽDUĆU

Otac je išao brzo uskim putem preko livada i njiva i kroz šumarke, gotovo trčao, a za njim su priskakivala njegova djeca: dječak, već momčuljak, u kratkim pantalonama i razbarušene kose, i manja sitna djevojčica plavih očiju kao nebo. Smiješio se on, odmahivao glavom, šaptao nešto u sebi. Čulo se samo kako s vremena na vrijeme uzvikuje: Eno ga! Pa opet: Nema ga!

– Šta to, šta to? – pitala su djeca radoznalo.

– Evo ovog hrasta. Koliki je sad. Pet gnijezda je bilo na njemu jednog proljeća. Ali klena sa divljom lozom na kome smo se ljuljali nema. Posjekao ga neko.

Poslije toliko godina došao on iz grada, gdje živi kao službenik, u svoje selo sa djecom. Pa toj svojoj djeci odjednom postao čudan. Oči mu širom otvorene: i sve nešto uzvikuje, nekad radosno, a nekad kao da hoće da se rasplače. I evo sad ih vodi nekud podalje od sela, uz svijetlu raspjevanu rijeku, kroz čestar preko potočića što žubore. Zastane tako kraj potoka i utiša se, pa počne da im s prstom na ustima šapuće: Slušajte! A potok klokoće i negdje u zelenilu zviždi kos.

I kad su uz nepokošenu travu izašli na manju ravnicu do koje je s gornje strane dopirala gusta šuma, otac je sjeo. Po ravnici su rasli potkresani hrastići i kruške, neke divlje, a na nekima su se vidjeli svježi kalemovi. Naokolo je bujala i mirisala trava. Otac se zamislio. Djeca su sjela kod njega i zagledala se u šarene leptirove koji su krivudavo letjeli i spuštali se na poljsko cvijeće. Okrenuli su se ocu tek kad je počeo da priča. A on kao da je došao tu radi te priče koja je nekako skakutala s događaja na događaj kao pliska s busena na busen po oranju.

– Evo ovdje je, gdje sad sjedim, bila naša koliba, a kraj onog šupljeg hrasta njihova. Tada, a i danas, ko god je imao i ima stoku, selio je i seli ljeti daleko pod brda i planine ili ma gdje izvan sela – na kolibe. Tako se to ovdje kaže. Od pletera su časom gotovi zidovi, krov pokriven raževom slamom. Nasred kolibe se napravi popločano ognjište, a kraj ognjišta s jedne i s druge strane polože daske i pokriju paprati gdje se spava. Više ognjišta je polica na kojoj se u karlicama kajmači mlijeko.

Prvo nam je bilo neobično. Bar meni. Kad bi grmjelo u noći, strah me je hvatao da se grom ne spusti u kolibu. I kiša me nije uspavljivala, već svojim šuškanjem po krovu budila. Često je pronašla rupice u raževini i kapala negdje blizu mene. Činilo mi se tad da neko po kolibi u mraku hoda. A i škola mi je od kolibe bila podaleko. Gotovo sat hoda. Ali sam imao druga iz klupe. Njegova je

koliba bila eno tamo, sto koračaja od naše. Kao da ga sad gledam. Torba izvezena po vrhu na leđima, suknene čakšire i šareni pojas iznad njih, srozane vunene čarape i gumeni opanci. A na glavi nekakva kapa bez ikakvog oblika. Raščupana kao razvaljene gnijezdo. Oči krupne i uvijek gotovo da proplaču. S njim bih poranio, i dok je još jutro bilo puno rose, skakutao na putu u školu. Usput bismo glasno ponavljali pjesme iz čitanke, nekad zajednički, nadvikujući se. Zvali su ga nadimkom Kmezo. Valjda zbog njegovog čestog plača.

Eno na onom grabu našli smo ja i on jednog jutra sovu. Jejinu. Drmuckala je i sunce joj je bilo zaslijepilo oči. Zaostala slučajno tu, čekala noć da progleda i bez šuma odleti kroz mjesečinu. Previše se zgurila i nekako nesigurno sjedjela na grani. "Gospođo sovo, gospođo strino, – buljino! " – pjevali smo joj nas dvojica pjesmu. Ali ona je samo kunjala. Kad smo se malo kasnije opet navratili da je vidimo, ona je ležala na zemlji ispod graba. Bila je, vidjelo se, bolesna. Rastužili smo se. Donijeli smo joj mrava i pokušali da joj stavimo u kljun, ali ona nije htjela da jede. Samo je otresala glavom. Pred mrak smo je ogradili kamenicama i pokrili grančicama i lišćem odozgo. Samo smo ostavili vrata da može da odleti u noć.

A sutra smo je našli mrtvu. Kmezo se po običaju rasplakao, a i meni su se ovlažile trepavice. Dogovorili smo se da je ukopamo kako se ukopavaju i ljudi. Od granja smo napravili nosila i ponijeli je na tim nosilima polako. Zastali smo trenutak dva pokraj malog groba koji smo iskopali rukama, spustili jejinu u jamu, zatrpali je, napravili humku i usadili joj mali krst više glave. I onda smo se pogledali zagonetno i po običaju koji se ponegdje u ovom mom kraju još zadržao, počeli da zapjevamo i lelečemo:

Aoj, aoj, jejo, draga sejo, kuku lele, dok su druge tvoje sestre odletjele ti u grobu ležiš, jao!

Sve glasnije i glasnije smo tužili i tukli se šakama u grudi. Najedanput i po meni i po njemu počeli su da padaju prutevi. Zaboljele nas je toliko da smo poskočili od zemlje i nastavili bez zastoja sa onim posljednjim uzvikom: jao, jao – iz naše tužaljke. Nismo primijetili kad su se i moja i njegova majka privukle do nas i počele prutevima da utišavaju našu zapjevku.

– Šta kukate! kuku vam bilo, da bi li – rekle su. Mi smo pobjegli u šumu i do mraka uzalud odozgo izvirivali neće li nas pozvati da što pojedemo. A kad se već smrklo, vratili smo se pokunjeno u kolibe...

Djeca su se bila rastužila od očeve priče, a onda su počela da se smiju iz sveg glasa, kad su čula njen svršetak. Mirisale su trave, leptiri se igrali, a otac je dalje poluzatvorenih očiju nastavio...

... Tamo dolje kud smo došli između onih rakita kraj rijeke, gdje se još vidi gomila kamenja, bio je mlin sa dva vitla. U njemu je mljeo seljacima žito i uzimao ujam stari Kmezov stric Aljan, sav bijel od brašna. Jaz kojim je išla voda pokraj rijeke od benta do žlijeba bio je dug i mi smo u njemu često ganjali zalutale pastrmke. Stari Aljan nas je volio i pričao nam, smješkajući se, strašne priče o vilenjacima koji kad dođu da se kupaju u omahi, znaju i da ustave mlin. Blizu mlina na granama johe spavale su noću naše kokoši koje smo donijeli iz sela, a danju su pobirale prosuto žito oko mlinskih vrata. Ali jednog ranog jutra kad smo nas dvojica, Kmezo i ja, sišli mlinu, unaokolo po putu i grmlju ležalo je razbacano perje. Aljan je odmahivao ljutite glavom i zavirivao po žbunovima, ispod rakita, uz rijeku. Rekao nam je da se noću sigurno prikrala lisica i da nema nekoliko kokošaka. Tog časa, ja i Kmezo, gotovo u isti čas, pogledali smo preko rijeke i počeli da vičemo i dozivamo njegovog strica. Na sredini rijeke bio je tada široki pločasti kamen koji je kao ostrvo virio iz vode. Sad ga, primijetio sam, nema. Nasred kamena ležala je naša kokoš Šarka. I obadvojica smo zagazili u vodu, jer s ove strane kamena bilo je plitko a s druge modrio se vir. Kad smo donijeli mrtvu Šarku, vidjeli smo da nema glave. Kako je dospjela na kamen, čudio se i stari Aljan. Vjerovatno je lisica krenula preko vode, poplašila se i ostavila je tu nasred rijeke. Bilo je to pomalo i zagonetno.

– Mjesto da smo joj mi odsjekli glavu na cjepalu, to je uradila lisica zubima – rekao je Aljan. – Sad ću ja nju očerupati, pa u lonac.

Pomogli smo mu da očerupa kokoš. A kad je počela da se kuha u loncu na ognjištu, mi smo se u sebi pitali: Kako ćemo je jesti kad je krepala. Kmezo mi je šaptao na uho: – Hoćeš li ti jesti? Ja sam samo slegnuo ramenima. Ali kad je stari Aljan otkinuo prvi zalogaj mesa i počeo halapljivo da žvaće, i mi smo se zgedali i počeli da jedemo.

To ne bi ni zapamtio da se nije dogodila jedna pomalo smiješna stvar. Stari Aljan dao nam je najbolji batak da odnesemo mojoj i Kmezovoj majci i njegovoj ženi – Kmezovoj strini. I zaprijetio nam da ništa ne govorimo. Upravo su to one pojele kad je iz mlina došao Aljan, nasmijao se prema nama i krišom namignuo – pa počeo da priča ženama kako je lisica rasplašila i poklala nekoliko kokošiju. Rekao im je i za onu što je zaostala na kamenu u rijeci.

– Da nije ovo meso što smo pojele od te kokoši? – upitale su one preplašeno.

– Sigurno! Jesu li vam to ovi donijeli? – pokazao je Aljan prstom na nas nekako zabrinuto.

– Auh, kuku nama! Pih, pih – počele su one sve tri da pljuju i grde. A ja i Kmezo, kad smo vidjeli da nešto traže oko sebe, prut, šta li – počeli smo da bježimo prema šumi žurno kao da smo okrilatili.

Stari Aljan smijao se glasno – čuli smo ga izdaleka.

Otac je ponovo začutao, zagledao se nekud daleko i smješкао se i nečemu što mu je možda tog časa još palo na pamet. Djeck su ga potezala za rukav, zagledala se u njega, lako mu nisu ništa rekla, on je znao šta hoće.

– A uveče smo često, kad je bilo vedro, išli svi skupa, – bilo nas je desetero djece – toru da tamo spavamo i čuvamo stoku. Goveda su bila povezana uzicama za kolje, a sitna stoka zatvorena u tor. Tor je bio zajednički i naš i Kmezovih, ograđen visokim letvama i svake sedmice prepinjao se na novo mjesto. Tako su se s jednog kraja na drugi đubrile ledine da se ujesen zaoru. Prostrli bismo paprat po zemlji, pokrili je ponjavom, poredali vunene jastuke; sve jedno uz drugo polijegali, pokrili se ćebadima. Dugo u noć smo gledali u daleki mjesec i zvijezde i Kumovu slamu, brojali koliko je palo preko neba zvijezda jer toliko je umrlo ljudi u svijetu. Pričali smo o svemu i svačemu, vikali koliko nas grlo nosi – hakali, kako se to kaže, da rasplašimo vukove ako ih ima u šumi, koja se noću nekako previše mračila i prijetila da iz svojih njedara ispusti te sive i podmukle zvijeri sa svijetlim očima i načuljenim ušima. Kmezov Šarov i moj Bjelov ležali su blizu nas. Oni bi ponekad iznenadno zarežali i počeli da žestoko laju i trče prema šumi. Budili su nas iz sna. I onda bismo svih nas desetero vikali: Eha, eha – kao ljudi. Kad bi se psi vratili i legli, i mi bismo opet pospali, ali u snu smo bježali od zelenih vukova – jer znali smo, oni su ljeti kao šuma i trava – zeleni. Ujutro smo često, budeći se, gledali kako se zora polako rađa iza brda i pipali rukama rosu po pokrivaču a često i po kosi.

A kad uveče nema mjesečine, pa nas pomrčina opkoli sa svih strana, mi naložimo vatru. I onda bacamo zažarene glavnje daleko ispod neba jer vukovi se boje ognja. Užarene pruge presijecaju pomrčinu, a mi urlamo, i psi se nadvikuju s nama. A iz koliba nas stariji dovikuju: Zapalíćete što, obješenjaci!

Ali jedne noći počeli su psi da laju i nasrću, i kroz polusan osjetio sam da nešto trči preko nas. Svi smo izbezumljeni skočili. Ovce su se bile pribile uz jedan kraj tora. Dolje na dnu livade psi su se bijesno otimali oko nečeg. Bilo je dosta tamno, a oblaci crni i čudni, baš kao vuci u trku, kotrljali su se nebom. Mi smo svi počeli da vičemo i da bježimo s ponjavama i ćebadima preko ramena prema kolibama – i da dozivamo. Domalo je dotrčao Kmezov otac i počeo da nas grdi. – Kukavice nijedne! – govorio je. – Ostavili stoku vucima. – I počeo je da galami: Eha, eha! – Drž ga, Šaro!

– Mogao nas je žive razderati – pričali smo jedni drugima.

– Ko to? – pitao je Kmezo.

– Pa vuk! – rekao sam bojažljivo.

– A ako je bio medvjed? – doda on razrogačenih očiju. Tada nas obuže još veći strah, i od te noći nismo smjeli više da spavamo kraj tora.

Djeca su gledala u oca i krišom su se obazirala prema šumi više ledine. Počeli su da se primiču sve bliže. On se nasmijao blago i pomilovao ih po glavi.

– A odavde sam ja, djeco, krenuo i u gimnaziju zajedno s ocem i to pješke kilometrima. Teško mi je bilo da ostavim kuću i majku, a naročito najmlađu sestru, kojoj je bilo tek nekoliko godina. Na dan prije polaska nosao sam je na leđima od jutra do mraka – jer to je toliko voljela. A obećao sam joj da ću joj kupiti i po ocu poslati šareni đerdan. To sam i učinio. I kad sam krenuo u grad, svi su, iz obje kolibe, izišli da me isprate. Majka je plakala. Malu sestru nisam htio da probudim: bilo mi je žao. Samo nigdje nije bilo Kmeza. Njegova majka je tad rekla da već svu noć plače i da se jutros negdje sakrio u šumu. Nešto me hvatalo za grlo. Riječ nisam umio da progovorim.

Davno je to, djeco, bilo – a čini mi se juče.

– A sad nema ništa i nikog? – upita sin, hvatajući za ruku oca koji je već bio krenuo da ide. Uz drugu ruku se bila priljubila djevojčica.

– Nema, nema – pomalo tužno reče otac. – Majka i otac su davno umrli, sestre su mi u gradu, kolibe nigdje, ni kuće u selu, izgorjela, ni mlina...

– A mlinar, stari...

– Aljan, misliš. Odselio je davno u Tursku sa cijelom porodicom. Ja sam bio već veliki đak u gradu – kad je moj otac, vaš djed, došao da me obiđe. S njim je bio i Aljan, došao po pasoš. Sjedjeli smo, sjećam se, u jednom hanu, oko stola i zajednički jeli lubenicu. Ja sam ga gledao, gledao i osjećao sam da s njim odlazi tamo daleko u tuđu zemlju i jedan dio onog mog djetinjstva. Ali vi to još ne razumijete, – reče otac i požuri uskim putem između šumaraka.

– A Kmezo, on je valjda živ? – dječak je uporno ispitivao.

– Nije ni on. Poslije odsluženja vojske, otišao je u graničare i za vrijeme ovog posljednjeg rata, kažu, nestao. Sigurno poginuo.

I onda su sve troje začutili kao zaliveni.

Ali je otac počeo naglo da trči, da bi se malo poigrao sa njima, a djeca su veselo priskakivala za njim, smijući se i podvikujući.

Očeva prošlost je kao oblak zašla za brdo. Bilo je sve vedro.

Kraj puta su još samo zviždukali kosovi i mirisale trave.

O PISCU

27. aprila 1910. u Ulogu kraj Nevesinja rođen je Šukrija Pandžo, od oca Ramadana (vjeroučitelj) i majke Emine rođ. Šaćić.

Završava osnovnu školu u Ulogu a pisuje nižu dimnaziju u Mostaru. Počinje objavljivati u đačkim i drugim listovima ("Gajret", "Gajretov kalendar" i dr.).

Učiteljsku školu završio je 1931. godine, nakon čega osam godina radi kao učitelj u Kljunima (kod Nevesinje), Miletkovićima (Čajniče), Vikoču (Foča), Osovu (Rogatica).

Studira književnost i francuski jezik na Višoj pedagoškoj školi u Beogradu i završava ga 1940. godine.

U toku II svjetskog rata radi kao nastavnik u Muškoj građanskoj školi u Sarajevu i za to vrijeme je saradnik NOP-a kao ilegalac sa profesorom Midhatom Begićem. Nakon rata bio nastavnik Prve muške gimnazije u Sarajevu i jedan od osnivača Udruženja književnika BiH. Direktor je gimnazije u Jajcu 1947. i potom radi na organiziranju školstva po Bosni i Hercegovini.

1948. postaje urednik literarnih emisija na Radio Sarajevu gdje ostaje sve do penzionisanja. Jedan je od osnivača popularne humorističke emisije "Veselo veče".

U izdanju Saveza kulturno-prosvjetnih društava BiH 1950. godine objavljuje aktovku *Na dužnosti*.

1952. u izdanju sarajevske "Svjetlosti" izlaze mu *Pjesme*. Zbirka nailazi na podjeljene komentare, a dvije godine kasnije u izdanju sarajevske "Narodne prosvjete" izlazi zbirka poezije za djecu *Razgovori*. U izdanju sarajevske "Džepne knjige" 1958. godine izlazi zbirka pripovijedaka *Ljudi smo*, 1961. izlazi zbirka pripovijedaka za djecu *Samo još kosovi zvižduću* za koju je primio godišnju

nagradu Udruženja književnika BiH. Slijedi zbirka poezije *Bliže su postale zvijezde*, te zbirka pjesama za djecu *Iznad gore vjetri zbore*.

10. aprila 1970. odlukom Savjeta RTV Sarajevo dobija spomen-plaketu u znak priznanja za dugogodišnji uspješni rad, 1. juna Josip Broz dodjeljuje mu Orden zasluga za narod sa srebrenim zracima.

U izdanju Veselina Masleše 1973. izlazi mu knjiga *Poezija*, a 1975. pojavljuje se zbirka pripovjedaka *Zeleni strah* za koju mu beogradski Savet za vaspitanje dece Jugoslavije dodjeljuje statuu "Mlado pokolenje".

1979. izlazi mu zbirka pripovijedaka *Na kraju puta*, a godinu dana kasnije zbirka poezija za djecu *Dobro mi došli*.

Nakon kratke bolesti, 30. maja 1984. umire u Sarajevu.